

ӘЛ-ФАРАБИ АТЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТИ
ФИЛОСОФИЯ ЖӘНЕ САЯСАТТАНУ ФАКУЛЬТЕТИ
ПЕДАГОГИКА ЖӘНЕ БІЛІМ БЕРУ МЕНЕДЖМЕНТИ КАФЕДРАСЫ

ПРАКТИКАЛЫҚ САБАҚТАРҒА ӘДІСТЕМЕЛІК НҮСҚАУ

«7М01805 – Әлеуметтік педагогика» білім беру бағдарламасы

**Әлеуметтік-педагогикалық іс-әрекеттегі қамқорлық,
қараушылық, патронаж**

ECTS_5__

КУРС - 1 қазақ бөлімі

Алматы, 2025

Қазақстандағы жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған білім беру ұйымдарының қызметі

Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларда аса маңызды әлеуметтік құрылым – отбасының ықпалы жетіспейді. Тәрбиеленушілер үшін балалар үйі – уақытша болатын жер, оқу аяқталғаннан соң балалар өздігінен өмір сүру үшін ашық әлеуметтік ортаға шығарылады. Тәрбиеленушілердің өмір жолдарының ойдағыдай болуы оларды балалар үйінің дербес өмірге қаншалықты дайындағанына байланысты. Жеткілікті өмірлік тәжірибесі жоқ, әдеттегі қамқорлық пен өмір салтынан айырылған бұрынғы тәрбиеленушілер дербес өмірге кірісуге дайын емес болып шығады.

Балалардың есеуі олардың ересектермен белсенді өзара әрекеттестігі жағдайында мүмкін болады. Сондықтан жетімдік өмір салтының ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалардың әлеуметтенуі мен дербестену процесіне жағымсыз ықпал етуі, сондай-ақ ересектердің балаларға қатысты позицияларының қалыптасуына ықпал еткен қоғамдағы елеулі өзгерістер, міне бұлардың бәрі әр түрлі әлеуметтік құрылымдардың тәрбиелік ықпалдарын оңтайландырудың мүмкіндіктері мен жеке тұлға қалыптасуының жаңа резервтерін іздестіру қажеттілігіне әкеледі.

Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалардың проблемалары ғылым мен іс-тәжірибенің ең әр түрлі салаларындағы көптеген зерттеушілердің: дәрігерлердің, психологтардың, педагогтардың, философтардың, социологтардың назарын аударып келді және аударуда.

Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалардың проблемаларын зерттеуді төрт топқа бөлуге болады. Біріншіден, жеке алғандағы балалар үйінің нақты тәжірибесіне кешенді талдау жасауға арналған бірқатар жұмыстар пайда болды (Г. Ананьева, А. Андреева, Н. Анохина) [1, 2, 3].

Екіншіден, балалар үйлері тәрбиеленушілерінің психологиялық бейімделу проблемалары белсенді түрде зерделенуде. Шетелдік психологтардың арасында жабық үлгідегі мекеме жағдайларындағы баланың жеке тұлғасы дамуының проблемаларын, аналық жылу мен аялаушылықтың жоқтығы салдарларын жою мүмкіндіктерін А. Адлер, А. Фрейд, Й. Лангмейер, З. Матейчик зерттеді [4, 5, 6].

Үшіншіден, балалар үйі тәрбиеленушілерінің депривация проблемаларына отандық зерттеушілер И.В. Ежовтың, Ю.А. Евдокимовтың, И.В. Дубровинаның, А.М. Прихожанның, Н.Н. Толстыхтың, Т. Войтенконың [7, 8, 9, 10, 11, 12] еңбектері арналды.

Төртіншіден, жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалардың әлеуметтену проблемаларын өз еңбектерінде И.С. Кон, Л.М. Шипицына зерттеді [13, 14].

Олар жетім баланың әсіресе, интернеттік мекемелердің көмегі арқылы өмірге бейімделетін әлеуметтік-эмоциялық саладағы дамуының өзіндік тетіктерінің қалыптасуын атап көрсетеді. Мұнымен бірге балалар үйлерінде тәрбиеленушілердің ересектік өмірге, балалар үйі қабырғаларынан тыс өмірге бейімделуіне байланысты көптеген зерттеулер жүргізілуде. Балаларды дербес өмір мен қызметке дайындаудың әлеуметтік-психологиялық қырлары И.С. Конның, А.В. Петровскийдің [13, 15] зерттеулерінде келтірілген. Жетім балаларды дербес өмірге дайындаудың бұл проблемасының педагогикалық қыры П.П. Блонскийдің, А.С. Макаренконың, В.А. Сухомлинскийдің еңбектерінен [16, 17, 18] көрініс тапты.

И.Ф. Дементьеваның, Ю.А. Евдокимовтың еңбектерінде жетімдіктің алдағы ересектік өмір үшін әлеуметтік салдарлары қарастырылады [19, 8].

Жоғарыда санамаланған авторлардың еңбектеріне талдау жасау балаға достастық ортаны қалыптастыру проблемасының көп қырлы екенін және кешенді зерттеуді талап ететінін дәлелдейді. Алайда, аталған проблемаға арналған жарияланымдардың жеткілікті екеніне қарамастан балаға достастық ортаны қалыптастыру технологиялары балалар үйлері жұмысының тәжірибесіне жеткіліксіз енгізілген және зерттелген, бұл қосымша теориялық арнаулы еңбектер мен іс-тәжірибелік зерттеулерді талап етеді.

Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған білім беру мекемелерінде балаларды күтудің, қадағалаудың, бағудың, тәрбиелеудің, оқыту мен дамытудың ортақ міндеттері бар. Балалар үйі балаға отбасын қандай да бір мөлшерде алмастыруды көздейтін мемлекеттік әлеуметтік құрылым болып табылады. Отбасын алмастыратын әлеуметтік құрылым ретіндегі балалар үйі орындауы тиіс қызметтерді анықтау үшін отбасы орындайтын қызметтерді қарастырайық.

Социолог А.Г. Харчев [21] отбасының мынадай әлеуметтік қызметтерін бөліп көрсетеді:

- қалпына келтірушілік – жеке тұлғалық тұрғыда балалардың қажеттіліктерін қанағаттандыру, биологиялық қалпына келтіру;
- тәрбиелік – жас ұрпақты тәрбиелеп, әлеуметтендіру;
- шаруашылық-тұрмыстық – қоғам мүшелерінің тән саулығын қолдау, отбасындағы балалар мен қартан мүшелерді күту;
- экономикалық-кәмелет жасына толмағандар мен отбасының еңбекке қабілетсіз мүшелеріне қаржылық қолдау жасау;
- бастапқы әлеуметтік бақылау – өмірлік қызметтің әр түрлі салаларында отбасы мүшелерінің мінез-құлықтарын моральдық жағынан реттеу, сондай-ақ жұбайлардың, ата-аналар мен балалардың арасындағы қатынастағы жауапкершіліктер мен міндеттемелерді реттеу;

- рухани қарым-қатынас – отбасы мүшелері жеке тұлғаларының дамуы, рухани жағынан өзара байытылу;
- • әлеуметтік-мәртебелік – отбасы мүшелеріне белгілі бір әлеуметтік мәртебе беру; қоғамның әлеуметтік құрылымын қабылдау;
- • бос уақыттық – бос уақытты ұтымды ұйымдастыру,
- қызығушылықтардың өзара байытылуы;
- • эмоциялық-психологиялық қорғанысқа, эмоциялық қолдауға
- ие болу.
- Егер отбасының бұл функцияларын балалар үйіне түсіретін болсақ, онда балалар үйі баланың әлеуметтік өмірге араласуының аса маңызды функциясын орындауы тиіс. Бұл функцияның басымдығына балалар үйінде тәрбиеленетін жетім балаларда аса маңызды әлеуметтік құрылым – отбасының ықпалы жоқтығы жағдай жасайды.
- Тәрбиеленушілер үшін балалар үйі уақытша болатын жер, оқу аяқталған соң балалар өздігінен өмір сүру үшін ашық әлеуметтік ортаға шығарылады. Балалар үйінің тәрбиеленушілерді бұл дербес өмірге қаншалықты дайындағаны олардың одан кейінгі өмір жолдарының ойдағыдай болуына жағдай жасайды.
- Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастырудың қолданыстағы формаларын төрт санатқа бөлуге болады:
 - • отбасылық (қорғаншылық, қамқорлық, асырап алу);
 - • мемлекеттік (сәбилер үйлері, балалар үйлері, әр түрлі үлгідегі мектеп-интернаттар);
 - • мемлекетте қорғаншылық міндеттердің бір бөлігін сақтай отырып, отбасылық тәрбиенің элементтерін үйлестіретін мемлекеттік-қоғамдық санат (балалар қабылдайтын отбасылар – отбасылық балалар үйі, патронаттық отбасылар, балалар баспанасы);
 - • мемлекеттік емес (жекеменшіктегі балалар үйлер, баспаналар және басқалар).
- Мекемелерге: жетім балалар, бағудан бас тартылған балалар, соттың шешімі бойынша ата-аналарынан ажыратылған балалар, ата-аналық құқықтарынан айырылған, сотталған, іс-әрекеттілікке қабілетсіз деп танылған, ұзақ уақыт емделіп жатқан (оның ішінде психикалық аурулар да бар) ата-аналардың балалары, сондай-ақ ата-аналарының тұратын жері анықталмаған балалар мен күн көрісі төмен отбасылардың балалары қабылданады.

Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған ұйымдардың бәріндегі мақсаттық бағыт – бұл балаларды әлеуметтік қорғау, оларға қоғамдағы мінез-құлық дағдыларын беру, олар үшін оңтайлы өмірлік жолды анықтау, психикалық және тәндік денсаулықты қалпына келтіру.

- Мекеменің негізгі міндеттері:

1. Жеке тұлғаның ақыл-ой, эмоциялық және денелік дамуына себеп болатын үй жағдайларына жақындатылған қолайлы жағдайлар жасау.
2. Тәрбиеленушілерді әлеуметтік қорғауды, медициналық-психологиялық-педагогикалық жағынан оңалдыруды қамтамасыз ету.
3. Жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің мүдделері үшін білім беру бағдарламаларын игерту, оқыту мен тәрбиелеу.
4. Тәрбиеленушілердің денсаулығын сақтау мен нығайтуды қамтамасыз ету.
5. Тәрбиеленушілердің құқықтары мен мүдделерін қорғау. Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларды оқытудың әр түрлі нұсқалары бар [20]:

Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалар мектеп –интернатта тұрып, оқиды. Бұл жағдайда мынадай түр өзгерістер кездеседі:

- топтары жасы бірдей балалар мен қыздардан жас және жыныстық белгілері бойынша толымдалған мектеп-интернат. Сыныпты бұлайша толымдауда балалардың қарым-қатынас шеңбері шектеулі болады, бұл балалардың қатынастық-байланыстық дағдыларының айтарлықтай дамымай қалуына әкеп соғатыны күмәнсіз.
- топтары «отбасының орнын басу» қағидаты бойынша – жынысы мен жастары әр түрлі балалармен толымдалған мектеп-интернат. Сыныпты құру қағидаты да осындай, бірақ бір сыныпта «отбасының орнын басатын» бірнеше топтың балалары оқиды.
 - жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалардан сынып толымдау мен оларды оқытудың бірінші, екінші нұсқасы да мектеп-интернат жағдайларында олардың әлеуметтік-эмоциялық дамуына қолайлы жағдай жасамайды, өйткені «мекен ету ортасы», әсіресе отбасыларда тәрбиеленетін балалармен «шектелген».

Бұл проблеманы шешудің бірнеше жолы бар:

- Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларды мектеп-интернаттан тыс орналасқан қосымша білім беру мекемелерінің жұмысына белсенді қосу. Бұл олардың эмоциялық және қатынас-байланыстық тәжірибесін молайтады. Әр түрлі шағын әлеуметтік орталарда өз «Мені» позициясын анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге егер бала бір емес, балалардың әр түрлі топтарымен өзара әрекеттестік болатын бірнеше үйірмеге (студияға, өнер мектептеріне) қатысса, онда өте жақсы.
- Мектеп-интернат көбінесе ықшамауданның, шағын ауылдың, кенттің балалары үшін мәдениет құрушы балалар орталығына айналды. Мектеп-интернатқа отбасылардағы балалар да келеді. Мұндай жағдаят

жетім балалар үшін қарым-қатынас – байланыстар тұрғысынан емес, сондай-ақ олардың эмоциялық даму тұрғысынан да неғұрлым қолайлы. Оларда «қонақтың» емес, «қожайынның» сезімі; өз абыройын сезіну мен өзін және өзінің мектеп-интернатын жақсы жағынан көрсету ниеті қалыптасады.

- Балалардың жексенбі, мереке күндерінде, каникул күндерінде қамқоршы және қорғаншы отбасыларда; өз туысқандарында болуы. Баланың әлеуметтенуі мен оның әлеуметтік-эмоциялық даму проблемаларын шешудің бұл жолы бәрінен бұрын, баланың отбасындағы өмірлік жағдайларға тап болып, отбасылық қатынастардың әлеуметтік-тұрмыстық дағдылардың тәжірибесіне ие болатындығымен маңызды.

2. Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалар балалар үйінде тұрады, өздерінің білім деңгейіне сәйкес келетін шағынаудандағы мектепке барады. Қазіргі уақытта балалар үйлерінің тәрбиеленушілері баратын мектептерде сыныптарды толымдаудың мынадай формалары орын алуда:

- мектепте тек балалар үйінің балаларымен толымдалған «жетімдер сыныптары» құрылады. Оларды жеке сыныпқа жасанды жолмен бөлу көбінесе бұл балаларда «отбасылық балалардың» ғана емес, сондай-ақ педагогтардың да көзқарасына байланысты ашу-ыза туындайды.

- жетім бала үшін сыныпта отбасында тәрбиеленетін құрдастарымен бірге оқитын жағдаят неғұрлым қолайлы болып шығады. Бұл кезде бала сыныптағы құрдастарының ұжымы мен балалар үйінде әр түрлі жағдаятта болады. Бұл жағдаяттардың әрқайсысы әр түрлі эмоциялық көріністерге: ашу-ызалы, жалған, бейімделгіш мінез-құлықтан «отбасылық» балалармен жақсы достық қатынастарға дейін әкеледі.

Қазақстандағы жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған білім беру ұйымдарының қызметіне толығырақ тоқталайық. 2009 жылдың сәуір айынан маусым айына дейін жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған білім беру ұйымдарында балаға достастық ортаны қалыптастырудың құрамдас негіздеріне мониторинг жүргізілді. Зерттеулер Алматыда (№2 балалар үйі және жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған мамандандырылған «Жанұя» кешені), Таразда («Ұлан» балалық шақ үйі, Сарымолдаев атындағы №1 балалар үйі), Қостанайда (Қостанай облыстық балалар үйі, Қостанай қаласындағы балалар мен жасөспірімдерге арналған баспана), Семейде (№8 балалар үйі, «Подросток» балалар баспанасы), Атырауда (облыстық №1 мектеп-интернат, «Ақбота» балалар үйі) жүргізілді. Аталған мекемелер жұмыстың әр түрлі бағыттары бойынша

бағдармалар мен үлгілер көрсетті. Үлгілердің, бағдарламалар мен жобалардың мазмұндары мекеменің тұрпатына қарай ерекшеленеді. Бірақ тұтастай алғанда ұйым әрбір кезең үшін нақты шарттарға жауап беретін жұмыстың перспективалық жоспарын таңдай алады. Көкейкесті міндеттер шеңбері айқындалады. Оларды іске асыру жолында бағдарламалар әзірленеді, инновациялық үлгілер енгізіледі. Бағдарламалардың ішінде жобалар да ұсынылады. Бағдарламалардың үлгілер мен жобалардың тиімділігі мониторингтің көмегімен айқындалады. Мұның жарқын мысалы ретінде тараз қаласындағы «Қ. Сарымолдаев атындағы №1 балалар үйі» мемлекеттік мекемесінің қызметін ұсынуға болады.

ОТБАСЫНАН ТЫС ТӘРБИЕЛЕНЕТІН БАЛАНЫҢ ЖЕКЕ ТҮЛҒАЛЫҚ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Балалар үйлерінде тәрбиеленетін балалардың психикалық дамуын көп жылдар бойы зерттеген психологтар И.Лангмейер мен

З.Матейчик [6] «психикалық депривация» түсінігін енгізді. Олар мұны ұзақ уақыт бойы субъектіге кейбір негізгі өмірлік маңызды психикалық қажеттіліктерін жеткілікті мөлшерде қанағаттандыру үшін мүмкіндік берілмейтін өмірлік жағдаяттардың нәтижесінде туындайтын психикалық жағдай ретінде түсіндіреді.

Баланың зияткерлік дамуының жеткіліксіздігі танымдық процестердің дамымағандығынан, әлсіреуі немесе қалыптаспағандығынан, ойлаудың (көрнекілік-бейнелік, абстрактілі-қисындық, ауызшалық және т.б.) нашар дамуынан, есте сақтаудың нашарлығынан, назар аударудың тұрақсыздығынан, білімдарлықтың төмендігінен, пәндер мен оқиғаларға ұзаққа созылмайтын қызығушылықтың нәтижесінде басталған істі аяқтай алмаушылықтан, танымдық уәжделудің төмендеуінен және т.б. көрінуі мүмкін. Психологиялық зерттеулер тәрбиеленушілерде көңіл бөлу мен есте сақтау даму деңгейінің орташа статистикалық нормадан ауытқымайтынын дәлелдейді. Алайда ішкі күштерді, тірексіз іс-тәжірибелік әрекеттерді талап ететін міндеттерді шешудегі қабілетсіздіктен көрінетін жағдайда аса тәуелділік, абстрактілік қисындық ойлау мен ауызша-қисындық ойлау дамуының төмендеуі айқындалды. Бұл мәліметтер балалар үйлерінде тәрбиеленушілерді зияткерлік дамудағы төмендеудің негізгі себептері туа біткен тұқым қуалаушылық факторлары, орталық жүйке жүйесі жұмысының анатомиялық-физиологиялық бұзушылықтары емес, ортаның ықпалы, педагогикалық, жаңсақтықтар болып табылатынын дәлелдейді. Себептердің біреуі ересектермен сапалы, мазмұнды қарым-қатынастың жоқтығы болып табылады [8].

Барлық зерттеушілер балалар үйлері тәрбиеленушілерінің жеке тұлғасының қалыптасуындағы көп қиындықтар эмоциялық-еріктік салада: әлеуметтік өзара әрекеттестіктің бұзылуынан, өзіне деген сенімсіздіктен, өзін-өзі ұйымдастырушылық пен мақсатқа ұмтылушылықтың төмендеуінен, дербестіктің жеткіліксіз дамуынан, өзін өзі барабар емес бағалауынан, айналасындағылармен қалыпты өзара қарым-қатынастар жасауға қабілетсіздіктен, ынтымақтасу үрдісінің мүлдем жоқтығынан көрініс табатынын атап көрсетеді. Осы тектес бұзылушылықтар көбінде аса аландаушылықтан, эмоциялық ширығудан, психикалық қажудан, эмоциялық торығудан, әр текті кедергілерге аса сезімталдықтан, қиындықтарды жеңуге дайын еместіктен, жетістіктер мен табысты қажетсіздіктің төмендеуінен, сенімсіздіктен, қызбалықтан, ұстамсыздықтан, шамадан тыс импульстік белсенділіктен, эмоциялық салқындықтан, өзін өзі күштеуден,

айналасындағылармен эмоциялық қарым-қатынастардың бұзылуынан, енжарлықтан, торығудан және т.б. байқалады [8]. Балалар үйлерінің жасөспірімдеріндегі бірқатар ерекшеліктер олардың айналасындағы адамдармен өзара қарым-қатынастарынан көрініс табады. Он жасқа жеткенде жасөспірімдерде олардың ересектермен, құрдастарымен бала үшін іс жүзіндегі пайдалылығына негізделген қатынастары орнайды, «жақындыққа тереңдемеу» қабілеттілігі, сезімдердің үстірттігі, моральдық арамтамақтық (нұсқау бойынша өмір сүру әдеті), өзінің зияндылығын, қажет еместігін ойлап, күйзелу қалыптасады.

Араласа білмеу мінез-құлықтың барабар емес ниеті түзулік немесе озбырлық (мысалы, барлығы үшін айналасындағыларды кінәлау, өз кінәсін мойындай алмауы мен оған ниет білдірмеуі және басқалары) сияқты қорғаныстық формаларының басымдыққа ие болуына себеп болады. Бір жағынан, балаларда ересек адамның назар аударуы мен достық пейілін, адамдық жылууды, мейірім мен оңды эмоциялық қарым-қатынастарды қажетсінуі артады, екінші жағынан бұл қажетсінуге толықтай қанағаттанбау байқалады: ересектер тарапынан балаларға аз көңіл бөлінуі, бұл қатынастарда жеке тұлғалық мәселелер сөз болуының аздығы, олардың эмоциялық жұтандығы мен негізінен мінез-құлықты тәртіптеуге бағытталған мазмұнды бір сарындылық, ересектердің жиі алмасуы. Ересектермен қарымқатынастағы санамаланған ерекшеліктер балаларды біріншіден, толыққанды жеке тұлға қалыптасуының негізінде жатқан өзінің керектігін сезінудің маңыздылығынан, екіншіден, басқа адамның құндылығына тілектес болудан, адамдарға терең байланып-маталудан айырады.

Мектеп оқушылары мен балалар үйлерінде тәрбиеленушілердің арасындағы айырмашылықтар басқа балалармен араласуда да байқалады. Балалар үйлерінде тұратын балалардың бәрі толып жатқан құрдастарына бейімделуге мәжбүр болады. Балалар санының көптігінде эмоциялық ширығуды, алаңдаушылықты, күшейіп келе жатқан озбырлықты жасайтын ерекше әлеуметтік-психологиялық жағдайлар жасырулы болады. Балалар үйіндегі өмір жағдайлары: балалар мен ересектердің арасында тәулік бойы болу, көңілсіздік, ұйжайларда оңаша болуға жеткілікті кеңістіктің жоқтығы; жеке заттары мен өз орнының жоқтығы оның жеке тұлғалық дамуына ықпал етеді, өзін жеке тұлға ретінде сезінуін қиындатады.

Балалар үйіндегі балалар еріксізден ересектермен және құрдастарымен тұрақты қарым-қатынаста болатын жағдаят ерекшелігін есепке алатын болсақ, балалардан қарым-қатынас дағдыларын тиімді қалыптастыруды, ұжымдық міндеттерді шеше білуді, қақтығыстардан шығар жолдарды табуды күткендей боламыз. Алайда, балалар үйлері тәрбиеленушілерінің мектеп оқушыларымен салыстырғанда ересектермен, құрдастарымен қарым-қатынастағы жанжалдарды шешуде көбінде жолы бола бермейді.

Балалар үйінің жасөспірімдерінде өзіндік сананың қалыптасуында да өз ерекшеліктері бар. А.М. Прихожан мен Н.Н. Толстых [11] отбасында және отбасынан тыс өсіп келе жатқан жасөспірімдердегі «Мен» бейнесінің сипаттамасы бірқатар мәнді параметрлер бойынша ерекшеленеді деп есептейді: 1) өзінің жеке тұлғалық ерекшеліктеріне, мүмкіндіктеріне бейімделу (бұқаралық мектеп) – сыртқы ортаға бейімделу (мектеп-интернат); 2) «Мен» бейнесінің есейгендік, онымен байланысты өзіндік құндылықтар жүйесі бағытында қарқынды қалыптасуы (бұқаралық мектеп) – «Мен» бейнесінің бұл жақтарының көрсетілген кезеңдерінің тұрақтылығы (мектеп-интернат); 3) жасөспірімдік сипаттамалардың айқын көрінуі (бұқаралық мектеп) – «Мен» бейнесінің кейбір жақтары дамуының жас сипаттамаларымен сәйкес келмеуі (мектеп-интернат).

Жасөспірімдік кезең оңашалану, дербестік үшін күреспен, бақылауды қабыл алмаумен және т.б. сипатталады. Алайда егер де мектеп оқушылары өздерінің дербестікке ұмтылуын, қамқорлық пен бақылау жасауға қарсы наразылығын ашық білдірсе, онда интернатта құндылықтар ретінде оған тура қарама-қарсы нәрсе бөлініп көрсетіледі – өзіне бақылау жасау қажеттігін мойындау «...интернаттағы мінез-құлқы ойдағыдан анағұрлым төмен жасөспірімдер өздеріне қамқорлық, бақылау қажет деп есептейді: бұқаралық мектептегі 10%-ға қарсы 70 %». Өмірді үнемі регламенттеу, дербес таңдауға немесе маңызды шешімдер қабылдауға қабілетсіздік тәрбиеленушілердің өз өмірлерін өздігінен ұйымдастыру қажеттігін елеулі әлсіретеді, жұмыстар, уақытты бөлу аталған дағдыларды дамытпайды, бұл олардың балалар үйінен шыққаннан кейінгі әлеуметтік бейімделуін қиындатады [8].

Балалардың дербестігі дамуындағы кемшіліктерге олардың айналасындағы ересектердің тарапынан жасалатын аса қорғаншылық, шамадан тыс қамқорлық себеп болады деп есептеу қабылданған. Жас кезінен балалар үйінде тұрып келе жатқан балалар көбінде қорғаншылықтың жоқтығы, ересектермен қарымқатынастардың тапшылығы жағдайларында өседі. Оларды дербес болуға мәжбүрлейтін жағдайларда балалардан өзін-өзі ұйымдастыру, өз мінез-құлқын жоспарлау икемділіктері дамуының салыстырмалы түрдегі жоғары деңгейін күтуіміз керек еді. Алайда мінез-құлық еркіндігі дамуының бұл элементтері тәрбиеленушілерде олардың отбасындағы құрдастарымен салыстырғанда анағұрлым төменгі дәрежеде қалыптасқан. Балалар үйіндегі балалардың ересектермен шектеулі, көпшілік жағдайларда топтық қарым-қатынасы іс-жүзінде балаға дербестік бермейді, керісінше, оны қатаң күн режимімен, «қандай» да бір сәттерде ересектер үнемі жасайтын нұсқаулар, ересектер тарапынан жасалатын бақылаумен қатты шектеледі, сөйтіп қадам басқан сайын бөтендердің нұсқауларын орындау әдеті қалыптасады. Отбасында тәрбиеленетін бала талап етулер мен бақылау жасаудың неғұрлым жұмсақтау жағдайына тап болады, ересектермен бірге күрделі қызметке қатысады, жекелеген жұмыстарды орындауды ғана емес, жоспарлаудың, қызметті ұйымдастырудың, бақылаудың жеткіліксіз дәрежедегі күрделі бағдарламаларын меңгеруге де үйренеді. Отбасында бұл күрделі қызметтік элементтердің бәрін меңгеру арнайы оқыту жағдайында өтпейді, қызметтің алуан түрлерінің аясына табиғи түрде еніп кетеді. Балалар үйлерінің тәрбиеленушілері қызметтің алуан түрлерінде ересектермен өзара әрекеттестіктің мұндай саналуандылығынан айырылған, осының нәтижесінде оларда мінез-құлықты ерікті

түрде реттеудің, жоспарлау, өзіне өзі бақылау жасау, және т.б. сияқты басты элементтері жеткіліксіз қалыптасқан болып шығады [12].

Өзінің қазіргі жағдайын өткенмен және болашақпен салыстыра білу қабілеті – дамушы жеке тұлғаның өзіндік санасындағы аса маңызды оңды білім. Балалар үйлері тәрбиеленушілерінің эмоциялық қолайсыздықтары, өткені, бүгінгі күні мен болашағына қатысты алаңдаушылық олардың санасына өзіндік із қалдырады.

Отбасы мен балалар үйлерінде тәрбиеленуші жасөспірімдердің уақытша перспективасын кезінде А.М. Прихожан мен Н.Н. Толстых [11] егер мектеп оқушылары үшін іске асуы жеткілікті дәрежеде алыс болашақпен (институтқа түсуге, отбасын құруға ұмтылу, кәсіптік қызметте табыстарға жетуге және т.б.) байланысты сарындардың көптігі сипатты нәрсе болса, онда тәрбиеленушілерде бүгінгі күннің немесе жуырдағы болашақтың сарындары (футбол ойнау, ертеңгі болатын бақылауды «4»-ке жазу және т.б.) басым болатынын, алыстағы перспектива сарындарының іс-жүзінде білдірілмегенін анықтайды. Уақытша перспективаның маңызды жағы – болашақ кәсіп туралы түсінік. Мектепте ерте жасөспірімдік кезең бойында балалар таңдаған кәсіптер саны арта түседі: егер көптеген балалар дәстүрлі немесе беделді кәсіптерді көрсететін болса, онда бұдан кейінгі кезеңде әркім өз кәсібін таңдап алады және де олар сыныптағы жекелеген оқушыларда іс-жүзінде қайталанбайды. Балалар үйінде керісінше көрініс байқалады: жас өскен сайын аталған кәсіптердің мазмұны тәрбиеленушілер жіберілетін техникумдар мен училищелерде оқытылатын мамандықтар төңірегіне шоғырлана бастайды.

О.Н. Пуртованың [23] мәліметтері бойынша мектептегі жасөспірім өзінің армандауларынан бас тарта отырып, өмірдің объективтік жағдайлары мен өзінің қабілеттіліктеріне неғұрлым сәйкес келетін кәсіпті таңдайды, кәсіптік өзін өзі анықтауға қажетті өзін өзі шектеуді саналы түрде жүзеге асырады. Мұны балалар үйінің тәрбиеленушілері үшін басқалар орындайды. Кәсіптік өзін өзі анықтау жеке тұлғалық өзін өзі анықтаудың құрамдас бөлігі болып табылатындықтан бұл жеке тұлға қалыптасуының бүкіл барысының қаншалықты қолайсыз ықпал ететіні түсінікті болады. Жеке тұлғалық өзін өзі анықтауда жеңсіздіктің сәйкестіктің

қалыптасуы елеулі орын алады. Рөлдер жөніндегі қате қалыптасқан түсініктер тәрбиеленушілердің өз отбасын құру мен оны сақтауда елеулі қиындықтарды бастарынан өткізуге әкеп соғады. Олар отбасылық өмірде көбінесе бақытсыз болады, күйеуінің немесе әйелінің атааналық отбасына үлкен қиындықпен кіреді, жұбайымен толыққанды қатынастар орнатуға қабілетсіз болады. Оларда бастапқыда жақындық жылдам дамымай, олардың некелері берік болмай шығады [2].

Т.И. Юферева [24] психологиялық жыныстың қалыптасуын зерделеуге арналған зерттеу жүргізді. Нәтижелер кәдімгі жасөспірімдерде еркек пен әйелдердің бейнелерінде отбасы туралы түсініктер көп орын алатынын көрсетті, оның үстіне бұл түсініктер толып жатқан оңды сипаттамалармен толықтырылған. Отбасында мектеп оқушылары еркектер мен әйелдерді неғұрлым жан-жақты бағалайды, олардың отбасы, ондағы өзара қатынастар туралы түсініктері толықтай өміршең және нақты мазмұнмен толықтырылған. Балалар үйі тәрбиеленушілерінің отбасы туралы түсініктерінде еркек пен әйел бейнелері неғұрлым ұстамды орын алады, жұтандығымен, абстрактілігімен және жағымды сипаттамалардың сұлбалығымен және жағымсыз сипаттамалардың егжей-тегжейлілігімен, эмоцияға толы екендігімен ерекшеленеді.

Отбасындағы жасөспірімдерде әйел мен еркек бейнелерінде көп орынды отбасы туралы түсініктер алады, оның үстіне бұл түсініктер толып жатқан нақты сипаттамалармен толықтырылған.

Адамдар өз отбасында әдетте ата-аналық отбасының үлгісін қалпына келтіріп, мінез-құлықтарында тікелей немесе «керісіншіге дейінгі дәлдікпен» әке немесе ана ролін қайталайды. Психологтар ешқандай тәжірибе жоқтан гөрі, тіпті өте нашар болса да ертеректегі отбасылық тәжірибенің болғаны жақсы деп есептейді. Отбасылық жағымсыз тәжірибе балаға сәйкестіктің даму процесінде одан бойын аулақ салуға және өзі жөнінде еркек ретінде немесе әйел ретінде «қарама-қайшылық» үлгісінің қағидаты бойынша өзіндік түсінік құруға мүмкіндік береді.

Балалар үйіндегі өмір мұндай тәжірибені де бермейді, осының салдарынан шатастырылған, анықталмаған жеңсіздік сәйкестілік туындайды.

Отбасы бағасының жоғарылығы тәрбиеленушілер үшін отбасындағы өзара қатынастарды, үй иесі бейнесін дәріптеушілікке жағдай жасайды. Олардың оңды үлгісі көмескі, нақты бөлшектермен толықтырылмаған. Мұнымен бір мезгілде күйеу, әйелі қандай қасиеттерге ие болмауы тиістігі туралы басқа – жағымсыз үлгі, нақты бейне де бар. Екі бейненің қақтығысы талаптардың қақтығыстық жүйесін туындатады, ол еркек немесе әйел ретінде өзі туралы барабар түсініктердің қалыптасуына жағымсыз әсер етеді және соңғы есепте психологиялық – жеңсіздік сәйкестік қалыптасуының қалыпты процесін бұрмалайды. А.М. Прихожан [10] былай деп жазады: «жетім балалардың озбырлығы, айналасындағыларды айыптауға ұмтылысы, өз кінәсін мойындағысы келмеу және қолынан келмеуі, яғни қақтығыстық жағдаяттарда мінез-құлықтың қорғаныстық формаларының басым болуы мен осыған сәйкес қақтығысты сындарлы шешуге қабілетсіздігі бірден көзге түседі». Мойындаудағы қажетсінулерді іске асырудың мүмкін еместігі қызба әрекеттерге, жегідей жеген ширығу сезіміне, мазасыздануға, жанкештілікке әкеледі. Бұл балалардың мінез-құлқы ашуланшақтықпен ашуыза көріністерімен, агрессиямен, оқиғалармен өзара қатынастарға шамадан тыс жауап берумен, ренжігіштікпен, құрдастарымен қақтығыстарда ұрынумен, олармен қарым-қатынас жасай білмеуімен сипатталады.

Отбасынан тыс өсетін балаларды көбінде жеке тұлғаның қалыпты дамуы үшін соншалықты маңызды өз құндылығы туралы түсінікті әлеуметтік бекіту тәсілдері жоқ болады. Аналық депривацияның салдарынан қалыптасатын Мен – тұжырымдамасы көп жағдайда оңды мазмұннан толықтай ажыраған болып шығады және ол сондықтан да өте әлсіз, өзін озбырлықтан басқа адамдарға деген дұшпандықтың көмегімен қорғайды.

Ағылшын психологы Р.Бернс [25] былай деп жазады: «Жағымсыз Мен тұжырымдамасы мен тұйық, сезімсіз, озбыр жеке тұлғаның дамуы балада ата-аналарға ынтықтықты қалыптастырудағы сәтсіздіктердің салдары болып табылады деп ұйғаруға болады». Балада бәрінен бұрын сырттатылғандық, қараусыз қалғандық сезімі (бұл өмір шындығына сәйкес келмеуі де мүмкін) пайда болады, ол одан кейін жағымсыз Мен – тұжырымдаманың негізін құрады. Бұл өз кезегінде адамдарға қатысты шиеленістің пайда болуымен нақты индивидті қабылдамауға әкеледі. Мұндай өзара әрекеттестік барысында өзіне өзінің, сондай-ақ басқа адамдармен жағымсыз қатынас күшейеді. Баладағы ересек адамның бейнесі жылулықпен де, сүйсіпеншілікпен де қауымдаспайды және де ол олардан осыған ұқсас әрекеттерді күтпейді де». Әлеуметтік мойындауды қажетсіну жетекші қажеттіліктердің біріне айналады, ал оның жүйелі түрде қанағаттандырылмауы толыққанды еместіктің тұрақты кешені қалыптасуының көзіне және көптеген жеке тұлғалық жағымсыз құрылымдар пайда болуының себебіне айналады. Баланың әлеуметтік дамуындағы қиындықтар заңды түрде өз соңына жеке тұлғалық өзіндік сананың дамуындағы ауытқушылықтарды ертеді, баланың өзін өзі бағалауына, әлеуметтік ортамен қатынастарына ықпалын тигізеді.

А.М. Прихожан [10] былай деп жазады: «Мекемелерде өсіп жатқан балалардан біз жеке тұлғалық құрылымдардың артта қалуын немесе дамымай қалғандығын ғана емес, балаға балалар үйіндегі өмірге бейімделуге мүмкіндік беретін қағидаттық жағынан кейбір басқа тетіктердің қарқынды қалыптасуын да бақылаймыз». Осылайша, отбасынан тыс тәрбиеленетін балалардың психикалық даму ерекшеліктерін зерделеу кезінде белгілі бір ерекшелік айқындалады. Оны А.М. Прихожан психикалық дамудағы артта қалу ретінде емес, «заманауи норма емес, ақыл-ой жағынан артта қалушылық емес, қандай да бір психикалық патологияның формасы емес», баланың отбасынан тыс дамуының ерекшелігімен байланысты жетімдер мекемелеріндегі депривациялық жағдайларға байланысты, психикалық дамуының мүлдем ерекше үлгісі ретінде түсіндіреді. Ол отбасындағы балалардан гөрі нашарлау немесе баяулау дегенді айтуға болмайды, ол бар болғаны басқаша ғана.

Соңғы жиырма жылдың ішінде Нидерландыда құзыреттілік моделі әзірленіп, сынақтан өткізілді. Әлеуметтік құзыреттілік моделі жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларды оңалтумен диагностика бойынша жұмыс тәжірибесінде қолданылады.

Құзыреттілік туралы адам көмегімен күнделікті өмірде оның алдында тұрған міндеттерді барабар сипатта орындай алатын дағдылардың жеткілікті көлемін игерген кезін айтуға болады. Жасқа байланысты міндеттер – дамудың әрбір кезеңінде балалардың алдында жас ерекшеліктеріне байланысты тұратын міндеттер. Баланың алдында тұрған міндеттер нақтырақ аталған сайын әлеуметтік қызметкерге, психологқа, тәрбиешіге балалар ие болған, оларда әлі де жоқ және оларды қалыптастыруға тиісті дағдылар мен икемділіктерді бөліп алу соншалық оңайырақ болады.

Төменде келтірілген жасқа байланысты міндеттер мына авторлардың: Achenbach (1990), Wafaps, Sroufe (1983), Masfen, Braswell (1991), Selman (1980) және De Geks (1995) жарияланымдары негізінде тұжырымдалған [22].

4–12 жасар балаларға арналған жасқа байланысты міндеттер:

1. Басқалармен санаса білу – басқалардың мүдделерін есепке ала отырып іс-әрекеттерді жоспарлау және пайымдаулардың қалыптасуы:

- 1) сұрақ беру, құрдасымен кездесу туралы келісу, көмек өтіну, басқаға бөгет жасамау (4–6 жас);
- 2) өз іс-әрекеттерін басқалардың мүдделерін есепке ала отырып жоспарлау, кеңесе білу (6–8 жас);
- 3) өз пікірінің болуы, басқалардың пікірлерін есепке ала отырып пайымдаулар қалыптастыру, қарым-қатынастар жасау (8–10 жас);
- 4) басқалармен есептесу, басқаларға барабар жауап беру (10–12 жас).

2. Тәуелсіздік — тәрбиешілерге қатысты тәуелсіздіктің өсуі:

- 1) өзіне қызықты іс табу, дербестіліктің дамуы (4–6 жас);
- 2) өзіндік пікірінің болуы, басқалардың мүдделерін есепке алу, басқалармен есептесу (6–8 жас);
- 3) өз істерін өздігінше атқара алу, қиындықтар туған жағдайда ересектерден көмек беруді өтіну (8–10 жас);
- 4) өзінің бос уақытын қалауынша өткізу, өзінің бос уақытын жоспарлау (10–12);

3. Оқу — бастауыш мектепте қоғамда қызмет етуге қажетті икемділіктер мен бейімдер үшін:

- 1) сабақта басқа балалармен бірігіп жұмыс істеу және белсенділік таныту (4–6 жас);
- 2) бастауыш мектепте оқудың икемділіктері мен дағдыларына ие болу, білім алу (6–8 жас);
- 3) ынтымақта оқу, білімді меңгеруге күшін, төзімін жұмсау, өздігінен оқи білу (10–12 жас).

4. Достық — құрдастарымен достық қарым-қатынастар орнату мен оны дамыту:

1) өзіне қарсы жыныс пен өз жынысы балаларының арасынан достар табу (4–6 жас);

2) достық қарым-қатынастар жасау, достаса, басқаның пікірімен есептесе, басқамен бөлісе, басқаға жаңашырлық көрсете білу (6–8 жас);

3) қақтығыстарды өздігінен шешу, тұрақты «үздік» досының болуы (8–10 жас);

4) достықты сақтау, балалармен және қыздармен достаса білу (10–12 жас).

5. Үйдегі міндеттер — үй шаруашылығын жүргізу үшін өзіне жауапкершіліктің бір бөлігін алу:

1) өз заттары мен ойыншықтарын жинастыру (4–6 жас);

2) үй шаруашылығына көмектесу, басқаларға қамқорлық жасау (6–8 жас);

3) үйдегі тұрақты міндеттерді, еңбек тапсырмаларын бөлу (8–12 жас).

6. Қарапайым инфрақұрылымдарды пайдалану — қоғамдық көлік, ақша жүйесі, қатынас-байланыс құралдары, бос уақытты өткізуге арналған құрал сияқты инфрақұрылымның негізгі құралдарын өздігінен пайдалана білу:

1) телевизорды, магнитофонды, ойнатқышты қосу мен ажырату (4–6 жас);

2) ақшаны, қоғамдық көлікті, телефонды пайдалану, ақшаның құнын білу (6–8 жас);

3) инфрақұрылымды пайдалануға қажетті дағдыларды меңгеру (10–12 жас).

7. Қауіпсіздік және денсаулық — өз қауіпсіздігі мен денсаулығы үшін қауіпсіздікті қамтамасыз ететін таңдау жасай білу:

1) көшеде абай болу, өзін қауіптілікке ұшыратпау, ересектермен қарым-қатынастарда абай болу (4–8 жас);

2) таңдау жасай білу (8–10 жас);

3) қауіптілік тұрғысынан алып қарағанда өз іс-әрекеттері мен өз мінез-құлқының мүмкін болатын салдарын көре білу (10–12 жас).

Жасөспірімдерге арналған жасқа байланысты міндеттер (13–21 жас):

1. Тәуелділіктен азат болу, өз еркіндігіне ие болу — ата-аналарына аз тәуелді болып және өзгеріп отыратын өзара қарым-қатынастар кезінде отбасындағы және құрдастарының арасындағы өз орнын анықтай білу:

1) жанжалсыз қарым-қатынастар құру, ата-аналарымен келісімге келу икемділігі (13–15 жас);

2) құрдастарымен және ата-аналарымен өз қарым-қатынастарын анықтау, проблемаларды жанжалдарсыз шеше білу (16–18 жас).

2. Денсаулық және сыртқы бейне — жасөспірім өзіне жақсы денсаулық жағдайы, сыртқы түр, жақсы тамақтану мен шамадан артық тәуекелге кез болмау жөнінде қамқорлық жасауы тиіс:

1) өз салмағын, дене жағдайы мен дамуын өздігінен қадағалау (13–15 жас);

2) салауатты өмір салтын ұстану, зиянды әдеттерден дер кезінде тыйылу (16–18 жас).

3. Бос уақыт — міндеттерден азат кездегі уақытты толыққанды өткізу, қызықты іс-шаралар ұйымдастыру:

1) бос уақыт үшін рақаттану әкелетін қажетті, пайдалы істерді таңдай білу (13–15 жас);

2) бос уақытты толыққанды өткізу (16–18 жас).

Әлеуметтік құзіреттілік жасқа байланысты міндеттер мен қажетті дағдылардың арасындағы тепе-теңдік жағдайы ретінде қарастырылады. Біз егер жеке адам күнделікті өмірде өзінің алдында тұрған міндеттерді іске асыру үшін жеткілікті дағдыларға ие болған кезде құзіреттіліктің бар екендігі туралы айтамыз. Егер жасқа байланысты міндеттер өте күрделі немесе өте көп болып кетсе немесе адам дағдылар мен икемділіктердің жеткіліксіз санын меңгерсе тепе-теңдіктің бұзылуы мүмкін — ол кезде адамның қызметі құзіретті болмайды.

Міндеттер — бұл адам қоғаммен күнделікті қатынасында соқтығысатын нәрселер.

Дағдылар — бұл нақты міндеттерді орындау үшін қажетті мінезқұлық формалары. Дағдылар адамға белгілі бір міндеттерді орындауға мүмкіндік береді. Адам когнитивтік, әлеуметтік және іс-тәжірибелік дағдыларды меңгереді.

Жасқа байланысты міндеттер мен қажетті дағдылардың арасындағы тепе-теңдікке оңды әсер ететін факторлар: икемділік

және қорғаныстық қасиеттер.

Икемділік — бұл адамның оған тәуекел мен сәтсіздіктерге қарамастан ойдағыдай бейімделе білуге көмектесетін жеке қасиеттері.

Қорғаныстық қасиеттер — бұл жеке адамның айналасындағы оны тәуекелдер мен сәтсіздіктерден қорғайтын жайттар: жақын туыстарының қолдауы, жақсы қарым-қатынастар.

Тепе-теңдікке жағымсыз ықпал ете және бұза алатын факторлар: патология мен титықтау жағдаяттары.

Патология — аталған мәдениетте қабылданбаған, қорқынышпен, қайғы-қасіретпен, мұңмен немесе қиналумен қатар жүретін мінезқұлық үлгісі.

Титықтау жағдаяттары — адамның жол тауып шығуы қиын және оның қызметіне жағымсыз әсер ететін: сүйікті адамынан айырылу, ата-аналарының ажырасуы мен қайта некелесуі, созылмалы аурулар, табиғи зілзалалар мен апаттар жағдаяттары.

Балалар үйлерінің тәрбиешілеріне мектеп жасына дейінгі балаларды тәрбиелеу жөнінде кеңестер

Сабақтарға дидактикалық ойындар жүйесін енгізу қажет.

Балалардың назарын аудару мен ұстау үшін сабақтарды бірігіп жоспарлау мен оның қорытындыларын шығаруды пайдаланыңыздар.

Сабақ процесінде балалар тәрбиеші әңгімелеуге немесе көрсетуге уәде еткен нәрсені білуі, ненің жоспарланғаны мен нақты өтіп жатқанның арасындағы байланысты: «Естеріңде ме, мен сендерге уәде еткенмін ...» деген сөздермен атап өткен дұрыс.

Сабақтарда таза сөзбен түсіндірулер барынша аз болып, көрнекті материал, іс-тәжірибелік әрекеттер барынша көп болуы тиіс.

Ойын кезіндегі баланың жағдайы мен іс-әрекеттерін сезіну мақсатында кейде оған әріптес құқығында қатыса отырып, оған: «Сен не ойнап отырсың?», «Саған көңілсіз емес пе?», «Сен мына машинамен не істегің келеді?» деген сұрақтар қойыңыздар. Осыған ұқсас сұрақтар баланың күтпеген іс-әрекеттерінің үздіксіз ағынын тоқтатады.

Баланы өткен, бүгінгі және болашақ әрекеттердің арасындағы байланысты анықтауға үйретіңіздер, оның іс-әрекеттерінің мақсаты мен оған қол жеткізудің құралдарын: «Сен нені жасағың (салғың, орындағың) келеді? Бұл үшін саған не керек? Бастапқыда нені, одан кейін нені істеу қажет?» сұрақтарының көмегімен бөліп көрсетіңіздер. Мектеп жасына дейінгі бала осы сияқты сұрақтарды өзіне қойып, оларға өзі жауап бере бастайды. Басында бұл сыртқы сөзбен білдіріледі. Егер балалар көбінде отбасындағы балалар істейтіндей үнсіз емес, әңгімелесе, өз әрекеттеріне естірте түсініктемелер беру арқылы ойнайтын болса, онда олардың өз іс-әрекеттерін сезінуінде маңызды алға жылжу болып өтеді.

Баланың өзіндік жағдайлары мен күйзелістерін бөліп көрсетуге және сезінуіне жәрдемдесіңіздер, оны өз көңіл-күйін, сезімін, күйзелістерін: «Сені ойынға қатыстырмай қою сені жәбірледі ме, сенің қатты көңілің қалды ма, солай ма?», «Саған сабақтарда өзінді мақтау ұнай ма?», «Сен өз табыстарыңмен мақтана аласың ба?», «Сен Серік машинаны тартып алғанда қатты ашуландың ба?» және т.б. сұрақтардың көмегімен таңдай білуге үйретіңіздер.

Осындай әдіспен балаға басқа балалардың көңіл аударуына жол ашуға болады, бұл әсіресе жанжалдық жағдаяттарда маңызды.

Баланы саналы таңдау жасау жағдаятына қойыңыздар, оны дербес шешімдер қабылдауына түрткі болыңыздар. «Нені ойнағың келеді? Кім болып ойнағың келеді? Ойында саған кім болып ойнау қызықтырақ: сатушы немесе сатып алушы болып па, әлде жүргізуші немесе милиционер болып па және т.б.» үлгісіндегі сұрақтар баланы болашақ іс-әрекеттерінің әр түрлі нұсқаларын ойластыруға және өзінің жеке қалауын сезінуіне мәжбүрлейді.

Балалармен ойынды бірлесіп жоспарлауды ұйымдастырыңыздар. Бұл үшін бірнеше баламен (5–6 адам) бірге олардың болашақ ойынының жоспарын алдын ала жасаңыздар: рөлдерді бөліңіздер, іс-әрекеттердің ретін, әрбір кейіпкердің міндеттерін, оның сипатын, қызметтің ақтық және аралық буындарын анықтаңыздар. Мұнымен бірге балалармен кеңесіңіздер және олардың барлық ұсыныстарын ықыласпен қабылдаңыздар. Алдағы болатын ойын жоспарын және әрбір кейіпкердің іс-қимылдарының ретін анықтап алып, балалармен бірге белгіленген сюжетті ойнай бастаңыздар.

Балалардың белгіленген жоспардан алшақталуын бақылаңыздар, бірақ рөлдің шегіндегі барлық бастамалық іс-қимылдарды мадақтаңыздар.

Кейде іс-әрекеттердің белгіленген тәртібін өз ойын кейіпкеріңіздің атынан еске салыңыз және рөлдік міндеттерді сақтауға шақырыңыздар. Ойыннан кейін әрбір қатысушымен әңгімелесіңіздер, нені ойнағандарын, бәрінен де көбірек ұнаған нәрселері туралы сұраңыздар. Ойын үшін балаларға неғұрлым таныс сюжеттерді: аурухананы, отбасын, дүкенді, концертті және т.б. таңдап алған дұрыс. Сондай-ақ балаларға белгілі ертегілерді де ойнауға болады.

Кешке балалармен өткен күн туралы әңгімелесулерді ұйымдастыру пайдалы. Балалардың жағдайына, олардың көңіл-күйіне тұрақты түрде ерекше назар аударған жөн. Оларда қандай да бір көңілді, күлкілі нәрсенің болғанын, бүгін неге қуанғанын, не үшін жылағанын сұрауға болады. Егер балалар не жауап берерлерін білмесе (алғашқы кезде мұндай үнсіздік өте жиі байқалды), онда балаларға көмектесу қажет — қандай да бір күлкілі көріністі немесе балалардың дау-дамайын еске салу, оның неден шыққанын, балалардың бір-бірін

кешірген, кешірмегенін сұрау орынды. Мұндай әңгімелесулер тәрбиешіден балаларға күні бойы көңіл бөлуді және барлық мәнді оқиғаларды есте сақтауды талап ететіні түсінікті.

Балалар үйіндегі балалар өмірін мүмкіндігінше оқиғалармен, жаңа әсерлермен байыту керек: өздері қатынасатын концерттер ұйымдастыру, әр түрлі ертегілерді сахналау, экскурсияларға апару, жаңа ойындар ұйымдастыру және т.б. Бірақ та балалар кенеттен бір жаққа алып кететін, қандай да бір нәрсені көрсететін өтіп жатқан оқиғалардың енжар қатысушылары емес, оқиғаларды өз бастарынан белсенді түрде өткізушілер, оларды күтушілер және оларға дайындаушылар болуы тиіс. Мұндай көңіл-күй үшін күн сайын кешке қарай өткізу өте пайдалы болатын ертеңгі күн туралы әңгімелесулер қажет.

ЖАСЫ КІШІ МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫМЕН ЖҰМЫС БОЙЫНША КЕҢЕСТЕР

Толыққанды зияткерлік даму, бейнелі ойлау, креативтілік, шығармашылық құрамдас бөлік үшін тәрбиеленушілердің нақты сезімдік тәжірибесін байыту және кеңейту қажет: «мекендеу кеңістігін» арттырыңыздар, балалармен серуендерді, мүмкін болатын экскурсияларды жиірек жасаңыздар, балалар ойнайтын және іспен айналысатын үй-жайларды, жағдайды ауыстырыңыздар.

Бала өмірінде белсенді түрде істес болатын заттардың түрлері мен санын көбейту қажет — тұрмыстық заттардан (құмыра, сауыт, аяқ-киімге арналған мүйізше және т.б. бастап бала психикасының әр түрлі жақтарын дамытуға арналған арнаулы материалдар, ойыншықтарға дейін).

Бала үшін құммен, сумен, пластилинмен, уақ тастармен, ағаштармен әр түрлі жұмыстар атқарудың зор маңызы бар — нақ осы жұмыстар процесінде (күю, төгу, жапсыру кезіндегі заттар формасының өзгеруі, әр түрлі көлемдерді, жазықтықтарды, салмақтарды өзара сан дүркін салыстыру және т.б.) балада шама, форма, заттардың құрылысы туралы аса маңызды көрнекті-бейнелі түсініктердің негізі қаланады.

Қиялды дамытуға бағытталған бейнелеу қызметі мен сөз шығармашылығы бойынша сабақтардың ерекше курсы әзірлеген дұрыс. Сурет салу, жапсыру, әр түрлі бұйымдар жасау бойынша сабақтар жекелеген кескіндеу дағдыларын қалыптастыруға және үлгіні жай ғана көшіріп алуға емес, сондай-ақ заттарды жоспарлы түрде зерттеу, қиялдай білу, ойлану икемділіктерін дамытуға құрылуы тиіс.

Басталған суретті салып бітіру, нүктелердің орналасуларына қарай суретшінің не ойлағанын табу, бір суретті кезектесе отырып топтың барлық мүшелерінің салуы (біреуі бастайды, басқасы жалғастырады, және т.с.) сияқты тапсырмалар қызғылықты.

Ауызша зиятты дамыту үшін тәрбиеленушілерге қандай да бір тарихты әңгімелеп беруді ұсыныңыздар, мысалы: «Бүгін таңертең не болды?» немесе «Асханада не болды?».

Ересек адамның балаларға деген көзқарасы барынша тілектестік болуы тиіс: баланың әрбір, тіпті болмашы жетістігін де атап өткен жақсы.

Баланы ойыншықтармен, үстел үсті ойындарын ойнауға, құрылымшылықпен жұмыс істеуге үйретіңіздер. Көбінесе дидактикалық сипатқа ие болатын дамытушы ойындардан бөлек ережелері бар рөлдік ойынға және баланың еркін ойынына көңіл бөлу және оған барлық жағынан жағдай жасау қажет.

Баланың ересектермен қарым-қатынасы процесін оңтайландыру үшін ересектің балаға қатысты позициясын нақтылап алу қажет.

Интернаттық үлгідегі балалар мекемелерінің тәрбиешілері мен педагогтары баланың олардың көңіл-күйіне, назар аударуына, мінез-құлықты басқаруға арналған беделіне тәуелділігіне қатысты күшті жиі пайдаланады. Мұнымен бірге, алайда, мұндай эмоциялық тәуелділіктің жағымсыз салдарлары есепке алынбайды.

Тәрбиеші мұндай тәуелділіктің ықпалын әлсіретуге, баланың ересек адамнан еркіндігін дамытуға ұмтылуы тиіс.

Ересектермен және құрдастарымен қарым-қатынасты дамыту үшін жаттығулар, әралуан нақты жағдаяттардағы, оның ішінде қиын, жанжалдық жағдаяттардағы мінез-құлық дағдыларын машықтандыру пайдалы. Бұл күнделікті қарым-қатынаста, сондай-ақ арнайы ұйымдастырылған топтық сабақтардың барысында жүзеге асырылуы мүмкін. Өмірден нақты орын алған дау-дамайларды, төбелестерді талқылау пайдалы. Бірақ ол кінәлілерді айыптау, жазалау мақсатында емес, балалардың не болғанын түсінуі, басқаның көзқарасы жағына шығуға әрекеттенуі үшін істеледі. Бұл үшін жәбірлеушіге жәбірленушінің позициясынан жағдаятты сипаттауды ұсынуға болады, және керісінше. Баланы әр түрлі жағдаяттарда өзін дұрыс ұстауға ғана емес, сондай-ақ көкейкесті өмірлік жағдаяттың шектерінен шығуға (мұның өзі шын мәнінде бұл жағдаятты меңгеру мүмкіндігін береді) үйрету пайдалы.

Бұл үшін балалармен әр түрлі ойындар өткізуге болады, ойындарда олар өздерінің құрдасы не істеуі керек екендігін (бала өзін әдетте құрдасымен ұқсастырады), оның қандай да бір қылығы үшін (мысалы, жолдасына көмектесуге уәде етіп, оны орындамаса) немен аяқталуы мүмкін екендігін өз ойында бейнелеуі тиіс.

Осыған ұқсас сюжеттерді театрлық этюдтер үлгісінде ойнауға да болады. Барлық ойындар мен сабақтарда бала өз қылықтарының өзі және айналасындағылар үшін салдарларын, болашағын барынша эмоциялы, жан-жақты ұғынуын үйретуге ерекше көңіл бөлу қажет.

Мінез-құлық еркіндігін дамыту, өз қызметінің нәтижелеріне бақылау мен жоспарлау операциялары мақсатында бұл операциялардың барлығы оның мәнді құрамдас бөліктері ретінде әрекет ететін оқу қызметінің жағдаятын, сондай-ақ арнаулы түзетімдік сабақтарды да пайдалануға болады.

Тәрбиеленушілермен қарым-қатынасты алдына балалардың анасын немесе әкесін тікелей алмаструы мақсатын қоя отырып, отбасылық үлгі бойынша қалыптастыру қажет емес. Бұл күткен нәтижелер әкелмейді,

көбінесе тек эмоциялық жағынан шаршатады, педагогтардың мәнін жояды (эмоциялық донорлық түсінігі бекер пайда болған жоқ). Сондықтан интернаттық үлгідегі балалар мекемелеріндегі тәрбиешілер мен тәрбиеленушілердің байланысы отбасылық байланыстарға еліктемеуі тиіс, керісінше, мұндай мекеменің сапалық өзгешелігін есепке алатын қарым-қатынастың ерекше стилін құрудың нақты тәсілдері мен міндеттерін саналы түрде әзірлеу қажет деп есептейтін медиктермен және психологтармен келіскен жөн. Интернаттық үлгідегі балалар мекемелерінде жұмыс істейтін ересек адам өзінің балалармен эмоциялық байланыстарының қалай қалыптасатынына ерекше назар аударуы, қарым-қатынастық сырласушылықтың кемшіліктерін барлық мүмкін болатын есепке алуы тиіс.

ЖАСӨСПІРІМДЕРМЕН ЖҰМЫС ЖҮРГІЗУДІ ҰЙЫМДАСТЫРУ БОЙЫНША КЕҢЕСТЕР

Педагогтарға жасөспірімдік кезеңдегі тәрбиеленушілердің өздеріне деген көзқарасын, өзіндік санасының даму процесін оңтайландыру қажет. Бұл үшін рефлексия, өзін-өзі тану процесін барынша ынталандыру маңызды. Бұл үшін: «Мен өзім туралы не білемін?», «Мен нені сүйемін және жек көремін?», «Менің қолымнан не келеді?», «Мен мақтан ететін адам», және т.б. тақырыптарға жеке және топпен әңгімелер өткізу, шығарма жазғызу пайдалы. Шығармаларда «мектептік» сипаттың болмауы, оның үстіне сауаттылығы, әдеби стилі мен пайымдауларының дұрыстығы бағаланбауы тиіс. Шығармалар белгілі бір жағдайларда тәрбиеленушіге жеке кеңестер беруді, әңгімелесу өткізуге қызмет ете алады. Жасөспірімдердің жеке күнделіктер жүргізуге ұмтылысын мадақтаған, оларды бұған үйреткен жөн. Күнделік жасөспірімнің ішкі дүниесінің дамуына жағдай жасайды. Кейіннен нәтижелері талқыланатын, өзін өзі тексерудің ең қарапайым психологиялық тесттерін пайдалану пайдалы; жұмыстың бұл формасын маман-психолог неғұрлым тиімді жүзеге асыра алады. Өзіндік сананы ішкі дүниеге ену, өз сенімдерін түйсіну қабілеттіліктерін дамытуға бағытталған арнаулы тәсілдер мен ойындарды пайдаланған дұрыс.

Жасөспірімнің өзі туралы түсініктерінің дербестігін дамытуға, олардың айналадағылардың пайымдаулары мен бағаларынан салыстырмалы түрдегі тәуелсіздігіне ерекше назар аудару қажет.

Тәрбиеленушілер ересектер берген бағаларын меңгеруіне ұмтылыңыздар. Бұның жасөспірім жеке тұлғасының қалыптасуы үшін жағымсыз салдарлары болуы мүмкін. Жасөспірім өзі туралы ересек адам білдірген пікірге қорықпай дау айта алатын жағдайлар жасау да маңызды.

Жасөспірімнің өзіне деген дұрыс қарым-қатынасын қалыптастыру үшін онымен араласып жүрген ересек адам тәрбиеленушімен қарым-қатынаста екі тәсілді үнемі ұстануы тиіс: жасөспірімге әрқашан баланы бірегей, қайталанбас және сондықтан да тамаша жаратылыс ретінде сөзсіз қабылдауға негізделген жеке тұлға ретінде қарау; және оның жекелеген іс-қимылдарына, мінезінің сипатына, жетістіктеріне берілетін, жағымды немесе жағымсыз болатын нақты бағалаулардың көптігі: жасөспірім мұндай бағалардың айқындылығы мен шынайылығына қатты әреу болады.

Тәрбиеленушілермен кәсіптік бағалау және кәсіптік кеңестер беру жұмысы мен жүйесін құру қажет. Мұндай жұмыс ерте басталуы тиіс; бала мектептік балалар үйіне (интернатқа) келген алғашқы күндерден бастап оны кәсіптер әлемімен кітаптар, әңгімелер бойынша ғана емес, онымен бірге поштаға, институт зертханасына, шаштаразға, вокзалға және т.б. экскурсиялар жасап, одан кейін көргендерін адамдардың кәсіптік қызметінің мазмұны тұрғысынан талқылау арқылы да таныстыру қажет. Балалар үйінің (интернаттың) тәрбиеленушілерін кәсіпті таңдауға байланысты өзін өзі тануын белсендіру бойынша байыпты психологиялық жұмыс жүргізілуі тиіс. Бұл үшін кәсіптік кеңестер беру жұмысының барлық дәстүрлі әдістері, жасөспірімге өз қабілеттілігін, бейімділігін, ұнататын нәрсесін ашуға мүмкіндік беретін әдістемелер мен тесттер жарамды.

Бұл кезеңде педагогтар балалар үйінің тәрбиеленушілерін болашақ отбасылық өмірге дайындауға ерекше көңіл аударуы тиіс.

Тәжірибе интернаттық үлгідегі балалар мекемелерін бітірушілердің өз отбасын құру мен сақтауда елеулі қиындықтарды бастарынан өткізетінін көрсетеді, олар күйеуінің немесе әйелінің ата-аналық отбасына қиындықпен үйренеді, жұбайымен толыққанды өзара қатынастар құруға қабілетсіз болады. Оларда бір-біріне деген бастапқы ынтықтық тез сарқылады, жұбайлық қатынастар мазмұны дамымай қалады. Себептердің біреуі балалар үйі тәрбиеленушілерінде жыныстық рөл туралы қате қалыптасқан түсініктерде жатыр. Интернаттық үлгідегі балалар мекемелеріндегі тәрбие жұмысы жүйесін құру кезінде педагогтарға мынаны есте сақтау маңызды: тәрбие жұмысының дәстүрлі формаларының маңыздылығына қарамастан интернатты тұрақты жұмыс істейтін пионер лагеріне айналдыруға болмайды. Ширақ, эмоцияларға толы тәрбиелік шаралар қалыпты, байсалды «үй» өмірінің жарқын көріністері ғана болуы тиіс.

БАЛАЛАР ҮЙЛЕРІНІҢ ПЕРСОНАЛЫН УӘЖДЕУ БАҒДАРЛАМАСЫ

Персоналды уәждеу қолайлы орта жасау бойынша негізге алынатын фактор болып табылады. 2004 жылы Ресейде балалар үйлерінің персоналымен жұмыс істеуге арналған бағдарлама жасалды. Кадрлардың тұрақтамау бағдарламасын шеше отырып, балалар үйлері персоналын уәждеу бағдарламасының үлгісі ретінде ұсынамыз.

«Балалар үйі жағдайларында педагогикалық кадрлардың дамуын басқару жүйесі ғимаратының ракурсында процессуалдық теорияларға (В.С. Лазарев, Т.П. Афанасьева, И.А. Елисеева, Т.И. Луденко, Ф.Херцберг, Д.МакКлелланд, М.О. Олехнович және басқалар) [30, 31] неғұрлым жоғары қызығушылық білдірілді. Бұл теориялар қызметкер мінез-құлқының белгілі кешеніне ықпал ету мүмкіндігі уәждеу тетіктерін ашатын, шартты түрде бөлініп көрсетілетін мазмұндық және процессуалдық теориялардан көрініс табады.

Қажеттіліктерді қанағаттандыру. Қажеттілік жеке тұлғаға оны белгілі бір мінез-құлыққа бағыттап отырып, әсер етеді. Бұл мінез-құлықтың мақсаты белсендірілген қажеттілікті қанағаттандыру болып табылады. Психологияда қажеттілік мақсатын уәж деп атайды (кейде уәждің заттанған қажеттілік екені айтылады). Басқаша сөздермен айтқанда, егер қажеттілік – тамақ болса, онда ниет – нан, ірімшік, гамбургер, ақ шараптағы таңсық балық және басқалар. Уәж іске асырылудың үш сатысынан өтеді:

- уәжде негізделген қажеттілік жете ұғынылады («Мен өзімді сыйлаушылықты қалаймын»);
- өзіндік жеке тұлғаның тілегіне жету мәселесі талданады («Мен мені бәрі сыйлайтындай болуға қабілеттімін бе?»);
- жеке тұлғалық ерекшеліктер, құндылықтар, бейімділіктер, қабілеттіліктердің бәрі есепке алына отырып, ниет не жетістік ретінде қабылданады, не жоққа шығарылады.

Кәсіптік қызмет уәждерінің диагностикасы. Персоналмен жұмыс істей отырып, қызметкердің қандай да бір уәжі жеке тұлғалық қандай ерекшеліктер арқылы талданылатынын білу керек. Кейбір адамдар жұмысқа бас айналдырар табысқа жету, асықпайтын және тыныш жұмыста қуану үшін келеді. уәждеу процесс ретінде. Қызметкердің уәжіне диагностика жасауды жұмысқа қабылданған кезеңнен бастап мезгіл-мезгіл өткізіп тұрған жақсы. Өйткені бұл уәждердің артында тұратын қажеттіліктердің өзгеруі мүмкін. Мысалы, уәжге диагностика жасаған кезде жетістіктердің уәждемесі, даму мен өсу, өзін-өзі сыйлау, мойындау және т.б. уәждері де білдіріледі. Педагогикалық кадрлармен жұмыс күзіндеттілік тәсілдің негізінде құрылады. Осыған байланысты маңызды сәт – тәрбиешінің педагогикалық процесстегі рөлі мен оның салдары ретінде балалар үйі тәрбиешісінің кәсіптік күзіндеттіліктері үлгісін жасауды қайтадан ой елегінен өткізу болып табылады. Үлгіні жасау процесі: мақсаттарды анықтаудан және тәрбиеші қызметі тиімділігінің критерийлерінен бастап кәсіптік күзіндеттіліктердің даму деңгейлерін сипаттауға дейінгі үш кезеңнен тұрады. Кәсіптік күзіндеттіліктердің жасалған үлгісі соңғы нәтижеде педагогтың жаңа бейнесін анықтады, яғни тиімді кәсіптік мінез-құлықты ынталандыру туралы мәселе бас көтерді. бір: экономикалық, ақпараттық, қатынас-байланыстық, ұйымдастырушылық және т.б. факторлардың ықпалымен қалыптасу процесін ашады. Қарастырылатын негізгі проблема – бұл қызметкерде мінез-құлықтың басқа емес нақ белгілі бір үлгілеріне әкелетін уәждеу кешенін қалыптастыру».

Кез келген адамға өзінің кәсіптік қызметін жүзеге асыруда белгіленген нәтижелерге әкелетін толығынан айқындалған жеке үлгі тән. Кез келген қызметтің негізінде уәждеу жатыр. Мұнымен бірге адамда әдетте біртұтас уәждеу кешенінің қалыптасатынын атап өту қажет. Басқаша айтқанда еңбек қызметі әрқашанда жартылай уәждеулі. Уәждеу қызметте абстрактілі емес, нақты, яғни қызмет мақсаттарымен байланыстырыла отырып беріледі, бұл қызметке жеке тұлғалық мағына береді. Басқару психологиясында адамның уәждеу

Біз педагогтардың тиімді кәсіптік мінез-құлқының көріністерін ынталандыру ретінде тәрбиешінің тиімді кәсіптік қызметінің критерийлерін анықтауға негізделген шаралардың кешенді жүйесін (моральдық және материалдық ынталандыру формалары; әкімшіліктің педагогпен өзара әрекеттестігінің тәсілдері) түсінеміз.

Балалар үйлері тәрбиешілерінің қызметіне қатысты психологиялық, педагогикалық әдебиетті нормативтік-реттеуші базаны талдаудың барысында критерийлердің тұтастай бір қатары бөлініп шықты. Мәліметтерді талдаудың нәтижелері бойынша балалар үйі тәрбиешісінің тиімді қызметінің негізгі критерийлері бөлініп көрсетілді. Толық емес тізімін келтіреміз:

- тәрбиеленушілер әлеуметтенуінің нақты оңтайлы деңгейі (яғни балалар үйлерінің тәрбиеленушілеріне арналған әлеуметтенудің жасқа байланысты стандарттарына сәйкес келуі);
- топ тәрбиеленушілерін олардың денсаулықтарына сәйкес пайдалы қызметпен (зияткерлік, дене, шығармашылық және т.б.) 100% қамту;
- қандас туыстығы бар тәрбиеленушілердің, тәрбиеленушілер мен олардың әлеуметтік тұрмысы ойдағыдай туысқандарының арасындағы туысқандық байланыстарды сақтау;
- тәрбиеленушілерде құқық бұзушылықтардың жоқтығы;
- балалар үйі түлектерінің: отбасы иесі, қызметкер, азамат, тұтынушы және т.б. әлеуметтік рөлдерді оңды деңгейде іске асыруы; – педагогтың өз қызметінің тәжірибесін жүйелеуі, қорытындылауы мен оны мекеме, қала, облыс және т.б. деңгейде көпшілік назарына ұсынуы;
- педагогтың өзі кәсіптік саулығын сақтау мен нығайту бойынша мақсатты бағытталған қызметін ұйымдастыруы;
- педагогтың өз әріптестері үшін әдістемелік оқыту формаларын ұйымдастыруы мен өткізуі.

Балалар үйіндегі ынталандыру жүйесі мынадай параметрлер бойынша анықталған:

- педагогтарды уәждеу саласын зерттеу рәсімдерінің кешенділігі (немесе «Қызметкерді уәждеу саласы қалай зерделенуде?» сұрағына жауап іздестіру);
- педагогикалық кадрларды уәждеу үшін жауапкершілік салаларын барлық әкімшілердің: директор мен директордың орынбасарлары арасында бөлісу (басқаша сөздермен айтқанда «Қызметкерді кім уәждейді?» сұрағына жауап іздестіру);

Әр жастағы балалардың қарым-қатынасын ұйымдастыру. Қазіргі уақытта көптеген балалар үйлерінде балаларды қатаң түрде жастары бойынша топтарға бөледі.

Балалардың денсаулығына қамқорлық жасау мақсатымен әрбір жас тобы үшін мамандар дайындаған белгілі бір қатаң режимді орындау талабын және педагогтар мен психологтар егжей-тегжейлі әзірлеген оқыту бағдарламасын орындау талабы балалардың жастық тобында неғұрлым толық және оңай жүзеге асыруға болады. Осылайша, балалар уақытының көп бөлігін өз құрдастарымен өткізеді. Сәті түссе олардың жасы үлкендермен және жасы кішілермен қарым-қатынас жасаудың мүмкіндігін пайдалану керек. Балалардың әр жастағы топтарының арасындағы қатынастарды мүмкіндігінше неғұрлым жиірек ұйымдастыру маңызды. Мұндай қатынастарды күн сайын әр түрлі формаларда жүзеге асыруға болады. Жасы үлкендердің жасы кішілерге көмектесуін мадақтаған жөн: 2-3 жасы үлкен бала бөбектерге киім киюге, қолдарын жууға, ойындар мен бос уақытын ұйымдастыруға көмектесе алады. Сабақтар кезінде ересек топтардың балалары тәрбиешімен бірге бөлмені сабақтарға дайындай және сабақтардан кейін оны жинастыруға көмектесе алады. Тамақ ішу мен ұйықтауға жатқызу, серуенге жиналу кезінде жасы үлкендер тәрбиешілерге балалардың киімдерін шешуге және киізуге көмектеседі.

Бұл шараларды жүзеге асыру үшін жасы үлкен балалардың жасы кішілердің топтарындағы кезекшілік жасауын ұйымдастырған жөн. Бастапқыда бұл кезекшіліктерге барлық үлкен балаларды кезекпен жіберу керек, одан кейін кезекшіліктерді әбден беріліп, ынтамен атқаратын балаларға тапсыру керек. Бөбектерге көмектесуге шақыратын балаларды әрдайым қолдап және мақтап отырған дұрыс. Тәрбиешілер басқа топтардағы балалармен қарым-қатынастар жасап, серуендерге, ойындарға, экскурсияларға бірігіп шығатын балаларды мақтап отырулары тиіс. Кешкі уақытта бірігіп көңіл көтеруді, ерікті ойындар мен балалардың қалауы бойынша тыныш істермен айналысуды ұйымдастыруға болады.

Басқа топтарға «қонаққа баруды» айына бір реттен кем емес ұйымдастыруға болады. Бұлардың тақырыптары балалардың бір-бірілерінің алдында әр түрлі өнер көрсетулері, сөздері, драматургиялық ойындар ойнау, қуыршақ спектакльдерін, диафильмдер, суреттер, аппликациялар, мүсіндер көрмесін көрсету болуы мүмкін. Балалардың мұндай «қонаққа бару» сапарына арнайы дайындалуын ұйымдастыру қажет – алда тұрған ортақ істер мен көңіл көтеру ойындарын, бөлмелерді жинастыру, күтпеген сыйлар мен кәдесыйлар дайындауды жүзеге асыруды талқылау. Мерекелерге бірігіп дайындалу, бірігіп өткізуді ұйымдастыру да ұсынылады.

Мектеп жасындағы ересек және кішкентай балалардың арнаулы біріккен әңгімелесуін дайындаған және өткізген дұрыс, онда ересектер бөбектерге келесі сыныпта не күтіп тұрғаны, қызықты істер мен оқиғалар туралы әңгімелейді. Әр түрлі жастағы балалар қарым-қатынасының басқа да нұсқаларын ойластырып, жүзеге асыру қажеті мектепті бітірген, мектепке жаңа келген балалармен кездесу, мек-тепке сапар және т.б. ұйымдастыруға болады [22, 26, 36].

Топтағы өзара қатынастардың ерекшеліктері. Топтық заңдылықтарды білу балаларда дербестікті дамытуға мүмкіндік беру.

Дербестік бір жағынан, достастық ортаны қалыптастыру үшін негізгі фактор ретінде әрекет етеді, екінші жағынан үйлесімді жеке тұлға дамуының кепілі болып табылады.

Іс-жүзінде кез келген оқыту процесінің ең маңызды мақсаттарының бірі оған қатысушылардың өзіндік санасын дамыту болып табылады. Жеке тұлғаның өсуі тұрғысынан алып қарағанда топтық жұмыстың негізгі міндеті жеке тұлғалық өзіндік сананың барлық шағын құрылымдарының дамуы болып табылады. Атап айтқанда: когнитивтік – өзі, жеке тұлғаның бейнесі ретіндегі өз МЕНі туралы білімдер жүйесінің кеңеюі мен нақтылануы, дәлденуі; аффектілік - өзін-өзі бағалау, өзіне өзінің оңды қатынасының жасалуы, өз мүмкіндіктері мен әлеуеттерін барабар бағалау; мінез-құлықтық - өзара әрекеттестік пен араласудың нақты жағдаяттарында өзіндік МЕН-тұжырымдамасының бекітілуі, өзін өзі реттеудің тиімді дағдыларының қалыптасуы.

Адам: өзі туралы түсініктердің белгілі бір жиынтығын белгілеуге; бұл түсініктерді үнемі нығайтып, қолдап отыруға ұмтылады. Әрбір адамда ақпаратты «МЕН-бейнесіне» және өзіндік дүние бейнесіне неғұрлым сәйкестендіру мақсатымен өзімізді және айналамыздағы дүниені қалай көретінімізге толықтай сәйкес келмейтін ақпаратты қабылдамау, бұрмалау немесе теріске шығару үрдісі бар. Осының салдарынан жеке тұлға дүниені біржақты, біз өзімізді және қоршаған дүниені қалай көретінімізден ерекшеленетін немесе сәйкес келмейтін ақпаратты бұрмалай отырып, өз түсініктері арқылы қабылдай бастайды [25].

Қажеттіктерді қанағаттандырудың жеке көріністері әдетте орта жағдайларымен шектеледі. Әлеуметтік талаптардағы қайшылықтар, даралықты, тұтастық пен жеке шекараларын сақтауға ұмтылу, сондай-ақ эмоциялық жеке тұлғалық маңызды апперцепциялар психологиялық қорғаныс стратегиясын қалыптастырады. Психологиялық тәжірибе көрсеткендей, қорғаныстардың өздері агрессияны иемдену және алаңдаушылықтың өзгеруіне байланысты туындайды.

Эрик Берн бастапқы тікелей айтылуынан алшақтап кететін, сүйіспеншілікті қажетсінуі білдірудің 4 формасы мен деңгейін бөліп көрсетеді: 1) сүйіспеншілікті қажетсіну; 2) назар аударуды қажетсіну; 3) мойындауды қажетсіну; 4) бақылауды қажетсіну [37]. Нәтижесінде негізгі қажеттіктерді қанағаттандыру үшін сценарийлер, бағдарламалар пайда болады. Оларды іске асыруда белгілі бір рөлдер туындайды. Мұндай рөлдер мен бағдарламаларды түсіну адамның өзінен жасырынған топқа қатысушылардың стильдік және жеке тұлғалық ерекшеліктеріне, топ басшылығының стилі мен қатынас-байланыс формаларына байланысты айналасындағылар үшін бұрмаланған түйсінуден қорғалған. Бірақ та егер олардың негізіне назар аударсақ, онда мінез-құлық себептері неғұрлым айқын көрінетін болады. Мысалы, бала өзіне назар аударылуын қалайтындықтан, көбінесе қыңырлық танытып, әлде бір нәрсеге қарсы наразылық білдіреді деген пікір бар. Бұл шындыққа ішінара сәйкес келеді. Алайда, егер бұл процесстің мәніне назар аударсақ, онда бәрінен бұрын

оның негізінде адамның сүйсіпеншілік пен қамқорлықты басқаша тәсілдермен қабылдай немесе иелене алмауы жатады. Және де тұтастай алғанда тәжірибе көрсеткендей, сүйсіпеншілік пен қамқорлықты сындарлы білдіру кезінде балаға жағдаятқа бөлінген 5-10 минут жеткілікті болады. Күніне осыған ұқсас 5-7 жағдаят болуы мүмкін. Нәтижесінде адам әділетті қатынастарға, табысты қатынас- байланыстарға үйренеді.

Тұтастай алғанда топтағы қатынастар мен рөлдердің қалыптасуына әсер ететін бірнеше факторды бөліп көрсетуге болады. Бұл жерде зерттеу үшін олардың жағдаяттық ықпалын немесе тұрақтылығын түсіну маңызды болып табылады.

1. Танымдық қызмет стилі, басшылық стилі мен сипаттамалық ерекшеліктер рөлдік ұнатуларды салыстырмалы түрде тұрақты анықтайды.
2. Топты біріктірген мақсаттар, құралдар, міндеттер, қызметтер жағдаятты ықпал етеді. Сондай-ақ топтық процеске қатысушыларда осыған ұқсас жағдаяттардың алдыңғы тәжірибеге көзқарасы да әсер етеді.
3. Иемдену стратегиялары немесе психологиялық қорғаныс үлгілері ерекше позицияны иеленеді. Жеке ерекшеліктер мен әлеуметтік орта негізінде пайда болатын психологиялық қорғаныстар ақпаратты, стильдік көріністерді және қатынас формаларын қайта өңдеу тәсілдерін алмастырады.

Бөлініп көрсетілген факторларды түсіне отырып, балалар үйінің қызметкерлері топтық процесстерге және рөлдерді бөлуге ықпал ету тәсілдерін анықтап алады. Топтық серпінділік түсінігіне негізгі 5 элемент енеді:

1. Топтың мақсаттары. 2. Топ нормалары. 3. Топтың топтасқандығы. 4. Топ құрылымы және көшбасшылық проблемалары. 5. Топ дамуының фазалары немесе кезеңдері. Левин, Липпит және Уайт шағын топтардағы басшылық стильдері жөнінде классикалық зерттеулер жүргізді. Олар әміршілік, демократиялық ымырашыл және салғырт стильдерді бөліп көрсетті және оларды міндеттерді шешу кезіндегі топтар жұмысының өнімділігімен, сонымен бірге қатысушылардың топтарда болғандығы тәжірибиесіне қанағаттанушылығымен байланыстырды.

Тұтастай алғанда топ адамдардың эмоцияларға толы жеке тұлғалық байланыстардағы қажеттіліктеріне неғұрлым ойдағыдай жауап берсе, ол соншалықты топтаса түседі. Топ топтасқан сайын оның мүшелерінің көзқарастары мен іс-әрекеттеріне топтық бақылау солғұрлым қатаң болады, онда топтық нормалар қатаң сақталады, жеке тұлғалардың топтық құндылықтық тәртіптерді қабылдау дәрежесі солғұрлым жоғарырақ болады. Топтасқан топта сергек қатынастар мен өзара қолдау ахуалы қалыптасады, оның мүшелерінде топтық сәйкестік сезімі қалыптасады. Топтасқандық қатысушылардың ортақ міндеттерге бейімділік көзқарасы мен эмоциялық берілгендікті туындатады, топқа ең күрделі жағдайлардың өзінде де тұрақтылықты қамтамасыз етеді және ортақ стандарттар әзірлеуге жағдай жасайды, олар жеке мақсаттардың әр бағыттылығына қарамастан топты орнықты етеді.

Топтық серпінділік заңдарын бөліп көрсете отырып, мынаны атап көрсетуге болады. Оның жеке мүшесінің мінез-құлқына қарағанда, тұтастай алғанда топтың мінез-құлқына сырттан ықпал ету оңайырақ. Адам өзі оған көбірек тәуелді болатын топтың емес, өзін теңдестіретін топтың мүшесі болуға бейім. Адам тіпті егер олардың мінез-құлқы әділетсіз, қысым көрсетуі достықты көздемейтін болып көрінсе де өзін оларға қатыстымын деп сезінетіндердің арасында қалады.

Зерттеулерді қорытындылау топтық ынтымақтастыққа жағдай жасайтын мынадай факторларды бөліп көрсетуге мүмкіндік береді: 1. Топқа қатысушылар мүдделерінің, көзқарастарының, құндылықтары мен бағдарларының сәйкестігі. 2. Топтар құрамы гомотектігінің жеткілікті деңгейі. 3. Психологиялық қауіпсіздік, ізгі ниеттілік, қабылдау ахуалы. 4. Барлық қатысушылар үшін мәні бар мақсатқа қол жеткізуге бағытталған белсенді, эмоцияларға толы бірлескен қызмет. 5. Оңтайлы әрекет етуші қатысушының үлгісі ретіндегі жүргізушінің тартымдылығы. 6. Топтасқандықты күшейту үшін арнаулы техникалық тәсілдер мен жаттығуларды пайдаланатын жүргізушінің білікті жұмысы. 7. Қандай да бір мәселеде бәсекелес ретінде қарастырылуы мүмкін басқа топтың болуы. 8. Топта өзін топқа қарсы қоюға қабілетті, көпшілік қатысушылардан айырықша ерекшеленетін адамның болуы (тренингтер ғана емес, күнделікті өмір тәжірибесінің өзі адамдардың қандай да бір нәрсе үшін күресте емес, әйтеуір біреуге қарсы күресте ерекше тез топтасатынын көрсетеді.

Топтасқан топтардың әлеуметтік-психологиялық сипаттамалары:

1. Топқа қатысушылар бір-бірімен көбірек араласады. 2. Топқа қатысушылар бір-біріне ықпал етуде ашық. 3. Қатысушылардың топты тастап кетуі сирек. 4. Топқа қатысушылардың арасындағы бір-бірімен жауласуы аз және оны тез ұмытады. 5. Топқа қатысушылардың өзін-өзі бағалауы жоғары.

Топтасқан топ нормаларын ұстана отырып, оның мүшелері онда кең танымал болады, бұл олардың өзін-өзі бағалауының артуына жағдай жасайды. Топтасқан топтың мүшелері алдағы уақытта топтағы, сондай-ақ топтан тыс жеке тұлғалық қатынастарда кедергі асуы мүмкін қарым-қатынас дағдыларын қолдануға бейімделеді. Топтың басқа мүшелерінің ықпалында бола отырып, нормаларды ұстануға мәжбүр болатын олар назар қоя тыңдайды, пікірлерін неғұрлым ашық білдіреді, өздерін неғұрлым терең зерттейді және өздері үшін мәнді серіктестерінің тарапынан болатын достық ниетті ала отырып, өздерін бұрынғыша ұстауды жалғастыра береді. Топтасқандықтың нығайы жауласушылық пен қақтығыстардың ашық білдірілуіне жол береді. Қатысушылар үшін топта болу тәжірибесі тартымдырақ болған сайын олар сабақтарға соғұрлым тұрақты қатысатын болады, және олардың топта қалуы және онда болудан көп пайда алу ықтималдылығы соғұрлым жоғары болады. Топ топтасқандығының төмендеу себептері мыналар болуы мүмкін:

1. Топта шағын топтардың пайда болуы (бұның әсіресе құрамы 15 адамнан асатын топтарда орын алу ықтималдығы ерекше; кейде шағын топтардың арасында пайда болатын жарысушылық топтық серпінділікті жылдамтады). 2. Топқа келгенге дейінгі топтың жекелеген мүшелерінің арасындағы таныстық (достық, ұнату) – бұл топтың басқа қатысушыларынан қандай да бір жеке ақпаратты жасыруға, ірін бірі қорғауға ұмтылуға және талас-тартысқа араласпауға, бұл жұптың топтан жатсынуына әкеледі. 3. Топты артық шиеленіске, қақтығыстарға әкелуі мүмкін жүргізуші тарапынан болатын қызықтыратын және біріктіретін ортақ мақсаттың және жүргізуші ұйымдастырған бірлескен қызметтің жоқтығы.

Топтық серпінділіктің келесі элементі топ дамуының кезеңдері болып табылады. Кезектілігі мен аралықтары дәл орындалуы міндетті емес, бірақ топ әлеуметтік-психологиялық тетіктерге сәйкес бұл кезеңдердің бәрінен өтеді.

Топ құрылымының қалыптасуы топ қатысушыларында әр түрлі топтық рөлдердің пайда болуымен байланысты. Тұтастай алғанда рөлдердің жиынтығы әрқашан да бірдей болып, топ дамуының ерте кезеңдерінде қалыптасады. Оларды анықтай білу топта тиімді қатынастарды жолға қоюға және қатысушылардың қабілеттіліктерін барынша көкейкестілентіруге мүмкіндік береді.

ТОПТЫҚ ПРОЦЕССТЕРМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ ӘДІСТЕРІ

Сенім деңгейі кез келген оқыту ортасында шешуші фактор болып табылады. Өзара көмек қатынастарының дамуы дәрежесіне қарай қарым-қатынас неғұрлым жақын бола түседі, адамдарда басқалармен аралас-құралас болу кезінде өзімен өзі қалудың көп мүмкіндіктері пайда болады. Топтағы жол берілетін өзін өзі ашудың дәрежесі топта қол жеткізілген өзара сенім деңгейіне байланысты болады. Қорқыныш қорғаныс әрекеттерін туындатады және мейлі ол отбасы болсын, мейлі ол кез келген ірі қауымдастық болсын дамуын тұйыққа тірейді. Мүшелері топ мүшелігі мәселелері жөнінде, оған қабылдану турасында алаңдаулы болған кезде, топта қорғаныс әрекеттері басым болады. Егер топта қалыптасқан жағдайын өзара қолдау қатысушылардың мінез-құлық себептерін түсіну қабілеті жоқ болса, онда құндылықтық нұсқамалар мен бір-біріне деген сезімдер азаяды. Топ дамуының онда психологиялық қауіпсіздік ахуалы жасалатын ерте кезеңдерінде топ мүшелері үшін өзіндік «МЕН» бейнесін қорғауға ұмтылу, қақтығыстардан және сезімдерін ашық білдіруден, басқалардан қолдау іздеуден, сондай-ақ басқаларға кеңес беру мен олар үшін шешімдер қабылдаудан қашқақтау тән болады. Джибб топта өзара қолдау мен сенім ахуалын жасаудың екі тәсілін бөліп көрсетеді: 1) бағалаушылық пайымдауларды таза сипаттамалық пайымдаулармен ауыстыру және 2) өзара бақылаудан проблемаларды бірігіп шешуге қарай қайта бағдарлану.

Топтан оқшаулануды сезіну орны нақты өмірде басқаларға сенбейтін және айналасындағылармен өз күйзелістерін бөлісу перспективасынан мазасыздануды басынан өткізетін мүшелеріне тән. Өзара сенім нығайған, бір-бірінің алдында ашылу неғұрлым толық болған сайын, қатысушылар өздерінің арасында болатын ұқсастықты жақсырақ сезіне бастайды, бұрынырақ олар тек айырмашылықты ғана байқап келген еді. Қатынастардың өзара сенім сияқты параметрлері жұмыс істеу үшін толып жатқан арнаулы тәсілдер бар. Көпшілікті дамытуға күтпеген жерден сезімдер мен әсерлерді алмасу жағдай жасайды, алайда бұл үшін көбінде басқаларға сенімсіздік пен басқалардың белсенділігін қабылдамауды өзгерту анағұрлым пайдалырақ болып шығады. Осы мақсатпен орындалатын әдеттегі жаттығулардың бірі – «шеңберге бұзып өт» деп аталады. Топ мүшелері бір-бірімен қол ұстасып, тұйық шеңбер құрады. Оқшаулану сезімін басынан өткізіп жүрген қатысушыға шеңбердің ішіне бұзып өту ұсынылады. Басқаларына бірден беріле салмау керек – бұзып өтетін қатысушы топтың толық құқықты мүшесіне айналу үшін өзі белгілі бір күш-жігер жұмсау қажет екендігін түсінуі тиіс. Мұндай тәжірибе әдетте шетте қалып қою туралы әңгімелерден гөрі анағұрлым мәндірек болады. Дәл осылайша қатысушыға тәуелділік пен әлсіздік сезімдерінен арылуға көмектесу мақсатымен шеңберді бұзып шығуды ұсынуға да болады.

Қақтығыстарды зерделеу. Топтағы қақтығыстар көбінде қатысушылар өз сезімдері мен мазасыздануларын бөлістен кезде пайда болады. Қақтығыстардың кейбір түрлері көпбасшылықпен немесе басымдық көрсетумен байланысты. Топтық процесстің белгілі бір кезеңінде бірінші қатарға жарыс және айқын бақталастық шығады. Осыған ұқсас қақтығыстарды ауызша зерттеу кезінде жетекші топ мүшелерін пікірлерін адал білдіріп, бір-бірін зейін қоя тыңдауға ынталандыра отырып, оларды талқылауға шақыра алады. Қақтығыстарды тұлғалық өзара әрекеттестік деңгейінде де зерделеуге болады. Топ мүшелері арасындағы бақталастық пен жауласушылық шексіз созыла берсе де, дене күшін қолдану әрекеттерінен қашқақтайды. Әрине, мұндай жағдайларда жетекші алдын ала сақтық шараларын қабылдауы тиіс, мысалы, үй-жайдан барлық қауіпті заттарды алып кету және жұдырықпен соққылар жасауға тыйым салу сияқты кейбір шектеулер енгізуі тиіс.

Қарсылықты зерттеу. Кейде топтардың мүшелері өздерінің мүмкіндіктерін шектейтін, әдеттегі мінез-құлық формаларын қорғауға қарсылық көрсетеді немесе табандылық танытады. Мұндай жағдайларда топ жетекшісі жанама әдістердің көмегімен бұл қарсылықты зерделей және табандылық танытушыларға тәуекелге барып, бірлескен топтық жұмысты жалғастыруды жұмсақ түрде ұсына алады. Осы тектес әдістердің бірі мынадай.

Топ мүшесіне өзі басқалармен бөлісу қиын, жеке басында ғана қатысты қандай да бір нәрсе туралы ойлануға өтініш жасалады. Осыдан кейін оған дегенмен де бұл құпияны топ мүшелерінің қайсысымен бөлісетіні және одан кейін әріптесінің іс-әрекеті қандай болуы мүмкін екендігін болжамдау ұсынылады. Осылайша адам іс жүзінде, құпияның өзі емес, өз құпиясына қатысты іс-әрекет туралы болжамын хабарлайды.

Мұндай эксперимент топтың басқа да мүшелерімен кері байланысты орнатуға жағдай жасайды, сонымен бірге табандылық танытқан қатысушының неғұрлым ашықтыққа қарай жасаған бірінші қадамына айналады.

Жанашырлық және қолдау. Топтардағы жұмыстың кейбір тәсілдері әсіресе топтық процесстің аффективтік саласы үлкен маңызға ие бола бастайтын қорытынды кезеңдерінде жанашырлық пен қолдау ахуалын жасауға бағытталған. Қатысушылар арасындағы қатынастарда эмоциялық деңгейі өсе түседі және осыған сәйкес өзаралық, жақындық, жеке бейімділіктер проблемалары неғұрлым көкейкесті бола түседі. Көрініп тұрғандай жан ауруын немесе ішкі қақтығысты басынан өткізіп тұрған әріптесін сөздермен қолдау немесе достық пейілмен иығынан қағу қажеттігі қолдау көрсетудің нақты қажеттігінен гөрі көп дәрежеде көмектесушінің өзіндегі алаңдаушылықты бейнелей алады. Алайда жетекші мен қатысушының мақсатты қарама-қарсы тұруы соңына жеткен кезде, топ тарапынан жасалатын қолдау әбден орынды болуы мүмкін. Кейбіреулерге қолдау жөнінде өтіну және қабылдау өте қиын болады. Көп адамдар қошеметтеулерден қызарып кететін, ал басқалардың тарапынан қамқорлық жасалуын бекерге шығаратын тәрбие алған. Топ жетекшісі тарапынан болатын бағыт-бағдар берудің ешбірінсіз өз мүшелерінің бірін жанашырлық білдірумен қарқ етіп тастайтын жағдай да болады [38].

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Ананьева Г. Где тонко, там и рвется // Социальная защита. -2000. - №5;
2. Андреева А. Дом, где возвращают радость//Социальная защита.2000.-№5;
3. Анохина Н. Чтобы мир не казался чужим // Социальная защита.1999.-№6;
4. Адлер А. Беспризорные дети // Лишенные родительского попечительства: Хрестоматия. - М.: Просвещение, 1991.
5. Фрейд А. Разлука с матерью. – М.: Просвещение, 1991.
6. Лангмейер И., Матейчек З. Психическая депривация в детском возрасте. - Прага, 1984.
7. Ежов И.В. Особенности личности ребенка, воспитывающегося вне семьи. – Тула: ТОИРО, 1997.
8. Евдокимов Ю.А. Коррекционно-развивающие функции работы по социальной адаптации воспитанников детских домов. – СПб., 1999. – С. 1-40.
9. Психическое развитие воспитанников детского дома / Под ред. И. В. Дубровиной - М.: Педагогика, 1990.
10. Прихожан А.М. Анализ содержания образа Я в старшем подростковом возрасте у учащихся массовой школы и школы-интерната. - М.: Прогресс, 1982.
11. Прихожан А.М., Толстых Н.Н. Психологическая помощь в воспитании детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. - М.: Просвещение, 1991.
12. Войтенко Т.П. Дети-сироты как объект социально-психологической работы. – Благовещенск, 2000.
13. Кон И.С. Социологическая психология - Воронеж: Издательство НПО «МОДЭК», 1999.
14. Шипицина Л.М. Психическое развитие детей-сирот. СПб.: Питер, 1996.
15. Петровский А.В. Отчуждение как феномен детско-родительских отношений // Вопросы психологии. -2001. -№ 1.
16. Блонский П.П. Избранные педагогические и психологические сочинения. –М., 1979.
17. Макаренко А.С. Собрание сочинений в 5 томах. - М.: Знание, 1971.
18. Сухомлинский В.А. Избранные произведения. – М.: Педагогика, 1983.
19. Дементьева И.Ф. Социально психологические особенности детей-сирот и детей, оставшихся без попечения родителей. – М.: Наука, 1991.
20. Топчий М.В. Современные социально-педагогические проблемы воспитания детей в сиротских учреждениях. – СПб., 2003.
21. Харчев А.Г. Воспитание и жизнедеятельность личность. – М.: Наука, 1975.
22. www.detskiedomiki.ru
23. Пуртова О.Н. Педагогические условия личностного самоопределения беспризорных подростков в специализированном учреждении: Дис. ...канд. пед. наук. – Йошкар-Ола, 2007.
24. Юферева Т.И. Особенности формирования психологического пола у подростков, воспитывающихся в семье и в интернате. - М.: Знание, 1982 [54].
25. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание.- М.: Прогресс, 1986.
26. www.bala.kz/ Х.С.Серикова Воспитательная среда организации образования для детей, оставшихся без попечения родителей.
27. Серикова Х.С. Воспитательная среда организации образования для детей, оставшихся без попечения родителей.
28. Серикова Х.С. Самопознание - ключ к успеху // Жасstar, 2007. № 1 (11).
29. Мануйлов А.С., Козлов В.В. «Социально-психологическая диагностика» Ярославль 2005.

30. Грановская Р.М. Психологическая защита. М., 2007.
31. Олехнович М., Макарова Т. Мотивационный аудит как технология повышения эффективности управления персоналом // Управление персоналом. – 2006, - № 2.
32. www.consult.ru
33. Васильев Н.Н. Тренинг профессиональных коммуникаций в психологической практике. – СПб.: Речь, 2005.
34. Романенко Н.А. Некоторые теории личности. Схемы и алгоритмы. А. 2004.
35. Вачков И.В. Психология тренинговой работы: Содержательные, организационные и методические аспекты ведения тренинговой группы М., 2007.
36. Яньшин В.Д. Психосемантика цвета. – СПб., 2008.
37. Лисина М.И. Пути влияния семьи и детского учреждения на становление личности дошкольника. - М.: Педагогика, 1979.
38. Берн Э. Игры, в которые играют люди. М., 1997.
39. Мельник С.Н. Теоретические и методические основы социально-психологического тренинга Владивосток 2004.

Лекция №3. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың және жетім балалардың әлеуметтік-психологиялық ерекшеліктері

Лекция жоспары:

- 1. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың және жетім балалардың психологиялық ерекшеліктері**
- 2. Депривация және оның түрлері.**
- 3. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың және жетім балалардың тұлғалық дамуына қолдау көрсету**

Балалар үйінде тәрбиеленетін жеткіншектердің психологиялық ерекшеліктері психология, педагогика саласында өзекті мәселелердің бірі. ы.

Жан Жак Руссо алғашқылардың бірі болып жеткіншектердің әлеуметтік құбылысына қызығушылық танытты. Жеткіншектік кезең өзіндік сана-сезімі пайда болған екінші туу кезеңі деп есептеді. Ал Холл жеткіншектік кезеңді бала психологиясының дамуының «атасы» деп айтады. Адам өзіндік сана дағдарысын жеңсе, жеке адам болып қалыптасады деген қорытынды Холл тұжырымдамаларының жетістігі болып саналады. Л.С. Выготский жеткіншектік кезеңді дағдарыспен ғана түсіндіріп қоймай, негативті жағдайлармен сипаттайды. Өтпелі кезең – «дағдарыс кезеңі» деген түсінік жеткіншек жастағылардың психологиялық ерекшеліктерінің тұжырымдық негізі болып, осы кезеңнің қиындықтарын анықтайды.

К. Левин жеткіншек кезеңдегі балаларды «маргиналды жеке адам» деп сипаттаған. Олардың эмоционалды, тұрақсыздық, сезімталдық, агрессивтілік, ашушаңдылық, қоршаған ортамен қақтығыста болу қырларын атап көрсетті. Мұндай мінез қырлары ұлдарда 14-16 жаста, қыздарда 11-13 жаста көрінеді.

Бюллер 1967 жылы жеткіншектердің қарым-қатынасын зерттей бастаған, ал Салинбех өз теориясында жеткіншектердің интеллектуалдылығын зерттеген. Психологиялық қағидаларда жеткіншектік кезеңдегі балалардың өте терең де маңызды өзгерістерге ұшырауы қарастырылады. Осы өзгерістер төңірегінде жеткіншектердің әлеуметтік бейімделуі мен жас шекарасын құру талданады.

Жеткіншектердің психологиялық даму кезеңі баланың өзіне ғана емес, олармен қарым-қатынасқа түсетін адамдарға да қиын кезең екендігі жоғарыда аталған. Оның себебі:

1. жеткіншектердің психологиялық дамуында әлеуметтік факторлардың жетекші рөлді иеленуі;
2. олардың психикалық өзгерістерінің ересектермен қарым-қатынасына, оқу мотивацияларының бағытына, жыныстық жетілуіне байланысты сөйлеу ерекшеліктерімен сипатталуы;
3. жеткіншектердің өзіндік сана-сезімі, өзін-өзі бағалауының артуы;
4. жеткіншек жастағы жаңа құрылымдардың пайда болуы: өзін-өзі тәрбиелеуге ұмтылуы; адамгершілік қасиеттерді игеруге бейімделуі; сезім және қызығушылығының өрістеуі; өзін-өзі бағалай білуі; ересектерге ұмтылуға тырысуы.

В.С. Мухина мектеп-интернаттарда тәрбиеленетін жеткіншектерде отбасында тәрбиеленетін балаларда кездеспейтін бірқатар мәселелердің болатынын айтады. Оның пікірінше, ол:

- 1) қатарластары тобына бейімделу қажеттігі, ал бұл балалардың эмоциональды ширығуын, мазасыздығын, агрессиясын тудырады;
- 2) жеткіліксіз жағымды эмоция, махаббат, қалыпты адами қарым-қатынастың деформацияланған компенсациясы;
- 3) өзіндік сананың қалыптасуы үшін аса қажет болатын жекелену мүмкіндігінің болмауы;
- 4) үнемділік және жауапкершілік болмайтын асырандылық позициясының қалыптасуы;

5) «Біз» сезімінің пайда болуы, адамдарды «бөтендер» және «өзіміздікі» деп бөлуі топтық өзімшілдік тудырады, бұдан олар бөтендерге алғашында селқостық, кейіннен агрессивтілік танытады, өз мақсаттарына жету тәсілі ретінде пайдаланады.

В.С. Мухина, сонымен қатар, интернат типті жағдайда тәрбиеленетін жеткіншектердің қарым-қатынас жасай алмайтындығын атайды. Олардың қатынастары үстүрт, неврозды және асығыс, бұл балалардың өзіне назар аударылуын талап етуі агрессияға не енжар жатсынуға алмасатынын атайды. Өзін жақсы көргенді, өзіне көңіл бөлінуді қалайтынын, бірақ осы қажеттілігіне сәйкес өз қылықтарын реттей алмайтынын, қарым-қатынасқа түсу тәжірибесінің дұрыс қалыптаспауы баланың өзгелер алдында негативті позицияға ие болуына әкелетінін дәйектеген.

Жеткіншектер екі жазықтықта, яғни ересектермен және өз қатарластарымен қарым-қатынас жазықтығында өмір сүреді. Өз қатарластарымен қарым-қатынас әлемі бір ұрпақтан екіншісіне дәстүр болып жалғасатын, мінез-құлық, жүріс-тұрыс нормалары, құндылықтарының жиынтығы, құрылымы. Жүргізілген эксперименттер нәтижесіне сүйенсек, балалар мінез-құлық, жүріс-тұрыс, қарым-қатынас түрлерін ересектерден емес, көбінесе өз қатарластарынан тез үйренеді. Әсіресе, сыни жағдайларда қатарластарының әсері өте күшті болады.

Я.Л. Коломинский жетім балалардың өзіне серіктес таңдауына қатысты былай деп жазады: «көбінесе мектеп-интернатының оқушылары белгілі бір сыныптасын таңдағысы келмеуінде оның ұқыпсыздығын, салақтығын, эстетикалық емес машықтарының болуын негізге алады. Себебі, балалардың мектеп-интернаты жағдайындағы бірлескен өмір әрекеттерінде аталған қасиеттер жағымсыз болып есептеледі». Алайда жеткіншектер ортасында сенімділік, бірлік, шыншылдық жоғары бағаланып, сатқындық, сөзіне тұрмаушылық, эгоизм, сараңдық қабылданбайтындығы В.С. Мухина, И.С. Кон, И.В. Дубровина т.б. еңбектерінде сипатталған. Олай болса, балалар үйінде тәрбиеленуші жеткіншектердің қатарластарымен қарым-қатынасы тұлғалық даму аясында әлеуметтік ережелерге негізделеді.

Й. Кох отбасында тәрбиеленуші балалардың 90 пайызы қалыпты дамуға қол жеткізсе, балалар үйінде тәрбиеленушілердің 12 пайызынан ғана қалыпты дамуды байқауға болатындығын анықтаған. Олардың арасындағы айырмашылық тілінің және әлеуметтік қатынастарының қалыптасуынан байқалады, себебі «үйдегі балалар сергек кезеңінің басым бөлігінде жақын адамдарымен қатынасады, ойнайды, ал жетімдер үшін бұл қолжетерлік емес». Жеткіншектер ересектердің талаптарына, ережелеріне қарсылық білдіріп, өзбеттілікке ұмтылғанымен, ересектердің қолдауын қажетсінеді, жақын ересектерінің дос ретінде қабылдануын қажетсінеді.

Ал балалар үйі жағдайындағы жеткіншектер үшін жақын ересектері тәрбиешілері, әдіскерлер, мекеме әкімшілігі, мұғалімдер және осы аталған адамдарға олардың қарсылығы бағытталады. Алайда олардың ауыспалылығы сенімді достық қатынастың орнығуына кедергі келтіреді, сәйкесінше, балалар үйіндегі жеткіншектердің қалыпты психологиялық, әлеуметтік дамуы бұрмаланады.

И.В. Дубровина, А.Г. Рузская, Н.Н. Толстых, А.М. Прихожан сынды ғалымдардың зерттеулері отбасынан тыс тәрбие алушы балалардың дамуы ерекше жолмен жүретіндігін көрсетті. Оларда мінез, тұлға, мінез-құлық жүріс-тұрыстың ерекше қырлары қалыптасатынын дәйектеді. Аталған балалар ортасының ересектермен, қатарластарымен қатынасу ерекшеліктері, қарым-қатынасқа түсу аясының шектілігі, әлеуметтік тәжірибесінің таяздығы балалар үйі түлегінің әлеуметтік ортаға бейімделуінде бірқатар қиындықтар тудыратынын тұжырымдайды.

А.М. Прихожан және Н.Н. Толстых Д. Стоттың «Бақылау картасының» бейімделген нұсқасын қолдана отырып, балалардың бейімдену-бейімсіздену деңгейінің ерекшелігін анықтайды және балалар үйі тәрбиеленушілерінің қарым-қатынасының бұзылуына қатысты бірқатар сұрақтарға жауап береді. Олардың зерттеу жұмысының нәтижесі жалпы мектеп оқушыларына таңдаулы жағдайларда ғана бейімсіздік диагнозын қою мүмкін боларын анықталған. Ал интернат тәрбиеленушілерінде, біріншіден, барлық балалардың картасы ұқсас болған, оларда бейімсіздену мінез-құлық жүріс-тұрыс түрлері көптеп байқалған. Екіншіден, балалардың басым бөлігі үшін ортақ екі көрсеткіш анықталған, ол «Ересектерге қатысты мазасыздық» және «Ересектерге бағытталған қарсылық».

Біріншісі, ересектердің балаға деген қызығушылығының, қабылдауының, жақсы көру сезімінің болуы-болмауына деген жетім баланың сенімсіздігін, мазасыздануын бейнелейді және бұл өз міндеттерін толық орындауы, мұғалімге сәлем беруге деген шектен тыс тілек, аса сөзшендік, мұғалімге деген симпатиясын байқату, мұғалімді өзіне қарату тәсілдерін үнемі іздестіруінен көрінетінін сипаттайды.

Екінші көрсеткіш тек қарсылықтың ғана емес агрессивтілік, әлеуметтік жат мінез-құлық жүріс-тұрыстың бастауы бола отырып, баланың ересектерді қабылдамауының түрліше формаларын айқындайды. Оны мұғалімдермен амандасуға бірде ұмтылу, бірде қашқалақтауы, сәлемдесуге жауап ретінде зіл, сенімсіздік байқатуы, өзгермелі мінез-құлық жүріс-тұрысы, кейде жұмысты қаса-қана жаман орындауы, кемшіліктерін атауда қорғануының жағымсыздығы, үнемі өзін әділетсіз жазаландым деп есептеуі деп көрсеткен.

Отбасында тәрбиеленуші қатарластарына қарағанда балалар үйіндегі жеткіншектерде айрықша ызалану жоғары деңгейде болады. Отбасылық жағдаймен салыстырғанда балалардың шаршауы да жылдам, сол сияқты балалар үйіне келген, кез-келген жастағы бала, жаңа микроәлеуметтік ортаға үйренуінде қиыншылықтарға кезігеді және бала жасы неғұрлым артқан сайын бейімделуіндегі кедергілері арта түседі.

Балалар мен жеткіншектердің ағзасы жаңа іс-әрекет пен оның ұйымдастырылу жағдайына (әлеуметтік бейімделу), егер жұмыс жүктемесі мен демалу сәттері белсенді, жүйелі, бірізді, қатаң ретпен алмасып, өткен

күн тәртібінің элементтері тәрбие мен білім берудің жаңа белесінде неғұрлым кеңінен кезігетін болса, жеңіл, ауыртпашылықсыз бейімделеді.

Тұлғаның бейімделу үрдісі, тәрбие үрдісі сияқты, қайталанбас және даралық психолого-педагогикалық ерекшеліктерге қатысты болады. Кейбір жеткіншектер жаңа ортамен қатынаста әлдеқайда жиі қатынасқан ересек адамға қатысты болса деген жетекші үйірлік байқалады. Жаңа ортаға бейімделу кезеңінде балалар тұрақтылық пен қауіпсіздік сезімдерінен айрылады, бұл невротикалық ауытқуларға әкеліп соғады.

Жетім және ата-ана қамқорлығынсыз қалған балалар тәрбиесі адамзат қоғамының барлық кезеңінде де өзекті мәселе болған.

Ағылшын зерттеушісі Л.Ярроу балалар үйінде тәрбиеленушілердің даму жағдайының 4 түрін анықтайды (сурет 1).

1. *Аналық депривация* – баланың биологиялық жағынан анасымен байланыстың жоқтығы;

2. *Сенсорлық депривация* – балада әсерлердің әр түрлілігі және қабылдау айқындығының кенеттен төмендеуі;

3. *Әлеуметтік депривация* – баланың бойындағы басқа адамдармен қарым-қатынастың азаюы;

4. Эмоциялық депривация-қоршаған ортамен қарым-қатынаста эмоция-ның әлсіз көрінуі.

Әсіресе осындай депривацияның жетіспеушілігінен отбасында тәрбиеленуші балаларға қарағанда балалар үйінде тәрбиеленген жетім балалар жалғыздықты қатты сезінеді. Жетім бала барлық уақытын жалғыздықта өткізеді, тіпті кейде басқалардан бөлектеніп тамақ ішеді, аянышты әуенді тыңдау арқылы ойға шомып, қиялға беріледі. Ішкі жан дүниесінің мазасыздығына күйзеліп, олардың орнын бір нәрсемен толтырғысы келеді. Осыған байланысты олардың қарым-қатынасқа қажеттілігі ұлғаяды. Өздерінің көңіл-күйлерін, бос уақыттарын «еш нәрсесі жоқтық, оқшаулану, зерігу», – деп жазады. Олар назардан тыс қалған кезде, өз күштеріне сенімсіздігін сезінген уақытта өздерін жалғызбын деп есептейді, ешкімге сенбей қоршаған ортадан жақсы нәрсе күтпейді және де олардың достық қатынастарын тәртіпке келтіру қиын, себебі жабырқаңқылық сезімдерді, үрейлерді байқауға бейім келеді.

Мұндай ұзаққа созылған жағымсыз эмоциялық күй, жалғыздық олардың жүйкелік, психикалық бұзылуларға, органикалық ауруларға (гипертония, ас-қазан жарасы т.б.) әкеледі. Тұлғалық бұзылулар ең алдымен жасөспірімдерде ауру синдромдарын және қорқыныштарын тудырады, әлеуметтік жетімдіктің салдарының өзі олардың ерте психикалық жарақат алуына әкеп соқтырады.

Жетім балалардың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері

Балалар үйінде тәрбиеленушілер дамуының негізгі түрлері

Аналық депривация

Сенсорлық депривация

Әлеуметтік депривация

Эмоциялық депривация

Туған анасымен байланыстың жоқтығы

Жеке адамның тұйық, сезімсіз дамуы ата-анаға немесе ата-ана роліндегі адамға бауыр басуын қалыптастырудағы сәтсіздіктерден пайда болалы

Қабылдау айқындығының төмендеуі.

Қоршаған ортада заттық ортаның болмауы және сезім мүшелерінің қоздырғыштардың жетіспеуінен пайда болады

Басқа адамдармен қарым-қатынастың азаюы.

Балалар үйінде бала психологы мен әлеуметтік педагог қызметінің дұрыс атқарылмауынан пайда болады

Қоршаған ортамен қарым-қатынастағы әлсіздік.

Тұлға дамуында пайда болатын барлық қажеттіліктердің қанағаттандырылмауынан пайда болады

Сурет 1– Жетім балалардың психологиялық-педагогикалық ерекшеліктері схемасы

жағдайда қоршаған ортаға деген негізгі сезім қалыптаспайды.

Сонымен *депривация* – психология мен медицинада кең қолданылатын термин. Бұл термин ағылшынның «deprivation» сөзінен шыққан, қазақша мағынасы: өмірлік қажеттіліктерді қанағаттандыру мүмкіндігінің шектелуі немесе жойылуы.

Бала толыққанды дамуы үшін ең алдымен махаббатқа деген қажеттілігі қанағаттандырылуы қажет. Кейбіреулер оны туылғаннан бастап пайда болатын қажеттілік десе, енді басқалары өмір сүру барысында қалыптасатын қажеттілік деп есептейді. Осы қажеттіліктің қанағаттандырылмауы тұлға дамуының бұзылысына және эмоциялық депривацияның пайда болуына әкеп соғады.

Депривацияның осы түрінің айқын көрінісі балалар үйінде тәрбиеленетін балаларда ерекше байқалады.

Депривацияның келесі түрі – *сенсорлық депривация* – заттық ортаның болмауы және сезім мүшелерінің қоздырғыш-тарының жетіспеуі. Депривацияның бұл түрін де балалар үйінде тәрбиеленетіндерде жиі кездестіреміз.

Сонымен, зерттеу нәтижелері біріншіден, балалар үйіндегі жеткіншектердің психологиялық ерекшелігі олардың қарым-қатынасындағы қиындықтар барлық жас кезеңдерінде кезігетіндігін; екіншіден, эмоциялық ерекшелігі балалар үйіне келуінде күрделі көріністерге ие болатынын; үшіншіден, балалар үйіне сәбилер үйінен келген балалар отбасынан келген балаларға қарағанда қатынасқа жеңіл түсетінін дәлелдейді.

Жеткіншектік – бала үшін қиын кезең. Жетім балалардың қатарластарымен коммуникативті дағдыларының төмен деңгейіне, эмоциялық әрекеттерінің тұрақсыздығына, мінез-құлық, жүріс-тұрысының жағдаяттылығына, мәселе шешімін таба алмауына негізделеді.

Балалар үйінде тәрбиеленуші жетім жеткіншектердің психоэмоциялық күйлерін реттеуге, әлеуметтік қатынас дағдыларын дамытуға орайластырылған психологиялық, педагогикалық жағдайлар жасалуы тиіс.

Балалар үйінде тәрбиеленуші жеткіншектер тәрбиешілер тарапынан жағымды, демеуші көзқарас күтеді. Екіншіден, жеткіншектер тәрбиешілерге сенімсіздік танытады, негативті көзқарасын жасырмайды. Бұл жетім-жеткіншектер мен педагогтер арасындағы қарым-қатынасты күрделендіре түседі. Балалар үйіндегі жеткіншектердің жалғыз сене алатын, көмек сұрайтыны – қатарластары. Жеткіншектердің тек біраз бөлігі ересектермен және қатарластарымен қарым-қатынасының қиындығын түсініп, оны өзгертуге тырысады, қарым-қатынастың жағымды қырларын іздестіреді.

Жеткіншектік шақ – жетімдердің балалар үйінде тәрбиеленуінің соңғы кезеңі. Келешекте олар өзбетті өмірге аяқ басады, ал тәрбиеленушілердің басым бөлігі үйреншікті қамқорлықтан қол үзуге даяр болмайды. Сондықтан өз отбасында тәрбиеленетін қатарластарымен салыстырғанда ерте болса да, 14-15 жасар балалар үйі түлегінің әлеуметтік сапаларын дамыту басты мақсат болып табылады.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Қазақстан Республикасындағы баланың құқықтары туралы заңы. 08.08.2002 ж. № 345-ІІ.
- 2 **Мухина В.С. Психологическая помощь детям воспитывающимся в учреждениях интернатного типа. - М.: Академия, 1992.- 421с.**
- 3 Серімбетова Э. Т. Балалар үйінде тәрбиеленушілердің құндылықтарға бағдарлануын оқу-тәрбие процесінде дамыту ерекшеліктері: психол. ғыл. канд. ... дисс. - 2008. - 24 б.
- 4 **Прихожан А.М., Толстых Н.Н. Психология сиротства.- СПб.: Питер, 2005.- Изд.2.- 400 с.**
- 5 Лангмейер И., Матейчек З. Психическая депривация в детском возрасте. – Прага, 1984. – С.10-12.
- 6 Харчев А.Г. Воспитание и жизнедеятельность личность. – М.: Наука, 1975.
- 7 Садвакасова З.М. Социально-педагогические технологии в организациях образования – Учебно-методическое пособие. – Алматы, 2014. –334с.
- 8 <https://youtu.be/7urlNWMHvoQ>
- 9 <https://youtu.be/Luxrh4Q4ZDY>
- 10 <https://youtu.be/MLZSyklYF5E>

Балалар үйінде тәрбиеленушілермен әлеуметтік-педагогикалық жұмыс

Лекция жоспары:

1. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалармен жұмыс істейтін әлеуметтік педагогтың кәсіби-тұлғалық құзыреттілігі
2. Отбасын алмастыратын отбасыларды іздеудің ақпараттық әдістері және отбасылық құрылғыны әлеуметтік жарнамалау
3. Ақпараттарды таратудың мүмкіндіктері мен формалары

4. Кәсіби алмастырушы отбасының сүйемелдеуіндегі әлеуметтік педагогтың рөлі мен орны.
5. Отбасына орналасуға мұқтаж балаларға сауалнама жасау

Әлеуметтік педагог балалар үйінде тұлғаны тәрбиелеу, білім беру, дамыту және әлеуметтік қорғау бойынша іс-шаралар кешенін жүзеге асырады. Тәрбиеленушілердің жеке басының психологиялық-медициналық-педагогикалық ерекшеліктерін және оның микроорталарын, өмір сүру жағдайларын зерделейді. Тәрбиеленушілердің қызығушылықтары мен қажеттіліктерін, қиындықтары мен проблемаларын, жанжал жағдайларын, мінез-құлқындағы ауытқуларды анықтайды және оларға уақытылы әлеуметтік көмек пен қолдау көрсетеді.

Балалар үйіндегі әлеуметтік педагогтың қызметі мыналарды қамтиды:

* тәрбиеленушінің жеке ісінде жетіспейтін ата-анасы, аға-інілері және апа-сіңлілері туралы құжаттар мен мәліметтерді жинау, мүліктің, пәтердің, бағалы қағаздардың болуы және сақталуы, Сбербанкте шоттар ашу;

* сот, АХАЖ, Халықты әлеуметтік қорғау комитеті, білім беру және денсаулық сақтау органдары, нотариат және т. б. ата-ана құқығынан айырылған кезде ата-аналардан алимент тағайындау және төлеу, ата-анасынан айырылу бойынша зейнетақы аудару, мүлікті сақтау, бұрын тұрған тұрғын үй алаңына құқықты бекіту мәселелері бойынша өзара іс-қимыл жасау;

* оқушылардың жеке құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету: жалпы орта білім алу, күнделікті бос уақытты қамтамасыз ету, зиянды әсерді болдырмау, төлқұжат пен тіркеуді уақтылы алу және т. б.;

* балаларды оқыту кезеңінде, оларды шығару және оқуға немесе жұмысқа қабылдау кезінде Қазақстан Үкіметі көздеген жеңілдіктерді қамтамасыз ету;

* ата-анасының қамқорлығынсыз қалған түлектерге оқуға немесе жұмысқа орналасуға және жайлы тұрғын үй, жатақханадан бөлме алуға көмек көрсету;

* 18 жасқа толғанға дейін түлектермен байланыс;

* түлектерге картотека жүргізу.

Мұғалімнің кәсіби күзiреттiлiгiнiң негiзгi шарттары:

1. Тұлғаралық және еңбектегі байланыс.
2. Қызметтің экономикалық, әлеуметтік, құқықтық, адамгершілік, психологиялық аспектілерін меңгеруі.
3. Қызметті жаңа жағдайға бейімдеудегі, басқару шешімін қабылдаудағы дайындығы.
4. Практикалық кәсіби тапсырмаларды орындаудағы дайындық әлеуеті
5. Нақты жағдайларға байланысты қандай да бір әдістерді пайдалану біліктілігі.
6. Тиімді шешім қабылдау қабілеті.

«Құзырлық – тек кәсіби білімі емес, тұлғаның жалпы мәдениеті мен шығармашылық әлеуетін дамыту қабілеті»- деп түйіндейді белгілі оқымысты Т. Г. Браже. Сондықтан бүгінгі ұстаз тек кәсіби білімін толықтырып қана қоймай, үнемі шығармашылықпен жұмыс жасауы қажет.

Әлеуметтік педагог қызметі балаларды тәрбиелеуде, және олардың ата-аналарын салауатты өмір салтына үйретуде:

- психикалық және дене қасиеттері денсаулығын ұстап тұруда;
- отбасылық кикілжіңдерді табыспен шешуде;
- қолайсыз психологиялық және әлеуметтік-психологиялық жағдайлары бар отбасыларына қызмет көрсетуді;
- клиенттің жүріс-тұрысына талдау жасау, психологиялық-педагогикалық көмек көрсету оңтайлы нұқасын анықтау үшін тестілеуді;
- балалардағы қарым-қатынас жасаудың бұзылуларын, баланың психикалық дамуындағы қателіктерді, ата-аналардың балалар мен жасөспірімдермен кикілжіңді өзара қатынастарын психологиялық коррекциялауды;
- балалардың бейімділіктері мен қабілеттерін, мектепте оқытуға даярлық дәрежесін және т.б. зерттеуді қосатын, психологиялық-педагогикалық көмек көрсету бөлімінде де жұмыс істейді.
- Мүмкіндіктері шектеулі дене және ойлау қабілеті төмен кәмелетке толмағандарды сауықтыру бөлімінде:
- психоәлеуметтік,
- әлеуметтік-педагогикалық,
- әлеуметтік-тұрмыстық,
- әлеуметтік-еңбек сауықтыру,
- ата-аналарға оларды тәрбиелеу ерекшеліктеріне және сауықтыру әдістемелеріне

үйрету әдістерін жүзеге асырып отырады. Әлеуметтік педагогтың міндеттерінің бірі баланың жасына және оның денсаулығының күйіне байланысты оның бос уақытын және мектептен тыс білім алуын ұйымдастыру, кәсіби бағдар беруді жүргізу және т.с. болып табылады.

Кәмелетке толмағандардың жартылай стационар жағдайларында әлеуметтік сауықтыру бағдарламаларын жүзеге асырады. Мұнда әлеуметтік педагогтар оқу сабақтарын өткізеді, бос уақыт пен үйірме жұмысын ұйымдастырады. Орталықта тәулік бойы болу режиміндегі стационарлық бөлімде әлеуметтік педагог кәмелетке толмағандардың тіршілік әрекетін қамтамасыз етуге қатысады, оларды оқу, еңбек іс-әрекетіне, танымдық іс-әрекетке, бос уақыт және өзге де іс-әрекет түрлеріне, сондай – ақ өзіне өзі қызмет көрсету іс-әрекетіне қосады. Мұнда үй жағдайларына жақындастырылған, девиантты жүріс-тұрысы бар кәмелетке толмағандарды әлеуметтік сауықтандыруға есептелген өмір сүру жағдайлары жасалады, ұйықтауға, тамақтануға, бос уақыт өткізуге және еңбек етуге, медициналық және психологиялық көмек көрсетуге арналған арнайы бөлмелер бөлінеді.

Әлеуметтік баспана мекемесінің негізгі міндеті - қараусыз қалған балалар мен жасөспірімдерге әлеуметтік көмек көрсету, олардың уақытша тұруын, құқықтық және медициналық-психологиялық көмек көрсетуді, одан әрі жұмысқа тұруын ұйымдастыру.

Әлеуметтік баспана мекемесі:

- шұғыл әлеуметтік көмекке зәру болып отырған балаларды анықтау жөніндегі шараларды жүзеге асырады;
- қиын өмірлік жағдайда қалған кәмелетке толмағандардың уақытша тұруын қамтамасыз етеді; кәмелетке толмағандардың ата-аналарына қиын өмірлік жағдайды жоюда, оқыған, тұрған жеріндегі құрбылар ұжымында кәмелетке толмағандардың әлеуметтік мәртебесін қалпына келтіруіне әлеуметтік, психологиялық және өзге көмек көрсетеді, олардың отбасыларына қайтып оралуына жәрдем береді;
- кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз етеді; баспанадағы кәмелетке толмағандарға медициналық қызмет көрсетуді және оларды оқытып-үйретуді ұйымдастырады;
- қамқорлық жасау және тәрбиелеу органдарына ата-аналарының қамқорынсыз қалған кәмелетке толмағандарды орналастыруға жәрдем береді және т.с.

Әлеуметтік педагог тәрбиеші-педагогтың міндеттерінің кең шеңберін орындайды:

- баланың әлеуметтік мәртебесі туралы ақпарат жинайды;
- кәмелетке толмаған балаға құжаттама жүргізіп отырады;
- баланы асырап алуға, қамқорлыққа алуға немесе оны басқа мекемеге ауыстыруға құжаттар дайындайды;
- ата-аналарының қамқорынсыз қалған балаларға көмек көрсету орталықтары кәмелетке толмағандардың уақытша ұсталуын жүзеге асырады және олардың әрі қарай орналасуына жәрдем береді.

Бұл орталықтар білім беру, денсаулық сақтау, ішкі істер органдарымен және мекемелерімен, қоғамдық және өзге ұйымдармен өзара әрекеттесіп отырады.

Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы туралы» Заңы

1998 жылғы 17 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы туралы» Заңының «Баланың құқықтары» атты 9-тараудың 52 «Баланың отбасында өмір сүру және тәрбиелену құқығы» бабында:

1. Он сегіз жасқа (кәмелетке) толмаған адам бала деп танылады.

2. Әрбір баланың мүмкін болғанынша отбасында өмір сүруге және тәрбиеленуге құқығы, өзінің ата-анасын білуге құқығы, олардың қамқорлығына құқығы, өзінің мүдделеріне қайшы келетін жағдайларды қоспағанда, олармен бірге тұруға құқығы бар.

3. Баланың өз ата-анасы тәрбиеленуіне, оның мүдделерін қамтамасыз етуіне, жан-жақты өсіп-жетілуіне, оның адамдық қадір-қасиетінің құрметтелуіне құқығы бар.

Ата-анасы болмаған жағдайда, оларды ата-ана құқығынан айырған жағдайда және ата-ана қамқорлығынан айырылудың басқа да жағдайларында баланың отбасында тәрбиелену құқығын осы Заңның 13-тарауында белгіленген тәртіппен қорғаншы және қамқоршы орган қамтамасыз етеді»- делінсе, 53 «Баланың ата-анасымен және басқа да туыстарымен қарым-қатынас жасау құқығы» туралы бабында: «1. Баланың ата-анасының екеуімен де, аталарымен, әжелерімен, аға-інілерімен, апа-сіңлілерімен (қарындастарымен) және басқа да туыстарымен қарым-қатынас жасауға құқығы бар. Ата-анасы некесінің бұзылуы, оның жарамсыз деп танылуы немесе ата-анасының бөлек тұруы баланың құқығына әсер етпеуге тиіс. Ата-анасы бөлек тұрған жағдайда баланың олардың әрқайсысымен қарым- қатынас жасауға құқығы бар. Ата-анасы әртүрлі мемлекеттерде тұрған жағдайда да баланың өз ата-анасымен қарым-қатынас жасауға құқығы бар. 2. Қысыл-таяң жағдайға (ұсталу, тұтқындалу, қамауға алыну, емдеу мекемесінде болу және т.с.с) ұшыраған баланың заңда белгіленген тәртіппен өзінің ата-анасымен және басқа да туыстарымен қарым-қатынас жасауға құқығы бар» делінген.

Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы туралы» Заңының 10-тарауының 62-бабында ата-аналардың балаларды тәрбиелеу және оларға

білім беру жөніндегі төмендегідей құқықтары мен міндеттері көрсетілген:

1. Ата-аналар өз балаларының денсаулығына қамқорлық жасауға міндетті.

2. Ата-аналардың өз балаларын тәрбиелеуге құқығы бар және оған міндетті. Ата-аналардың басқа да барлық адамдарға қарағанда өз балаларын тәрбиелеуге басым құқығы бар. Бала тәрбиелеуші ата-аналар өздерінің қабілеттері мен қаржылық мүмкіндіктерінің шегінде, оның дене, психикалық, адамгершілік және рухани жағынан дамуына қажетті өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ету үшін негізгі жауапкершілікте болады.

3. Ата-аналар балалардың орта білім алуын қамтамасыз етуге міндетті. Ата-аналардың балалардың пікірін ескере отырып, орта білім алғанға дейін білім беру мекемесі мен балаларды оқыту нысанын таңдауға құқығы бар.

4. Балалардың тәрбиесі мен білім алуына қатысты барлық мәселелерді балалардың мүдделерін негізге алып және балалардың пікірін ескере отырып, өзара келісімі бойынша ата-аналар шешеді. Ата-аналардың арасында келіспеушілік болған жағдайда олар (олардың біреуі) бұл келіспеушіліктерді шешу үшін қорғаншы және қамқоршы органға немесе сотқа жүгінуге құқылы.

Қоғамның бүгінгі жағдайында болашақ тәрбиесін отбасынан бастап қолға алуға мемлекеттік тіпті, әлемдік тұрғыда көңіл бөлінуде. Оған 1989 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымы қабылдаған, кейіннен 1995 жылы 5 шілдеде Қазақстанда қабылданған «Баланың құқығы туралы Конвенция» куә бола алады. Онда: «Қатысушы мемлекеттер өздерінің юрисдикциясы шектерінде тұратын әрбір баланың осы Конвенциямен көзделген, оның ата-анасының немесе қамқоршысының қандай да бір кемсітушіліксіз нәсіліне, түр-түсіне, жынысына, тіліне, дініне, саяси немесе өзге де сенім-нанымдарына, ұлттық, этникалық немесе әлеуметтік шығу тегіне, мүліктік жағдайына, баланың денсаулығының және туылуының жай-күйіне немесе өзге де жағдайларына қарамастан, барлық құқықтарын құрметтейді және қамтамасыз етеді» делінген.

Сондай-ақ «Бала толық және үйлесімді дамуы үшін, ол мейірім мен өзара түсіністік Сондай-ақ «Бала толық және үйлесімді дамуы үшін, ол мейірім мен өзара түсіністігі бар, қызығушылыққа көп көңіл бөлетін бақытты ахуалдық ортасы бар отбасында өсуі қажет. Бала әлі дене, ақыл-ой жағынан толыққанды жетілмегендіктен, олар туылғанға дейін де, туылғаннан кейін де ерекше мейірімділікке, қамқорлыққа, әсіресе құқықтық қамқорлыққа мұқтаж» делініп, әрбір ата- ана жасөспірімдердің өркениетті елдерде қазіргі заман талабына сай білім алуын қамтамасыз етуге міндетті деп көрсеткен.

Балалардың отбасында өмір сүру мен тәрбиелену құқығын қорғау жөніндегі әлеуметтік-педагогикалық жұмыс төмендегі негізгі бағыттарды іске асыруды анықтайды.

- әлеуметтік жетімдіктің алдын алу;
- ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды отбасына орналастырудың түрлі нысандарын дамыту;
- жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды жұмысқа орналастыру мен тұрғын үймен қамтамасыз ету жөніндегі жұмыстарды ұйымдастыру.

Мемлекеттік статистика деректері бойынша ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың 80%-ға жуығын “әлеуметтік жетімдер” құрайды. Оларға бақылаусыз және қараусыз жағдайдағы балалар жатады. Бұл балалардың ата-анасының қамқорлығынсыз қалу себептерінің ішінде ата-ана құқықтарынан айыру немесе ата-аналық құқығын шектеу, ата-аналардың өз балаларын тәрбиелеу жөніндегі міндеттерінен бас тартуы басым болып келеді. Қазіргі уақытта бұл санаттағы балаларға қиын өмірлік жағдайға тап болған отбасыдан, оның ішінде психологиялық климаты теріс және сырт жағынан сәтті болып көрінетін, бірақ нашар эмоционалдық атмосферасы бар отбасыдан шыққан балалар жатады. Осыған байланысты баланың отбасында болу құқығын қорғауда балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі мамандар қызметінің басым бағыты отбасы мен балалармен жұмыста отбасылық сәтсіздіктің бастапқы кезеңінде дер кезінде анықтау мен түзетуге жағдайлар жасауды көздейтін профилактикалық жұмысты ұйымдастыру (бірінші кезекте әлеуметтік қиын жағдайға тап болған отбасылармен), балаға барлық мүмкін болатын жағдайларда өзінің туған отбасын сақтау болып табылады. Кәсіби және қайта оңалту жұмыстарының объектісі ретінде тек ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар ғана емес, сондай-ақ әлі ата-анасының қамқорлығынсыз қалмаған, денсаулығына, тәрбиеленуіне бөгет болатын, өміріне қауіп төнетін жағдайда тұрған, ең алдымен, ата-аналары (өзге заңды өкілдері) оқыту мен күтіп-бағуға, олардың тәртібіне теріс әсер ететін немесе қатаң қарайтын ата-аналары бар балалар қарастырылуы қажет.

Әлеуметтік жетімдіктің алдын алуда балалардың құқықтарын қорғау мамандарының қызметі төмендегі міндеттерді шешуге бағытталуы тиіс:

- отбасында тұрып жатқан және оның өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін жағдайға тап болған баланы дер кезінде анықтау;
- отбасылық проблемалар пайда болуының бастапқы кезеңінде баламен және оның отбасымен алдын алу және қайта оңалту жұмыстарын ұйымдастыру;
- девиантты тәртібі бар балаларды, сәтсіз отбасыларды анықтау, оларды ішкі істер органдарына тіркеуге қою;
- ата-аналардың баладан, оның ішінде перзентханада (босану бөлімшесінде) немесе басқа балалар мекемесінде, сондай-ақ баланы асырап алуға келісім беруден бас тарту профилактикасы жөніндегі жұмысты ұйымдастыру;
- оқу орындарына дәлелді себептерсіз бармайтын кәмелетке толмағандарды тіркеу қызметін үйлестіру;

- интернаттық мекемелер қызметін бақылау мен үйлестіру;
- балалар ата-аналарымен (өзге заңды өкілдерімен) олардың естілік пен біліктілігін арттыруға, тиісті психологиялық, педагогикалық, әлеуметтік, медициналық, құқықтық көмек көрсетуге бағытталған ақпараттық-ағартушылық және түзету жұмыстарын ұйымдастыру;
- отбасына баланы тәрбиелеуде көмек көрсету мен оның өмірі мен тәрбиелену жағдайларына тиімді бақылау жасау мақсатында отбасы мен балаға кешенді әлеуметтік-психологиялық сүйемелдеуді ұйымдастыру.

Көрсетілген жұмыстар облыстар, аудандар, қалалардың білім басқармаларымен (бөлімдерімен) әзірленетін және бекітілетін балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау жөніндегі іс-шаралар жоспарының шеңберінде атқарылуы тиіс. Мамандардың қызметі отбасын сақтауға, баланы туған отбасында тәрбиелеуге жағдай жасауға бағытталуы қажет.

Әр түрлі себептерге байланысты ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастыру саласында кезек күттірмейтін міндеттер аталған санаттағы балаларды жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған интернаттық мекемелерде тәрбиелеудің балама түрлері ретінде отбасылық орналастырудың түрлі нысандарын дамыту, балаларды Қазақстан Республикасы аумағында тұрақты тұратын қазақстандық азаматтар отбасыларына орналастыру мүмкіндіктерін кеңейту, сондай-ақ алмастырушы отбасында балалардың құқықтары қорғалуын қамтамасыз ету болып табылады.

Баланың отбасында өмір сүру мен тәрбиелену құқығының басымдығын («**Неке және отбасы туралы**» **Қазақстан Республикасы Заңының 52-бабы**) ескере отырып, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған баланы интернаттық мекемеге орналастыруды отбасылық орналастыру мүмкіндіктерін іздеуді жалғастыруды ескеретін уақытша шара ретінде қарастырылуы қажет. Мамандар ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды отбасына орналастыру қызметі шеңберінде асырап алушы, қорғаншылар (қамқоршылар), патронаттық тәрбиелеушілер (асыранды ата-аналар) болғысы келетін үміткерлерді іздестіру мен таңдауды қамтамасыз етуге міндетті. Осы бағыттағы тиісті іс-шаралар өмірлік қиын жағдайға тап болған балалардың деректер банкісін жүргізетін аудандық білім бөлімдерімен қатар, облыстардың, Алматы, Астана қалаларының білім басқармалары мамандарымен атқарылуы қажет. Аталған бағытты іске асыру ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды отбасылық орналастырудың мүмкіндіктері туралы халықты (ең алдымен, Қазақстан Республикасының тиісті өңірінің халқын) ақпараттандыру жөніндегі тұрақты жұмыстың негізінде жоспарлау мен ұйымдастыруды талап етеді. Өмірлік қиын жағдайға тап болған балалар туралы ақпаратты дайындау мен таратуда Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптары басшылыққа алынуға тиіс. Баланы отбасында тәрбиелеуге дер кезінде орналастыру мақсатында ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалары бар мекемелер (бұл мекемелердің ведомстволық бағыныстылығына қарамастан), мамандар азаматтар отбасыларына тәрбиелеуге беруге болатын ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар туралы мәліметті заңнамада белгіленген тәртіп пен мерзімдерде ұсыну қажет. Бұл ретте бала туралы ақпаратты ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың өңірлік және орталықтандырылған деректер банкісіне беру тиісінше мамандарды баланы отбасына орналасыру жауапкершілігінен босатпайды. Балаларды отбасына орналастырудың баламалы түрлеріне қорғаншылық пен қамқоршылық жатады.

Қорғаншылық пен қамқоршылықтың мақсаты ата-анасыз қалған балаларды отбасы жағдайында тәрбиелеу болып табылады.

Осыған байланысты осы бағыттағы мамандардың негізгі міндеттеріне:

- осы санаттағы балаларға қорғаншылық немесе қамқоршылық бекітуді қажет ететін балаларды анықтау;
- қорғаншылық немесе қамқоршылықты бекіту;
- қорғаншылар мен қамқоршылар, сондай-ақ әрекет ету қабілетінсіз немесе әрекет ету қабілеті шектеулі азаматтар орналасқан ұйымдар қызметіне бақылау жасау;

- қорғаншылық немесе қамқоршылықтағы немесе білім беру, медициналық, әлеуметтік қызметтер көрсететін немесе жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған басқа ұйымдарға берілген азаматтардың мүліктерін сақтау мен басқаруға бақылау жасау жатады.

3. Кәмелетке толмағандардың мүліктік құқығын әлеуметтік-педагогикалық қорғау.

Бала құқықтары туралы конвенция 1989 жылғы 20 қарашада Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы қабылдаған заңы бойынша:

13-бап. Баланың мүліктік құқықтары

1. Әрбір баланың заңмен белгіленген тәртіппен және мөлшерде өз ата-анасынан және отбасының басқа да мүшелерінен қаражат алуға құқығы бар. Балаға алименттер, жәрдемақылар және басқа да әлеуметтік төлемдер ретіндегі тиесілі сомалар ата-анасының (олардың орнындағы адамдардың) билік етуіне келіп түседі және олар баланы күтіп-бағуға, оған білім беруге және оны тәрбиелеуге жұмсалады. *(PҚАО-ның ескертуі: қараңыз. (5-бөлім).*

2. Әрбір баланың заңдарда белгіленген тәртіппен өз бетінше немесе өзінің заңды өкілдері арқылы мәмілелер жасауға, банктерде салымы болуға және жалақысына, стипендиясына немесе өзге де кірістеріне және интеллектуалдық меншік құқығы объектілеріне билік етуге, өзге де мүліктік құқықтарды иемденіп алуға және оларды жүзеге асыруға құқығы бар. *(PҚАО-ның ескертуі: қараңыз. 22-25-баптар).*

Ата-аналар немесе заңды өкілдер баланың жәрдемақысын немесе материалдық көмек ретінде мемлекет бөлген ақшалай қаражатты баланың атына банкке салуға құқылы.

3. Әрбір баланың өзі тапқан табысқа, өзі сыйға немесе мұра ретінде алған мүлікке, сондай-ақ баланың қаражатына сатып алынған басқа да кез келген мүлікке меншік құқығы бар. Өз еңбегімен табыс табатын бала, егер ол ата-анасымен бірге тұратын болса, отбасын асырауға жұмсалатын шығындарды бөлісуге қатысуға құқылы. Баланың өзіне меншік құқығымен тиесілі мүлікке билік ету құқығы Қазақстан Республикасының азаматтық заңдарымен айқындалады.

14-бап. Баланың тұрғын үйге құқығы

1. Әрбір баланың Қазақстан Республикасының тұрғын үй заңдарына сәйкес тұрғын үйге құқығы бар.

2. Жетім баланың, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған және тәрбиелеу, емдеу және басқа да мекемелердегі баланың тұрғын үй-жайға меншік құқығын немесе тұрғын үй-жайды пайдалану құқығын сақтайды, ал құқығы болмаған жағдайда Қазақстан Республикасының тұрғын үй туралы заңдарына сәйкес тұрғын үй-жай алуға құқығы бар. *(PҚАО-ның ескертуі: қараңыз. (9-10-тараулар).*

3. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды, оның ішінде жетім балаларды оларға басқа үй-жай берілмейінше олар тұрып жатқан тұрғын үйден шығаруға болмайды.

4. Баланың білім алуға құқығын әлеуметтік-педагогикалық қорғау.

Бала құқықтары туралы конвенция 1989 жылғы 20 қарашада Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы қабылдаған заңы бойынша:

15-бап. Баланың білім алуға құқығы

1. Әрбір баланың білім алуға құқығы бар және Қазақстан Республикасының білім туралы заңдарына сәйкес оған тегін орта білім, бастапқы кәсіби білім және конкурстық негізде тегін орта кәсіби және жоғары кәсіби білім алуға кепілдік беріледі.

2. Тегін жалпы орта білім немесе бастапқы кәсіби білім алғанға дейін баланы мемлекеттік білім беру мекемесінен шығару, шығарудың жалпы тәртібін сақтаумен қатар тек қорғаншы және қамқоршы органдарды хабардар ете отырып қана жүргізілуі мүмкін.

3. Арнаулы педагогикалық тәрбиені қажет ететін кемтар балаларға мемлекеттік бюджеттен белгіленген стандарттар деңгейінде олардың білім алуына кепілдік беретін қосымша қаражат береді.

4. Мемлекет балалардың білім алу кезеңінде әлеуметтік қорғауды қажет ететіндерінің күтіп-бағу шығынын толық немесе ішінара көтереді. Олардың білім алу кезеңінде әлеуметтік көмектің мөлшерлері мен көздерін Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейді. *(PҚАО-ның ескертуі: қараңыз.).*

5. Баланың денсаулығын сақтау құқығын әлеуметтік-педагогикалық қорғау.

Бала құқықтары туралы конвенция 1989 жылғы 20 қарашада Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы қабылдаған заңы бойынша:

8-бап. Баланың денсаулық сақтауға құқығы

1. Әрбір баланың денсаулық сақтауға бұлжымас құқығы бар.

2. Мемлекет дені сау бала тууды қамтамасыз ету үшін ананың денсаулығын сақтау жөнінде жағдайлар жасайды.

3. Баланың денсаулық сақтауға құқығы:

1) баланың денсаулығын сақтау саласында Қазақстан Республикасының заңдарын қабылдау;

2) балалардың салауатты өмір салтын насихаттау және ынталандыру;

3) балалардың денсаулығын сақтау саласындағы ғылыми зерттеулерді мемлекеттік қолдау;

4) баланың, оның ата-анасының денсаулық жағдайына бақылау жасау және балалар ауруларының алдын алу;

5) білікті медициналық көмек көрсету;

- 6) баланың дені сау болып өсіп жетілуіне қажетті қолайлы қоршаған орта жасау;
- 7) балалар үшін сапасы тиісті деңгейдегі тағам өнімдерінің өндірілуіне және сатылуына бақылау жасау арқылы қамтамасыз етіледі.
4. Мемлекет Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес балаларға тегін медициналық көмектің көлеміне кепілдік береді. *(РҚАО-ның ескертуі: қараңыз).*
5. Баланың өміріне, денсаулығына және қалыпты өсіп-жетілуіне зиян келтіретін кез келген ғылыми тәжірибелер немесе өзге де эксперименттерге тыйым салынады.

Балалар үйінің тәрбиеленушілерімен жұмыс істеу әдістемелері

Балалар үйінің балаларымен жұмыста қоғамда сәтті әлеуметтену үшін әлеуметтік мұғалім практикалық іс-әрекетте келесі әдістерді қолдана алады:

"Менің Ғаламым" әдістемесі»

Оқушыларға "Менің Ғаламым" картасын толтыруды ұсыныңыз. Тапсырманы орындау үшін сізге түрлі-түсті қарындаштар немесе киізден жасалған қаламдар, ландшафт парақтары қажет.

"Аяқталмаған хат" әдістемесі

Бейтаныс досыңызға хат жазуды жалғастырыңыз: мен жақсы өмір сүремін, өйткені... Мен нашар өмір сүремін, өйткені...

1. Садваксова З.М. В помощь педагогу-психологу в работе с детьми детского дома. Учебно-методическое пособие. - Алматы, 2011.-270 с.
2. Крутецкий В.А. Психология обучения и воспитания школьников. - М., «Просвещение», 1976.- 303 с.

Рекомендуемая

1. Щуркова Н.Е. и др. Новые технологии воспитательного процесса. – М., 1998.
2. Комплексное сопровождение и коррекция развития детей-сирот: социально-эмоциональные проблемы / Под науч. ред. Л.М. Шипицыной, Е.И. Казаковой. – СПб., 2000.

Лекция мақсаты: ата-анасынан қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастырудың баламалы түрлеріне талдау жасау.

Лекция жоспары:

1. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастырудың баламалы нысандарының жалпы сипаттамасы
2. Кәсіби (қабылдау және патронаттық), отбасылық балалар үйі, SOS балалар ауылдары, православиелік балалар үйлері, (мешіттер, шіркеулер және т.б.), оларды құрудың нормативтік-құқықтық негізі.
3. Баланы алмастыратын отбасында тәрбиелеу мәселелері. Отбасының бейімделуінің әртүрлі деңгейлеріне көмектесу. Алмастырушы отбасының қалыптасу кезеңдері
4. Жетім балаларды орналастырудың халықаралық тәжірибесі. Киндердорф-ауылы

Балаларға қатысты мемлекеттік саясатқа қойылатын негізгі талаптары бар БҰҰ аса маңызды халықаралық құқықтық құжаттары балалар туралы қазақстандық заңнамаға негіз болады.

Балалардың өмір сүруге, ар-ожданы мен қадір-қасиетін қорғауға, жеке басына қол сұқпауға, тұрғын үйге, білім алуға, әлеуметтік қамтамасыз етілуге және әлеуметтік қызмет көрсетуге, денсаулықты сақтауға және медициналық көмекке, мәдени құндылықтарға қол жеткізуге және басқа неғұрлым маңызды құқықтары Қазақстан Республикасында заңнамалық тұрғыда қамтамасыз етілген.

«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» кодекс, «Білім туралы», «Баланың құқықтары туралы», «Мемлекеттік жастар саясаты туралы», «Балалы отбасыларға берілетін мемлекеттік жәрдемақылар туралы өзгерістер мен толықтыруларымен», «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы», «Отбасы үлгісіндегі балалар ауылы және жасөспірімдер үйлері туралы» заңдар және басқалары қабылданды, олар балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғайды.

Мүгедек балаларға медициналық көмек көрсетуді қамтамасыз ету

Мүгедек балаларға сауықтыру көмегі республикалық маңызы бар 2 орталықта: Алматы қаласындағы «Балбұлақ» республикалық балалар сауықтыру орталығында және Астана қаласындағы республикалық балалар сауықтыру орталығында көрсетіледі.

Қазақстанда балалы отбасыларды қолдау «Балалы отбасыларға берілетін мемлекеттік жәрдемақылар туралы» ҚР Заңына сәйкес жүзеге асырылады. Бұл заңда төлемдердің бірнеше түрі көзделген: бала тууына байланысты, бала бір жасқа толғанға дейін оны күтіп-бағу жөніндегі жәрдемақы, мүгедек баланы тәрбиелейтін адамға төленетін жәрдемақы

«Қазақстан Республикасындағы арнаулы мемлекеттік жәрдемақы туралы» 1999 жылғы 5 сәуірдегі ҚР Заңына сәйкес мыналарға арнаулы мемлекеттік жәрдемақы төленеді:

1) «Алтын алқа», «Күміс алқа» белгісімен марапатталған, бұрын «Батыр ана» атағын алған, сондай-ақ I және II дәрежелі «Ана даңқы» ордендерімен наградталған көп балалы аналарға 6 АЕК мөлшерінде немесе 10 578 теңге (ағымдағы жылдың 9 айында 23,5 млрд. теңге сомасына орта есеппен 246,6 мың адамға төленді. Бұл көрсеткіштер 2012 жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда тиісінше 1,3 %-ға және 8,3 %-ға жоғарылады);

2) бірге тұратын төрт және одан көп кәмелетке толмаған баласы, оның ішінде орта, техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында, жоғары оқу орындарында оқып жатқан балалары бар, балалары оқу орнын бітірген уақытқа дейін кәмелеттік жасқа толған, бірақ жиырма үш жасқа толмаған көп балалы отбасыларға 3,9 АЕК мөлшерінде немесе 6 876 теңге (ағымдағы жылдың 9 айында орта есеппен 211,4 мың адамға 13,2 млрд. теңге сомасына төленді. Бұл көрсеткіштер 2012 жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда тиісінше 6,2 %-ға және 12,8 %-ға ұлғайды).

Табысы аз балалы отбасыларды әлеуметтік қолдау мақсатында қолданыстағы заңнамада мыналар көзделген:

1) әлеуметтік атаулы көмек (бұдан әрі – АӘК) – жан басына шаққандағы орташа табысы кедейшілік шегінен төмен отбасыларға (күнкөріс деңгейінің 40 %- ы) жан басына шаққандағы орташа табыс пен кедейшілік шегі арасындағы айырма түрінде;

2)) 18 жасқа толмаған балаларға жәрдемақылар – жан басына шаққандағы орташа табысы азық-түлік қоржынының құнынан төмен отбасыларға (күнкөріс деңгейінің 60 %-ы), әрбір балаға 1 АЕК (1731 теңге) мөлшерінде.

3) тұрғын үй көмегі – коммуналдық қызметтерге ақы төлеуге арналған шығыстары (осы мақсаттарға) шығыстардың шекті жол берілетін үлесінен асып түсетін отбасыларға. Тұрғын үй көмегін көрсету мөлшері мен тәртібін жергілікті өкілді органдар айқындайды.

Жетім балалар мен ата -анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға қатысты мемлекет саясаты

БҰҰ -ның «балалар» саласындағы халықаралық-құқықтық құжаттарының аса маңызды қағидаттарының бірі балаларды отбасыда тәрбиелеудің артықшылығы қағидаты болып табылады. Баланың құқықтары туралы конвенцияның кіріспесінде «баланың жеке тұлғасының толыққанды және үйлесімді дамуы үшін оның отбасы ортасында, бақыт құшағында өсуі қажет» деп көрсетілген.

Әрбір баланың отбасында өмір сүріп, тәрбиелену құқығын қамтамасыз ету – біздің мемлекетіміз саясатының басым бағыттарының бірі.

Жетімдік, әлеуметтік жетімдік, қолайсыз орта, балалар мен отбасыларға педагогикалық, психологиялық және өзге де көмектің айтарлықтай тапшы болуы сияқты әртүрлі объективті және субъективті себептерге орай мындаған балалар мен жастар қоғам мен мемлекеттің қолдауына мұқтаж.

Бүгін республикада 33 682 жетім бала мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған бала өмір сүріп жатыр. 23 803 бала отбасыларда қорғаншылықта және қамқоршылықта, патронаттық тәрбиеленуде, 9 879 бала білім, денсаулық сақтау және халықты әлеуметтік қорғау жүйесінің жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған 188 ұйымында тәрбиеленуде.

Отбасына жетім баланы тәрбиелеуге алған азаматтарды материалдық қолдау мақсатында қолданыстағы заңнамаға сәйкес патронаттық тәрбиешіге 1 947 балаға ай сайын 10 АЕК мөлшерінде жетім балаларды күтіп-бағуға арналған ақшалай қаражат пен 32 мың 500 теңгеден 60 мың теңгеге дейінгі аралықта (жұмыс өтіліне, біліктілік санатына қарай) жалақы төленеді.

2011 жылдан бері қорғаншылар мен қамқоршыларға жетім баланы күтіп-бағу үшін 10 АЕК мөлшерінде жәрдемақы төленеді. Қазіргі уақытта жәрдемақы **қамқоршылықтағы және қорғаншылықтағы** барлық төленеді.

Республикада отбасылық үлгідегі 8 балалар деревнясы, 3 SOS Қазақстан балалар деревнясы, отбасылық үлгідегі 16 балалар үйі бар.

Бүгінде отбасы үлгісінде жұмыс істейтін балалар үйінде балалар 8-10 адамдық топтарда тұрады, ағайындылар мен апалы-сіңділер, олардың достары бір отбасыға бөлінеді, отбасыға жеке тұрғын блоктары бөлінеді және т.б

Қазақстан Республикасының Үкіметі SOS Қазақстан балалар деревняларындағы балалар мен жастарды күтіп-бағуға жыл сайын жергілікті бюджеттерден мемлекеттік субсидиялар бөледі.

Мемлекеттік органдар жергілікті атқарушы органдармен бірлесіп, азаматтық қоғамның, ҰЕҰ қолдауымен балалар үйлерін деинституционалдандыру және әлеуметтік жетімдіктің алдын алу жөнінде шаралар кешенін жүзеге асырады.

Әлеуметтік жетімдіктің алдын алу жөніндегі іс-шараларды іске асыру үшін білім беру ұйымдарында 3,6 мың әлеуметтік педагог, 7,8 мың психолог, қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды орындайтын 314 маман жұмыс істейді.

Мамандар балалардың және отбасының жағдайы нашарлағанын ерте анықтап, отбасыларға уақтылы көмек көрсетуге бағытталған іс-шараларды орындайды. Барлық органдардың қызметіндегі басымдық – баланың туған отбасын сақтап қалу.

Республикада Қамқоршылар одағы, Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған ұйымдар директорларының республикалық кеңесі, ҰЕҰ консультативтік-кеңес беру кеңесі құрылған, олардың бағыттарының бірі әлеуметтік жетімдіктің алдын алу жөніндегі жұмыстар болып табылады.

Өгей ата-аналардың 117 мектебі және 69 Отбасыны қолдау қызметі жұмыс жасайды.

Өгей ата-аналардың мектептері мен Отбасыны қолдау қызметтері 6921 қамқоршыға, қорғаншыға, патронаттық тәрбиешіге және бала асырап алғысы келетін азаматтарға заңдық, психологиялық және педагогикалық көмек көрсетеді.

Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастырудың отбасылық нысандары белсенді түрде дамып келеді. 2004 жылдан бері Патронаттық тәрбиеші институты енгізілді.

2012 жылдың маусым айында «Милосердие» еріктілер қоғамы» ҚҚ-мен бірге «Қазақстанда бала асырап алу» бірыңғай ақпараттық интернет-порталы құрылды, оған отбасыларға орналастырылатын балалар туралы ақпарат орналастырылады. 155 бала қазақстандық азаматтардың отбасыларына орналастырылды.

Отбасы үлгісіндегі балалар ауылы және жасөспірімдер үйлері туралы Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 13 желтоқсандағы N 113 Заңы (37баптан тұрады)

Балалар ауылында тәрбиеленуші балалар (тәрбиеленушілер):

1) жетім балалар - ата-анасының екеуі де немесе жалғыздікті шешесі (әкесі) қайтыс болған он сегіз жасқа дейінгі балалар;

2) ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалар - ата-аналарының ата-ана құқығы шектелуіне немесе ата-ана құқығынан айырылуына, ата-аналары хабар-ошарсыз кеткен деп танылуына, олар қайтыс болған деп жариялануына, іс-әрекетке қабілетсіз (іс-әрекет қабілеті шектеулі) деп танылуына, ата-аналарының бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жүруіне, ата-аналарының балаларын тәрбиелеуден немесе олардың құқықтары мен мүдделерін қорғаудан жалтаруына, соның ішінде ата-аналардың тәрбиелеу немесе емдеу мекемелерінен өз балаларын алудан бас тартуына байланысты, сондай-ақ ата-ана қамқорлығы болмауының өзге де жағдайларында жалғыздікті шешесінің (әкесінің) немесе ата-анасының екеуінің де қамқорлығынсыз қалған он сегіз жасқа дейінгі балалар.

Ескерту. 4-бапқа өзгеріс енгізілді - ҚР 2011.12.26 N 517-IV (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) Заңымен.

5-бап. Тәрбиеленушінің балалар ауылы отбасында тұру және тәрбиелену құқығы

1. Өрбір тәрбиеленуші өзі он сегіз жасқа толғанға дейін балалар ауылы отбасында тұруға және тәрбиеленуге құқылы.

2. Тәрбиеленушінің:

1) өзінің адамдық қадір-қасиетінің құрметтелуіне;

2) тәрбиеші-ана тарапынан қамқорлық көруіне және онымен бірге тұруға құқығы бар.

3) алып тасталды - ҚР 2011.12.26 N 517-IV (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) Заңымен.

6-бап. Тәрбиеленушінің өз пікірін білдіру құқығы

1. Тәрбиеленуші отбасында өзінің мүдделеріне қатысты кез келген мәселені шешу кезінде өз пікірін білдіруге құқылы.

2. Тәрбиеленуші өзінің құқықтары мен заңды мүдделеріне қатысты кез келген сот ісін немесе әкімшілік істі қарау барысында сөзін тыңдатуға құқылы.

Жасы онға толған тәрбиеленуші пікірінің, бұл оның мүдделеріне қайшы келетін реттерді қоспағанда, ескерілуі міндетті.

Тәрбиеленушінің пікірі:

- 1) тәрбиеші-ана білім беру мекемесін және оқыту нысанын таңдаған кезде;
- 2) тәрбиеші-ана отбасылық тәрбие мен білім беруге қатысты мәселелерді шешкен кезде;
- 3) сот баланы тәрбиеші-анадан өз ата-анасына қайтару туралы олардың талаптарын қараған кезде;
- 4) сот баланың ата-анасының ата-ана құқықтарын қалпына келтіру туралы талап қоюын қанағаттандырудан бас тартқан жағдайда;
- 5) сот баланың ата-анасының ата-ана құқықтарын шектеудің күшін жою туралы талап қоюын қанағаттандырудан бас тартқан жағдайда ескеріледі.

3-тарау. ОТБАСЫ ҮЛГІСІНДЕГІ БАЛАЛАР АУЫЛЫ (БАЛАЛАР АУЫЛЫ)

11-бап. Балалар ауылындағы отбасы

1. Балалар ауылындағы отбасы - балаларды тәрбиелеудің жаңа нысанынан туындайтын, отбасылық қатынастарды нығайтуға және еңбек дағдыларын сіңіруге, оқыту мен тәрбиелеуге жәрдемдесуге бағытталған жеке мүліктік емес құқықтармен және міндеттермен байланысты адамдар тобы (тәрбиеші-ана, тәрбиеленушілер).

2. Балалар ауылында балаларды бағып-күтуді және тәрбиелеуді білім беру саласындағы уәкілетті орган белгілеген тәртіппен конкурстық іріктеуден өткен тәрбиеші-ана отбасында жүзеге асырады.

12-бап. Балалар ауылының құқықтық мәртебесі

1. Балалар ауылы - тәрбиеленуші балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету және осы Заңмен белгіленген функцияларды орындау үшін коммерциялық емес ұйым ұйымдастырушылық-құқықтық нысанында құрылатын заңды тұлға.

Мемлекет Қазақстан Республикасының Үкіметі мен жергілікті атқарушы органдар арқылы балалар ауылының құрылтайшысы бола алады.

2. Балалар ауылының окшауланған аумағы болады, оның ең аз көлемін, онда орналасқан пәтер үлгісіндегі тұрғын үй-жайларды, әкімшілік үйлер мен отбасыларының тұруына арналған ғимараттарды, сондай-ақ үй іргесіндегі және қосалқы (үй) шаруашылықты қоса, Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейді.

3. Балалар ауылы, әрқайсысында жасы он сегізге дейінгі жетіден он тәрбиеленуші балаға дейін тұратын және тәрбиеленетін бірнеше отбасынан, сондай-ақ белгілі бір кезеңде жиырма үш жасқа дейінгі балалар үйлерінің, жетім балалар мен ата-ана қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған мектеп-интернаттардың түлектері мен балалар ауылының тәрбиеленушілері тұруға арналған жасөспірімдер үйлерінен тұрады.

4. Балалар ауылы, әдетте, шағын және орташа қалаларда, селолық елді мекендер мен ірі қалалар маңындағы аймақтарда орналасады.

14-бап. Тәрбиеші-анаға қойылатын талаптар

1. Жиырма жеті жасқа толған, жоғары, орта білімнен кейінгі немесе орта (техникалық және кәсіптік) білімі бар, некеде тұрмайтын, өзінің кәмелетке толмаған не асырап алған балалары жоқ Қазақстан Республикасының азаматтары:

- 1) сот әрекетке қабілетсіз немесе әрекетке қабілеті шектеулі деп таныған адамдарды;
- 2) сот ата-ана құқығынан айырған немесе сот арқылы ата-ана құқығы шектелген адамдарды;
- 3) өзіне заңмен жүктелген міндеттерді дұрыс орындамағаны үшін қорғаншы (қамқоршы) міндеттерінен шеттетілгендерді;
- 4) бұрынғы бала асырап алушыларды, егер өздерінің кінәсінен олардың бала асырап алушылығы жағдайын сот жойған болса;
- 5) сотталғандығы бар адамдарды;
- 6) денсаулық жағдайына қарай бала тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді жүзеге асыра алмайтын адамдарды қоспағанда, тәрбиеші-ана бола алады. Адамның тәрбиелеуге бала қабылдап алуға болмайтын аурулары тізбесін Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейді.

2. Білім беру саласындағы уәкілетті орган тәрбиеші-аналардың біліктілік санаттарын әзірлейді және белгілейді.

3. Балалар ауылында тәрбиеленуші балалардың мүдделерін неғұрлым толығырақ қамтамасыз ету үшін қорғаншы және қамқоршы органдардың конкурстық іріктеуден өткен тәрбиеші-аналардың кадр резерві болуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының Үкіметі мен "SOS KINDERDORF INTERNATIONAL" SOS балалар ауылдарын құру жөніндегі халықаралық қоғам арасындағы шартты бекіту туралы

Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 3 желтоқсандағы N 5 Заңы

Ең алғашқы SOS ауылының негізін 1949 жылы Тирольдағы Имста қаласында Герман Гмайнер қалады. Бүгінгі таңда бұл ауыл Герман Гмайнердің SOS-балалар ауылдары туралы идеясын халықаралық деңгейде іске асыру үшін үлгі болып отыр.

SOS-балалар ауылдары ата-аналарынан айырылған немесе ата-аналары тастап кеткен балаларға немесе қалыпты отбасының жылуына мұқтаж балаларға көмектеседі. SOS-балалар ауылдарындағы отбасылар баланың өз отбасының орнына дәл осындай отбасының жылуын қамтамасыз етеді.

SOS-БАЛАЛАР АУЫЛДАРЫНЫҢ НЕГІЗГІ ТӨРТ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ

Баланы SOS-балалар ауылдарында тәрбиелеу төрт қағидатты құрамдас бөлікке негізделген:

АНА

Әрбір тастанды бала жаңа анасын табады. SOS-балалар ауылында тұратын аналар - өздеріне сеніп тапсырылған балаларға өз өмірін толығымен арнайтын әйелдер. SOS-балалар ауылындағы ана балаға өз махаббаты мен мейірімін береді, әрбір баланы оның салауатты дамуына қажетті барлық нәрсемен қамтамасыз етеді. Мұндай ауылдағы ана отбасының басшысы болып табылады. Ол үй шаруасын өз бетінше жүргізеді.

АҒА-СІНДІ МЕН АПА-СІНДІ

SOS-балалар ауылдағы әрбір отбасы, әдетте, 6-10 баладан шын мәніндегі отбасындағыдай, аға-іні, апа-сінді болып өз "аналарымен" бірге тұратын әртүрлі жастағы ұлдар мен қыздардан тұрады. Бір ата-анадан туған ұл-қыздар бір отбасында тәрбиеленеді.

SOS-балалар ауылына балалар нәресте кезінен бастап 8 жасқа дейін, айталық, олар отбасында қалыпты тәрбиеленуге лайық болатын жағдайда қабылданады. Неғұрлым ересек жастағы балалар қаны бір ағалы-қарындасы болып келетін топтың бір бөлігі болған жағдайда ғана қабылданады.

ҮЙ

SOS-балалар ауылындағы үйдің нағыз ортасы-қонақ бөлме болып табылады. Балалар өз анасының қалай ас даярлайтынын, үй шаруасын қалай жүргізетінін бақылайды және олармен отбасы өмірінің бүкіл қуанышы мен қайғысын бөліседі. SOS-балалар ауылындағы үй балалардың тұрақты үйі болып табылады. Мұндай отбасылық үйдегі өмір балаға сенімділік пен қорғалғандық сезімін қамтамасыз етеді.

АУЫЛ

Әдеттегі SOS-балалар ауылы жеке-жеке отбасына арналған 10-20 үйден тұрады. Балалар мектепке барады және сөйтіп ауыл ұжымдық тәрбиені қамтамасыз ететін үлкен бір отбасына айналады. Шын мәнінде SOS-балалар ауылы балалар мен сыртқы дүниенің арасындағы көпір қызметін атқаруға есептелген. Сондықтан, оның орналасу, орнын анықтау жоспарлануы кезінде және барлық қалған аспектілерде SOS-балалар ауылы қоршаған ортаның ажырамас бөлігі болуға тиісті. SOS-балалар ауылындағы әке бейнесі еркек жынысты әртүрлі қызметкерлер мен қызметшілердің, ең алдымен ауыл директорының бейнесінде қабылданады.

SOS-балалар ауылының миссиясы барлық ұлттағы, мәдениет пен діни сенімдегі жетім және тастанды балаларды қоғамға қосудан, олар үшін болашаққа сенімді жол ашудан тұрады.

SOS-БАЛАЛАР АУЫЛЫНДАҒЫ ЖАСТАР

SOS-балалар ауылдары қамтамасыз ететін бастапқы қолдауға қосымша жақын қауымдастықтағы балаларды өздерінің толыққанды дербес еңбек өмірін бастауы үшін зәру болып отырған қажетті дағдымен, ақыл-кеңеспен, консультациялармен, моральдық қолдаумен қамтамасыз ету үшін айтарлықтай күш-жігер жұмсалады.

Сондықтан SOS-балалар ауылдары өздеріне сеніп тапсырылған барлық балалардың міндетті мектеп бағдарламасының шеңберінде өз қабілетін барынша дамытуына кепілдік беруді қамтамасыз етеді және егер қабілеттері лайықты болса олар білім алуын кәсіптік бастауыш, орта және жоғары оқу орындарында жалғастырады.

Балалық жастан асқан, бірақ жеке өмірін бастауға әлі де даяр емес жасөспірімдерді SOS-ауылы кең мүмкіндіктермен және қаражатпен қамтамасыз етеді, олардың қарауына оқу орталықтарын ұсынады, мұнда жасөспірімдер дербестіктің, ынтымақтастықтың және басқа адамдармен араласудың құндылығын және айналадағы қоғам өміріне өз шамасы келгенше үлес қосудың маңыздылығын алғаш ұғына бастайды.

SOS-БАЛАЛАР АУЫЛЫНЫҢ ҚАУЫМДАСТЫҚҚА КӨМЕГІ

Балалардың шағын тобына қарқынды көмекті қамтамасыз ететін көптеген елдерде, егер SOS-балалар ауылдарын қоршаған қауымдастықтардағы көптеген балалар мен отбасылар үшін өмір сүру деңгейін жақсарту жөнінде қосымша жұмыс жүргізілмесе мұндай көмектің қаншалықты маңызды болғанына қарамастан әсер етуі шектеулі болады. Сондықтан SOS-жобасы сонымен қатар басқа жағдайда бұл ауылдың көршілері мүлде қол жеткізе алмайтын қажетті қолдауды қамтамасыз етуді мақсат ететін жобалар мен бағдарламаларды ұйымдастыру мен іске асыруға қатысады. Мұндай жобалар күндізгі күтімді қамтамасыз ету жөніндегі орталықтарда балалар бақшаларын, мектептерді, аналар мен балалар орталықтарын, емханаларды және т.б. қамтиды.

Мұнымен қатар SOS бағдарламасы бойынша жұмыс басқа да жағдайда отбасы мен тұтастай алғанда қауымдастық қамтамасыз етуге тиісті қолдаусыз және мейірімсіз қалуы мүмкін әлемнің барлық балалары үшін тамаша әлем құруға ұмтылады.

Лекция №6.

Лекция мақсаты: ата-анасынан қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастырудың баламалы түрлеріне талдау жасау.

Қазіргі жағдайдағы жетім балаларды қамқорлыққа алудың баламалы формалары мен түрлері

Лекция жоспары:

1. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастырудың баламалы нысандарының жалпы сипаттамасы
2. Кәсіби (қабылдау және патронаттық), отбасылық балалар үйі, SOS балалар ауылдары, православиелік балалар үйлері, (мешіттер, шіркеулер және т.б.), оларды құрудың нормативтік-құқықтық негізі.
3. Баланы алмастыратын отбасында тәрбиелеу мәселелері. Отбасының бейімделуінің әртүрлі деңгейлеріне көмектесу. Алмастырушы отбасының қалыптасу кезеңдері
4. Жетім балаларды орналастырудың халықаралық тәжірибесі. Киндердорф-ауылы

Балаларға қатысты мемлекеттік саясатқа қойылатын негізгі талаптары бар БҰҰ аса маңызды халықаралық құқықтық құжаттары балалар туралы қазақстандық заңнамаға негіз болды.

Балалардың өмір сүруге, ар-ожданы мен қадір-қасиетін қорғауға, жеке басына қол сұқпауға, тұрғын үйге, білім алуға, әлеуметтік қамтамасыз етілуге және әлеуметтік қызмет көрсетуге, денсаулықты сақтауға және медициналық көмекке, мәдени құндылықтарға қол жеткізуге және басқа неғұрлым маңызды құқықтары Қазақстан Республикасында заңнамалық тұрғыда қамтамасыз етілген.

«Неке (ерлі-зайыптылық) және отбасы туралы» кодекс, «Білім туралы», «Баланың құқықтары туралы», «Мемлекеттік жастар саясаты туралы», «Балалы отбасыларға берілетін мемлекеттік жәрдемақылар туралы өзгерістер мен толықтыруларымен», «Кәмелетке толмағандар арасындағы құқық бұзушылықтардың профилактикасы мен балалардың қадағалаусыз және панасыз қалуының алдын алу туралы», «Отбасы үлгісіндегі балалар ауылы және жасөспірімдер үйлері туралы» заңдар және басқалары қабылданды, олар балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғайды.

Мүгедек балаларға медициналық көмек көрсетуді қамтамасыз ету

Мүгедек балаларға сауықтыру көмегі республикалық маңызы бар 2 орталықта: Алматы қаласындағы «Балбұлақ» республикалық балалар сауықтыру орталығында және Астана қаласындағы республикалық балалар сауықтыру орталығында көрсетіледі.

Қазақстанда балалы отбасыларды қолдау «Балалы отбасыларға берілетін мемлекеттік жәрдемақылар туралы» ҚР Заңына сәйкес жүзеге асырылады. Бұл заңда төлемдердің бірнеше түрі көзделген: бала тууына байланысты, бала бір жасқа толғанға дейін оны күтіп-бағу жөніндегі жәрдемақы, мүгедек баланы тәрбиелейтін адамға төленетін жәрдемақы

«Қазақстан Республикасындағы арнаулы мемлекеттік жәрдемақы туралы» 1999 жылғы 5 сәуірдегі ҚР Заңына сәйкес мыналарға арнаулы мемлекеттік жәрдемақы төленеді:

1) «Алтын алқа», «Күміс алқа» белгісімен марапатталған, бұрын «Батыр ана» атағын алған, сондай-ақ I және II дәрежелі «Ана даңқы» ордендерімен наградталған көп балалы аналарға 6 АЕК мөлшерінде немесе 10 578 теңге (ағымдағы жылдың 9 айында 23,5 млрд. теңге сомасына орта есеппен 246,6 мың адамға төленді. Бұл көрсеткіштер 2012 жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда тиісінше 1,3 %-ға және 8,3 %-ға жоғарылады);

2) бірге тұратын төрт және одан көп кәмелетке толмаған баласы, оның ішінде орта, техникалық және кәсіптік білім беру ұйымдарында, жоғары оқу орындарында оқып жатқан балалары бар, балалары оқу орнын бітірген уақытқа дейін кәмелеттік жасқа толған, бірақ жиырма үш жасқа толмаған көп балалы отбасыларға 3,9 АЕК мөлшерінде немесе 6 876 теңге (ағымдағы жылдың 9 айында орта есеппен 211,4 мың адамға 13,2 млрд. теңге сомасына төленді. Бұл көрсеткіштер 2012 жылдың осындай кезеңімен салыстырғанда тиісінше 6,2 %-ға және 12,8 %-ға ұлғайды).

Табысы аз балалы отбасыларды әлеуметтік қолдау мақсатында қолданыстағы заңнамада мыналар көзделген:

1) әлеуметтік атаулы көмек (бұдан әрі – АӘК) – жан басына шаққандағы орташа табысы кедейшілік шегінен төмен отбасыларға (күнкөріс деңгейінің 40 %-ы) жан басына шаққандағы орташа табыс пен кедейшілік шегі арасындағы айырма түрінде;

2) 18 жасқа толмаған балаларға жәрдемақылар – жан басына шаққандағы орташа табысы азық-түлік қоржынының құнынан төмен отбасыларға (күнкөріс деңгейінің 60 %-ы), әрбір балаға 1 АЕК (1731 теңге) мөлшерінде.

3) тұрғын үй көмегі – коммуналдық қызметтерге ақы төлеуге арналған шығыстары (осы мақсаттарға) шығыстардың шекті жол берілетін үлесінен асып түсетін отбасыларға. Тұрғын үй көмегін көрсету мөлшері мен тәртібін жергілікті өкілді органдар айқындайды.

Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға қатысты мемлекет саясаты

БҰҰ -ның «балалар» саласындағы халықаралық-құқықтық құжаттарының аса маңызды қағидаттарының бірі балаларды отбасыда тәрбиелеудің артықшылығы қағидаты болып табылады. Баланың құқықтары туралы конвенцияның кіріспесінде «баланың жеке тұлғасының толыққанды және үйлесімді дамуы үшін оның отбасы ортасында, бақыт құшағында өсуі қажет» деп көрсетілген.

Әрбір баланың отбасында өмір сүріп, тәрбиелену құқығын қамтамасыз ету – біздің мемлекетіміз саясатының басым бағыттарының бірі.

Жетімдік, әлеуметтік жетімдік, қолайсыз орта, балалар мен отбасыларға педагогикалық, психологиялық және өзге де көмектің айтарлықтай тапшы болуы сияқты әртүрлі объективті және субъективті себептерге орай мыңдаған балалар мен жастар қоғам мен мемлекеттің қолдауына мұқтаж.

Бүгін республикада 33 682 жетім бала мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған бала өмір сүріп жатыр. 23 803 бала отбасыларда қорғаншылықта және қамқоршылықта, патронаттық тәрбиеленуде, 9 879 бала білім, денсаулық сақтау және халықты әлеуметтік қорғау жүйесінің жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған 188 ұйымында тәрбиеленуде.

Отбасына жетім баланы тәрбиелеуге алған азаматтарды материалдық қолдау мақсатында қолданыстағы заңнамаға сәйкес патронаттық тәрбиешіге 1 947 балаға ай сайын 10 АЕК (17 310 мың теңге) мөлшерінде жетім балаларды күтіп-бағуға арналған ақшалай қаражат пен 32 мың 500 теңгеден 60 мың теңгеге дейінгі аралықта (жұмыс өтіліне, біліктілік санатына қарай) жалақы төленеді.

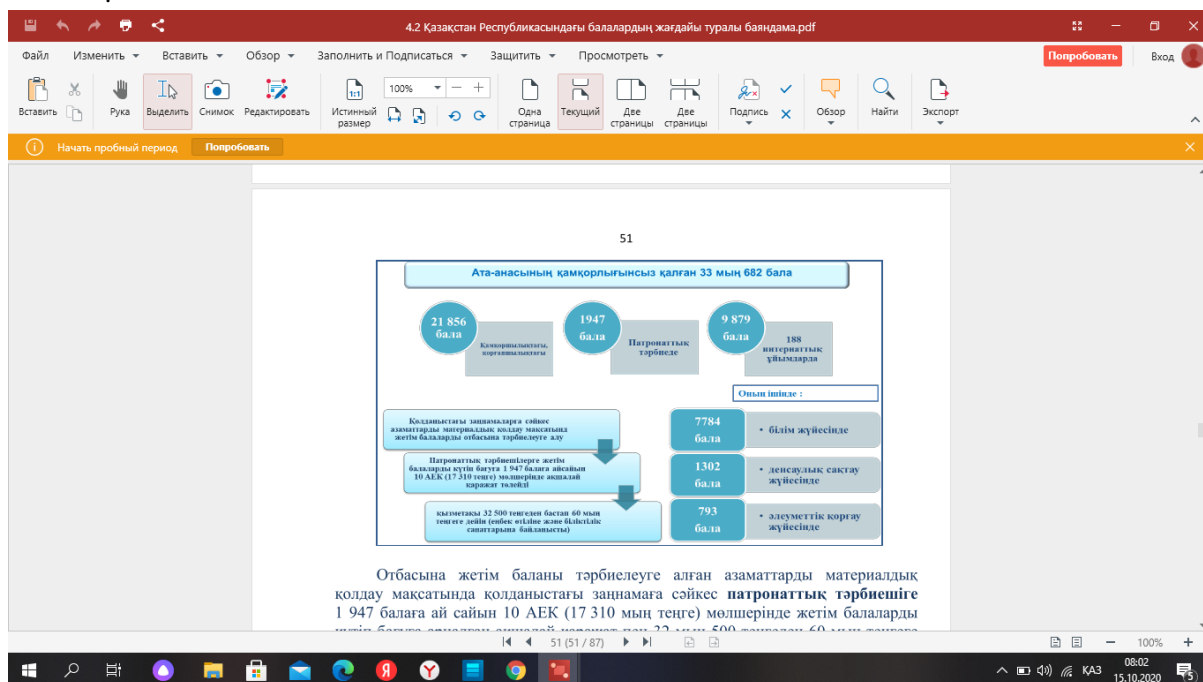
2011 жылдан бері қорғаншылар мен қамқоршыларға жетім баланы күтіп-бағу үшін 10 АЕК мөлшерінде жәрдемақы төленеді. Қазіргі уақытта жәрдемақы қамқоршылықтағы және қорғаншылықтағы 19 775 балаға (2012 жылы – 19 527 бала) төленеді.

Бұдан басқа, Мемлекет басшысының бала асырап алушыларды көтермеу бойынша шаралар әзірлеу туралы тапсырмасына сәйкес 2015 жылдан бастап бала асырап алуға байланысты 75 АЕК мөлшерінде біржолғы мемлекеттік жәрдемақы төленбек.

Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың отбасында өмір үруп, тәрбие алу құқығын іске асыру отбасылық жағдайларға жақындатылған жағдайларда неғұрлым өнімді қамтамасыз етілмек.

Республикада отбасылық үлгідегі 8 балалар деревнясы, 3 SOS Қазақстан балалар деревнясы, отбасылық үлгідегі 16 балалар үйі бар.

Бүгінде отбасы үлгісінде жұмыс істейтін балалар үйінде балалар 8-10 адамдық топтарда тұрады, ағайындылар мен апалы-сіңлілер, олардың достары бір отбасыға бөлінеді, отбасыға жеке тұрғын блоктары бөлінеді және т.б

Қазақстан Республикасының Үкіметі SOS Қазақстан балалар деревняларындағы балалар мен жастарды күтіп-бағуға жыл сайын жергілікті бюджеттерден мемлекеттік субсидиялар бөледі.

Мемлекеттік органдар жергілікті атқарушы органдармен бірлесіп, азаматтық қоғамның, ҰЕҰ қолдауымен балалар үйлерін деинституционалдандыру және әлеуметтік жетімдіктің алдын алу жөнінде шаралар кешенін жүзеге асырады.

Әлеуметтік жетімдіктің алдын алу жөніндегі іс-шараларды іске асыру үшін білім беру ұйымдарында 3,6 мың әлеуметтік педагог, 7,8 мың психолог, қорғаншылық және қамқоршылық жөніндегі функцияларды орындайтын 314 маман жұмыс істейді.

Мамандар балалардың және отбасының жағдайы нашарлағанын ерте анықтап, отбасыларға уақтылы көмек көрсетуге бағытталған іс-шараларды орындайды. Барлық органдардың қызметіндегі басымдық – баланың туған отбасын сақтап қалу.

Республикада Қамқоршылар одағы, Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған ұйымдар директорларының республикалық кеңесі, ҰЕҰ консультативтік-кеңес беру кеңесі құрылған, олардың бағыттарының бірі әлеуметтік жетімдіктің алдын алу жөніндегі жұмыстар болып табылады.

Өгей ата-аналардың 117 мектебі және 69 Отбасыны қолдау қызметі жұмыс жасайды.

Өгей ата-аналардың мектептері мен Отбасыны қолдау қызметтері 6921 қамқоршыға, қорғаншыға, патронаттық тәрбиешіге және бала асырап алғысы келетін азаматтарға заңдық, психологиялық және педагогикалық көмек көрсетеді.

Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастырудың отбасылық нысандары белсенді түрде дамып келеді. 2004 жылдан бері Патронаттық тәрбиеші институты енгізілді.

2012 жылдың маусым айында «Милосердие» еріктілер қоғамы» ҚҚ-мен бірге «Қазақстанда бала асырап алу» бірыңғай ақпараттық интернет-порталы құрылды, оған отбасыларға орналастырылатын балалар туралы ақпарат орналастырылады. 155 бала қазақстандық азаматтардың отбасыларына орналастырылды.

Отбасы үлгісіндегі балалар ауылы және жасөспірімдер үйлері туралы

Қазақстан Республикасының 2000 жылғы 13 желтоқсандағы N 113 Заңы (37баптан тұрады)

Балалар ауылында тәрбиеленуші балалар (тәрбиеленушілер):

1) жетім балалар - ата-анасының екеуі де немесе жалғыздікті шешесі (әкесі) қайтыс болған он сегіз жасқа дейінгі балалар;

2) ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалар - ата-аналарының ата-ана құқығы шектелуіне немесе ата-ана құқығынан айырылуына, ата-аналары хабар-ошарсыз кеткен деп танылуына, олар қайтыс болған деп жариялануына, іс-әрекетке қабілетсіз (іс-әрекет қабілеті шектеулі) деп танылуына, ата-аналарының бас бостандығынан айыру орындарында жазасын өтеп жүруіне, ата-аналарының балаларын тәрбиелеуден немесе олардың құқықтары мен мүдделерін қорғаудан жалтаруына, соның ішінде ата-аналардың тәрбиелеу немесе емдеу мекемелерінен өз балаларын алудан бас тартуына байланысты, сондай-ақ ата-ана қамқорлығы болмауының өзге де жағдайларында жалғыздікті шешесінің (әкесінің) немесе ата-анасының екеуінің де қамқорлығынсыз қалған он сегіз жасқа дейінгі балалар.

Ескерту. 4-бапқа өзгеріс енгізілді - ҚР 2011.12.26 N 517-IV (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) Заңымен.

5-бап. Тәрбиеленушінің балалар ауылы отбасында тұру және тәрбиелену құқығы

1. Өрбір тәрбиеленуші өзі он сегіз жасқа толғанға дейін балалар ауылы отбасында тұруға және тәрбиеленуге құқылы.

2. Тәрбиеленушінің:

1) өзінің адамдық қадір-қасиетінің құрметтелуіне;

2) тәрбиеші-ана тарапынан қамқорлық көруіне және онымен бірге тұруға құқығы бар.

3) алып тасталды - ҚР 2011.12.26 N 517-IV (алғашқы ресми жарияланған күнінен бастап қолданысқа енгізіледі) Заңымен.

6-бап. Тәрбиеленушінің өз пікірін білдіру құқығы

1. Тәрбиеленуші отбасында өзінің мүдделеріне қатысты кез келген мәселені шешу кезінде өз пікірін білдіруге құқылы.

2. Тәрбиеленуші өзінің құқықтары мен заңды мүдделеріне қатысты кез келген сот ісін немесе әкімшілік істі қарау барысында сөзін тыңдатуға құқылы.

Жасы онға толған тәрбиеленуші пікірінің, бұл оның мүдделеріне қайшы келетін реттерді қоспағанда, ескерілуі міндетті.

Тәрбиеленушінің пікірі:

1) тәрбиеші-ана білім беру мекемесін және оқыту нысанын таңдаған кезде;

2) тәрбиеші-ана отбасылық тәрбие мен білім беруге қатысты мәселелерді шешкен кезде;

3) сот баланы тәрбиеші-анадан өз ата-анасына қайтару туралы олардың талаптарын қараған кезде;

4) сот баланың ата-анасының ата-ана құқықтарын қалпына келтіру туралы талап қоюын қанағаттандырудан бас тартқан жағдайда;

5) сот баланың ата-анасының ата-ана құқықтарын шектеудің күшін жою туралы талап қоюын қанағаттандырудан бас тартқан жағдайда ескеріледі.

3-тарау. ОТБАСЫ ҮЛГІСІНДЕГІ БАЛАЛАР АУЫЛЫ (БАЛАЛАР АУЫЛЫ)

11-бап. Балалар ауылындағы отбасы

1. Балалар ауылындағы отбасы - балаларды тәрбиелеудің жаңа нысанынан туындайтын, отбасылық қатынастарды нығайтуға және еңбек дағдыларын сіңіруге, оқыту мен тәрбиелеуге жәрдемдесуге бағытталған жеке мүліктік емес құқықтармен және міндеттермен байланысты адамдар тобы (тәрбиеші-ана, тәрбиеленушілер).

2. Балалар ауылында балаларды бағып-күтуді және тәрбиелеуді білім беру саласындағы уәкілетті орган белгілеген тәртіппен конкурстық іріктеуден өткен тәрбиеші-ана отбасында жүзеге асырады.

12-бап. Балалар ауылының құқықтық мәртебесі

1. Балалар ауылы - тәрбиеленуші балалардың құқықтары мен заңды мүдделерін қамтамасыз ету және осы Заңмен белгіленген функцияларды орындау үшін коммерциялық емес ұйым ұйымдастырушылық-құқықтық нысанында құрылатын заңды тұлға.

Мемлекет Қазақстан Республикасының Үкіметі мен жергілікті атқарушы органдар арқылы балалар ауылының құрылтайшысы бола алады.

2. Балалар ауылының оқшауланған аумағы болады, оның ең аз көлемін, онда орналасқан пәтер үлгісіндегі тұрғын үй-жайларды, әкімшілік үйлер мен отбасыларының тұруына арналған

ғимараттарды, сондай-ақ үй іргесіндегі және қосалқы (үй) шаруашылықты қоса, Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейді.

3. Балалар ауылы, әрқайсысында жасы он сегізге дейінгі жетіден он тәрбиеленуші балаға дейін тұратын және тәрбиеленетін бірнеше отбасынан, сондай-ақ белгілі бір кезеңде жиырма үш жасқа дейінгі балалар үйлерінің, жетім балалар мен ата-ана қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған мектеп-интернаттардың түлектері мен балалар ауылының тәрбиеленушілері тұруға арналған жасөспірімдер үйлерінен тұрады.

4. Балалар ауылы, әдетте, шағын және орташа қалаларда, селолық елді мекендер мен ірі қалалар маңындағы аймақтарда орналасады

14-бап. Тәрбиеші-анаға қойылатын талаптар

1. Жиырма жеті жасқа толған, жоғары, орта білімнен кейінгі немесе орта (техникалық және кәсіптік) білімі бар, некеде тұрмайтын, өзінің кәмелетке толмаған не асырап алған балалары жоқ Қазақстан Республикасының азаматтары:

- 1) сот әрекетке қабілетсіз немесе әрекетке қабілеті шектеулі деп таныған адамдарды;
- 2) сот ата-ана құқығынан айырған немесе сот арқылы ата-ана құқығы шектелген адамдарды;
- 3) өзіне заңмен жүктелген міндеттерді дұрыс орындамағаны үшін қорғаншы (қамқоршы) міндеттерінен шеттетілгендерді;
- 4) бұрынғы бала асырап алушыларды, егер өздерінің кінәсінен олардың бала асырап алушылығы жағдайын сот жойған болса;
- 5) сотталғандығы бар адамдарды;
- 6) денсаулық жағдайына қарай бала тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді жүзеге асыра алмайтын адамдарды қоспағанда, тәрбиеші-ана бола алады. Адамның тәрбиелеуге бала қабылдап алуға болмайтын аурулары тізбесін Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейді.

2. Білім беру саласындағы уәкілетті орган тәрбиеші-аналардың біліктілік санаттарын әзірлейді және белгілейді.

3. Балалар ауылында тәрбиеленуші балалардың мүдделерін неғұрлым толығырақ қамтамасыз ету үшін қорғаншы және қамқоршы органдардың конкурстық іріктеуден өткен тәрбиеші-аналардың кадр резерві болуы мүмкін.

Қазақстан Республикасының Үкіметі мен "SOS KINDERDORF INTERNATIONAL" SOS балалар ауылдарын құру жөніндегі халықаралық қоғам арасындағы шартты бекіту туралы

Қазақстан Республикасының 2004 жылғы 3 желтоқсандағы N 5 Заңы

Ең алғашқы SOS ауылының негізін 1949 жылы Тирольдағы Имста қаласында Герман Гмайнер қалады. Бүгінгі таңда бұл ауыл Герман Гмайнердің SOS-балалар ауылдары туралы идеясын халықаралық деңгейде іске асыру үшін үлгі болып отыр.

SOS-балалар ауылдары ата-аналарынан айырылған немесе ата-аналары тастап кеткен балаларға немесе қалыпты отбасының жылуына мұқтаж балаларға көмектеседі. SOS-балалар ауылдарындағы отбасылар баланың өз отбасының орнына дәл осындай отбасының жылуын қамтамасыз етеді.

SOS-БАЛАЛАР АУЫЛДАРЫНЫҢ НЕГІЗГІ ТӨРТ ҚҰРАМДАС БӨЛІГІ

Баланы SOS-балалар ауылдарында тәрбиелеу төрт қағидатты құрамдас бөлікке негізделген:

АНА

Әрбір тастанды бала жаңа анасын табады. SOS-балалар ауылында тұратын аналар - өздеріне сеніп тапсырылған балаларға өз өмірін толығымен арнайтын әйелдер. SOS-балалар ауылындағы ана балаға өз махаббаты мен мейірімін береді, әрбір баланы оның салауатты дамуына қажетті барлық нәрсемен қамтамасыз етеді. Мұндай ауылдағы ана отбасының басшысы болып табылады. Ол үй шаруасын өз бетінше жүргізеді.

АҒА-ІНІЛЕР МЕН АПА-СІҢДІЛЕР

SOS-балалар ауылдағы әрбір отбасы, әдетте, 6-10 баладан шын мәніндегі отбасындағыдай, аға-іні, апа-сіңлі болып өз "аналарымен" бірге тұратын әртүрлі жастағы ұлдар мен қыздардан тұрады. Бір ата-анадан туған ұл-қыздар бір отбасында тәрбиеленеді.

SOS-балалар ауылына балалар нәресте кезінен бастап 8 жасқа дейін, айталық, олар отбасында қалыпты тәрбиеленуге лайық болатын жағдайда қабылданады. Неғұрлым ересек жастағы балалар қаны бір ағалы-қарындасы болып келетін топтың бір бөлігі болған жағдайда ғана қабылданады.

ҮЙ

SOS-балалар ауылындағы үйдің нағыз ортасы-қонақ бөлме болып табылады. Балалар өз анасының қалай ас даярлайтынын, үй шаруасын қалай жүргізетінін бақылайды және олармен отбасы өмірінің бүкіл қуанышы мен қайғысын бөліседі. SOS-балалар ауылындағы үй балалардың тұрақты үйі болып табылады. Мұндай отбасылық үйдегі өмір балаға сенімділік пен қорғалғандық сезімін қамтамасыз етеді.

АУЫЛ

Әдеттегі SOS-балалар ауылы жеке-жеке отбасына арналған 10-20 үйден тұрады. Балалар мектепке барады және сөйтіп ауыл ұжымдық тәрбиені қамтамасыз ететін үлкен бір отбасына айналады. Шын мәнінде SOS-балалар ауылы балалар мен сыртқы дүниенің арасындағы көпір қызметін атқаруға есептелген. Сондықтан, оның орналасуы, орнын анықтау жоспарлануы кезінде және барлық қалған аспектілерде SOS-балалар ауылы қоршаған ортаның ажырамас бөлігі болуға тиісті. SOS-балалар ауылындағы әке бейнесі еркек жынысты әртүрлі қызметкерлер мен қызметшілердің, ең алдымен ауыл директорының бейнесінде қабылданады.

SOS-балалар ауылының миссиясы барлық ұлттағы, мәдениет пен діни сенімдегі жетім және тастанды балаларды қоғамға қосудан, олар үшін болашаққа сенімді жол ашудан тұрады.

SOS-БАЛАЛАР АУЫЛЫНДАҒЫ ЖАСТАР

SOS-балалар ауылдары қамтамасыз ететін бастапқы қолдауға қосымша жақын қауымдастықтағы балаларды өздерінің толыққанды дербес еңбек өмірін бастауы үшін зәру болып отырған қажетті дағдымен, ақыл-кеңеспен, консультациялармен, моральдық қолдаумен қамтамасыз ету үшін айтарлықтай күш-жігер жұмсалады.

Сондықтан SOS-балалар ауылдары өздеріне сеніп тапсырылған барлық балалардың міндетті мектеп бағдарламасының шеңберінде өз қабілетін барынша дамытуына кепілдік беруді қамтамасыз етеді және егер қабілеттері лайықты болса олар білім алуын кәсіптік бастауыш, орта және жоғары оқу орындарында жалғастырады.

Балалық жастан асқан, бірақ жеке өмірін бастауға әлі де даяр емес жасөспірімдерді SOS-ауылы кең мүмкіндіктермен және қаражатпен қамтамасыз етеді, олардың қарауына оқу орталықтарын ұсынады, мұнда жасөспірімдер дербестіктің, ынтымақтастықтың және басқа адамдармен араласудың құндылығын және айналадағы қоғам өміріне өз шамасы келгенше үлес қосудың маңыздылығын алғаш ұғына бастайды.

SOS-БАЛАЛАР АУЫЛЫНЫҢ ҚАУЫМДАСТЫҚҚА КӨМЕГІ

Балалардың шағын тобына қарқынды көмекті қамтамасыз ететін көптеген елдерде, егер SOS-балалар ауылдарын қоршаған қауымдастықтардағы көптеген балалар мен отбасылар үшін өмір сүру деңгейін жақсарту жөнінде қосымша жұмыс жүргізілмесе мұндай көмектің қаншалықты маңызды болғанына қарамастан әсер етуі шектеулі болады. Сондықтан SOS-жобасы сонымен қатар басқа жағдайда бұл ауылдың көршілері мүлде қол жеткізе алмайтын қажетті қолдауды қамтамасыз етуді мақсат ететін жобалар мен бағдарламаларды ұйымдастыру мен іске асыруға қатысады. Мұндай жобалар күндізгі күтімді қамтамасыз ету жөніндегі орталықтарда балалар бақшаларын, мектептерді, аналар мен балалар орталықтарын, емханаларды және т.б. қамтиды.

Мұнымен қатар SOS бағдарламасы бойынша жұмыс басқа да жағдайда отбасы мен тұтастай алғанда қауымдастық қамтамасыз етуге тиісті қолдаусыз және мейірімсіз қалуы мүмкін әлемнің барлық балалары үшін тамаша әлем құруға ұмтылады.

1. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға мемлекеттік қамқорлық жүйесі: балаларды қабылдау, балалар үйі, мектеп-интернат (приют, домребенка, детский дом)
2. Кәсіби (қабылдау және патронаттық), отбасылық балалар үйі, SOS балалар ауылдары, мешіт және шіркеу жанындағы балалар үйлері, оларды құрудың нормативтік-құқықтық негізі.
3. Баланы алмастыратын отбасында тәрбиелеу мәселелері. Отбасының бейімделуінің әртүрлі деңгейлеріне көмектесу. Алмастырушы отбасының қалыптасу кезеңдері
4. Жетім балаларды орналастырудың халықаралық тәжірибесі. Киндердорф-ауылының Ж. Гмайера, фостерлі отбасы.
5. Жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастырудың басқа жолдары.
6. Балалар үйіндегі өмір сүру және тәрбие жағдайларын отбасылық үйге жақындату формалары: отбасы үлгісіндегі балалар үйі, шағын жинақталған балалар үйі, балалар үйіндегі отбасылық-туыстық топ.
7. Асырап алушы ата-аналардың құқықтары мен міндеттері. Баланы алмастыратын отбасында дамытудың оңтайлы шарттары. Асырап алушы ата-аналарды іздеу және іріктеу әдістемесі

Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастырудың қолданыстағы формаларын төрт санатқа бөлуге болады:

- отбасылық (қорғаншылдық, қамқорлық, асырап алу);
- мемлекеттік (сәбилер үйлері, балалар үйлері, әр түрлі үлгідегі мектеп-интернаттар);
- мемлекетте қорғаншылық міндеттердің бір бөлігін сақтай отырып, отбасылық тәрбиенің элементтерін үйлестіретін мемлекеттік-қоғамдық санат (балалар қабылдайтын отбасылар – отбасылық балалар үйі, патронаттық отбасылар, балалар баспанасы);
- мемлекеттік емес (жекеменшіктегі балалар үйлер, баспаналар және басқалар).

Мекемелерге: жетім балалар, бағудан бас тартылған балалар, соттың шешімі бойынша ата-аналарынан ажыратылған балалар, ата-аналық құқықтарынан айырылған, сотталған, іс-әрекеттілікке қабілетсіз деп танылған, ұзақ уақыт емделіп жатқан (оның ішінде психикалық аурулар да бар) ата-аналардың балалары, сондай-ақ ата-аналарының тұратын жері анықталмаған балалар мен күн көрісі төмен отбасылардың балалары қабылданады.

Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған ұйымдардың бәріндегі мақсаттық бағыт – бұл балаларды әлеуметтік қорғау, оларға қоғамдағы мінез-құлық дағдыларын беру, олар үшін оңтайлы өмірлік жолды анықтау, психикалық және тәндік денсаулықты қалпына келтіру.

- Мекеменің негізгі міндеттері:

1. Жеке тұлғаның ақыл-ой, эмоциялық және денелік дамуына себеп болатын үй жағдайларына жақындатылған қолайлы жағдайлар жасау.
2. Тәрбиеленушілерді әлеуметтік қорғауды, медициналықпсихологиялық-педагогикалық жағынан оңалдыруды қамтамасыз ету.
3. Жеке тұлғаның, қоғамның және мемлекеттің мүдделері үшін білім беру бағдарламаларын игерту, оқыту мен тәрбиелеу.
4. Тәрбиеленушілердің денсаулығын сақтау мен нығайтуды қамтамасыз ету.
5. Тәрбиеленушілердің құқықтары мен мүдделерін қорғау. Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларды оқытудың әр түрлі нұсқалары бар [20]:

Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалар мектеп –интернатта тұрып, оқиды. Бұл жағдайда мынадай түр өзгерістер кездеседі:

- топтары жасы бірдей балалар мен қыздардан жас және жыныстық белгілері бойынша толымдалған мектеп-интернат. Сыныпты бұлайша толымдауда балалардың қарым-қатынас шеңбері шектеулі болады, бұл балалардың қатынастық-байланыстық дағдыларының айтарлықтай дамымай қалуына әкеп соғатыны күмәнсіз.
- топтары «отбасының орнын басу» қағидаты бойынша – жынысы мен жастары әр түрлі балалармен толымдалған мектеп-интернат. Сыныпты құру қағидаты да осындай, бірақ бір сыныпта «отбасының орнын басатын» бірнеше топтың балалары оқиды.
 - жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалардан сынып толымдау мен оларды оқытудың бірінші, екінші нұсқасы да мектеп-интернат жағдайларында олардың әлеуметтік-эмоциялық дамуына қолайлы жағдай жасамайды, өйткені «мекен ету ортасы», әсіресе отбасыларда тәрбиеленетін балалармен «шектелген».

Бұл проблеманы шешудің бірнеше жолы бар:

- Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балаларды мектеп-интернаттан тыс орналасқан қосымша білім беру мекемелерінің жұмысына белсенді қосу. Бұл олардың эмоциялық және қатынас-байланыстық тәжірибесін молайтады. Әр түрлі шағын әлеуметтік орталарда өз «Мені» позициясын анықтауға мүмкіндік береді. Сонымен бірге егер бала бір емес, балалардың әр түрлі топтарымен өзара әрекеттестік болатын бірнеше үйірмеге (студияға, өнер мектептеріне) қатысса, онда өте жақсы.
 - Мектеп-интернат көбінесе ықшамауданның, шағын ауылдың, кенттің балалары үшін мәдениет құрушы балалар орталығына айналды. Мектеп-интернатқа отбасылардағы балалар да келеді. Мұндай жағдаят жетім балалар үшін қарым-қатынас – байланыстар тұрғысынан емес, сондай-ақ олардың эмоциялық даму тұрғысынан да неғұрлым қолайлы. Оларда «қонақтың» емес, «қожайынның» сезімі; өз абыройын сезіну мен өзін және өзінің мектеп-интернатын жақсы жағынан көрсету ниеті қалыптасады.
 - Балалардың жексенбі, мереке күндерінде, каникул күндерінде қамқоршы және қорғаншы отбасыларда; өз туысқандарында болуы. Баланың әлеуметтенуі мен оның әлеуметтік-эмоциялық даму проблемаларын шешудің бұл жолы бәрінен бұрын, баланың отбасындағы өмірлік жағдайларға тап болып, отбасылық қатынастардың әлеуметтік-тұрмыстық дағдылардың тәжірибесіне ие болатындығымен маңызды.
2. Жетім балалар мен ата-аналарының қамқорлығынсыз қалған балалар балалар үйінде тұрады, өздерінің білім деңгейіне сәйкес келетін шағынаудандағы мектепке барады. Қазіргі уақытта балалар үйлерінің тәрбиеленушілері баратын мектептерде сыныптарды толымдаудың мынадай формалары орын алуда:
- мектепте тек балалар үйінің балаларымен толымдалған «жетімдер сыныптары» құрылады. Оларды жеке сыныпқа жасанды жолмен бөлу көбінесе бұл балаларда «отбасылық балалардың» ғана емес, сондай-ақ педагогтардың да көзқарасына байланысты ашу-ыза туындатады.
 - жетім бала үшін сыныпта отбасында тәрбиеленетін құрдастарымен бірге оқитын жағдаят неғұрлым қолайлы болып шығады. Бұл кезде бала сыныптағы құрдастарының ұжымы мен балалар үйінде әр түрлі жағдаятта болады. Бұл жағдаяттардың әрқайсысы әр түрлі эмоциялық көріністерге: ашу-ызалы, жалған, бейімделгіш мінез-құлықтан «отбасылық» балалармен жақсы достық қатынастарға дейін әкеледі.

История

В послевоенный период, когда на территории Европы, осталось огромное число детей, лишенных семейной поддержки, австрийским педагогом Германом Гмайнером было образовано сообщество по созданию Детских деревень, и в 1949 году была построена первая SOS Детская деревня для детей сирот в городе Имст (Австрия). За прошедшие 70 лет деятельности, SOS Детские деревни поддержали четыре миллиона детей по всему миру через программы альтернативной опеки и проекты укрепления семей.

Появление в Казахстане

В 1993 году, по инициативе Сары Алпысовны Назарбаевой, SOS движение пришло и в нашу страну. Был заключен договор между Правительством Республики Казахстан и Международным Фондом «SOS KINDERDORF INTERNATIONAL». В 1994 году был создан фонд "SOS Детские деревни Казахстана".

3 декабря 2004 г. Президентом РК подписан Закон о ратификации Договора между Правительством Республики Казахстан и Международным Фондом «SOS Kinderdorf-International», направленного на тесное сотрудничество в оказании помощи детям сиротам и детям, оставшимся без попечения родителей.

В 1997 году вступила в строй первая Детская деревня в городе Алматы, которая стала первой ступенью развития Национальной Ассоциации «SOS Детские Деревни Казахстана». В 2000 году начала свою деятельность «SOS Детская деревня» в городе Астана и в 2004 «SOS Детская деревня» в городе Темиртау.

Деятельность

Ежегодно в SOS Детских деревнях проживают около 300 детей и мо, которые получают полноценную опеку и воспитание в соответствии с возрастом.

В Детских деревнях используются самые передовые и эффективные педагогические методы. Основным отличием системы воспитания в Детских деревнях и сопутствующих проектах является конечная цель всей структуры работы, а именно воспитание самостоятельного человека, способного стать полноценным членом общества. Детские деревни гармонично встроены в местное сообщество и в огромной степени интегрированы в них.

Основой воспитательного процесса в Детских деревнях является обязательные индивидуальные планы развития ребенка, выявляющие, корректирующие и направляющие его способности. Коллегиальное обсуждение и выбор направления воспитания помогают осуществить целенаправленное воспитание личности с учетом способностей, характера и обстановки, в которой проживает ребенок.

Молодежные проекты SOS Детских деревень создают возможность подросткам из Детской деревни успешно адаптироваться в обществе, становиться самостоятельными и ответственными за себя и своих близких. Сопровождение и поддержка воспитанников Детской деревни продолжается и после окончания школы. В 15-16 лет старшие ребята из семейных домов переходят в дом юношества, где живут еще 3-4 года до получения ими профессии. В этот период педагоги-наставники помогают подросткам в учебе, устройстве на работу. Ребята привыкают к самостоятельной жизни.

SOS Детские деревни Казахстана - это не только детские деревни и молодежные дома, но и социальные проекты по профилактике социального сиротства и поддержке семей в трудной жизненной ситуации. При каждой Детской деревне работает Центр поддержки детей и семьи. В Алматы также работает Центр "Асар" для матерей, столкнувшихся со сложной жизненной ситуацией.

4 принципа деятельности «SOS Детских деревень» заключаются в том, что каждый ребенок, нуждающийся в опеке, должен иметь и имеет в SOS системе:

- Мать * женщина, которая целиком посвящает свою жизнь детям, которые ей доверены;
- Братья и Сестры - вместе с Матерью, образующие семью;
- Дом - обеспечивающий чувство надежности и защиты семьи;
- Деревня - мост, соединяющий и интегрирующий семью с обществом.

Эти принципы незыблемы вот уже в течение 60 лет; их исполнение на практике заслужило высочайшую оценку в мире. SOS KINDERDORF в 1995 году вошла в лист Организаций Объединенных Наций, ЮНИСЕФ, пользуется огромным уважением и признанием во всех влиятельных международных союзах и организациях. В 2002 году «SOS KINDERDORF» удостоена высшего гуманитарного приза имени Конрада Хилтона за выдающийся вклад в развитии человечества.

Педагогические, социальные и экономические преимущества семейного воспитания нашли эффективное применение в Законодательстве Республики Казахстан. В 2001 году был принят закон Республики Казахстан «О Детских деревнях и Домах Юношества», согласно которому, модель семейного воспитания успешно претворяется в государственных Детских деревнях. Таких Деревень в стране 13 и их число продолжает увеличиваться.

Семейные формы опеки: Детские деревни

- SOS Детская деревня – это особая семейная форма воспитания детей, оставшихся без попечения родителей. Здесь дети обретают дом, семью, родных и надежду на счастливое будущее.
- Руководство Детской деревней осуществляет Директор. Вместе со своей семьей он живет в деревне, словом и делом оказывая мамам помощь и поддержку.
- Дети обучаются в городских школах. Осуществляется индивидуальное планирование развития каждого ребенка.
- В деревне имеется медицинский кабинет, кабинет психолога, педагога, имеется конференц-зал.

Принципы работы SOS Детской деревни:

SOS-мамы – это женщины, которые целиком и полностью посвятили свою жизнь детям. Мама является главой семьи. Она совершенно самостоятельно ведет домашнее хозяйство и обеспечивает каждого ребенка всем тем, что необходимо для его спокойного развития.

SOS семья – это альтернативная форма семейной опеки, в которой дети всех возрастов и национальностей живут одной дружной семьей. Единокровные братья и сестры воспитываются в одной и той же семье.

Дом. Живя в благоустроенном доме, дети набираются жизненного опыта от SOS мамы. Дом Детской деревни является для детей родным домом и является частью местного сообщества.

SOS Детская деревня – это островок счастливого детства и материнской ласки. Деревня - это настоящее и полноценное продолжение семьи SOS Детской деревни. Она опекает SOS семьи, обеспечивая их защищенность и благополучие

Молодежная опека – это уникальная программа, которая позволяет подросткам и молодым людям подготовиться к самостоятельной взрослой жизни.

Ребята из SOS Детской деревни переходят в Дом юношества обычно по достижении 16 лет. Здесь они живут совместно под присмотром педагогов-наставников, которые помогают молодым людям в вопросах учебы, устройстве на работу, оформлении различных документов, в том числе на жилье. Для подростков это возможность начать самостоятельную жизнь в благоприятных условиях.

SOS Дома Юношества – это чаще всего объединенный блок квартир в обычном доме или отдельное жилое помещение. Здесь подростки живут 3-4 года до получения профессии. Они учатся, работают и постепенно привыкают к взрослой жизни, сохраняя при этом связи с семьей в SOS Детской деревне и самым близким человеком – SOS-мамой.

Профилактика социального сиротства

-

[*Центры поддержки семьи и детства*](#)

-

[*Центр «Асар»*](#)

[**Помочь сейчас**](#)

Подписка на рассылку

Хотите больше знать о том, чем занимаются наши дети:

- Хотите помогать детям, оставшимся без попечения родителей?
- Хотите быть в курсе того, чем мы занимаемся?

Введите адрес своей электронной почты и тем самым присоединитесь в нашей новостной ленте.

ЦЕЛЬ ДАННОГО НАПРАВЛЕНИЯ РАБОТЫ - дать возможность детям расти в заботливом семейном окружении, а также совместно с местным сообществом помочь семьям в развитии их способностей эффективно защищать своих детей и заботиться о них.

•**Задача 1:** предоставление детям, участвующим в Проекте, доступа к основным услугам, необходимым для их полноценного развития.

•**Задача 2:** усиление потенциала семей по уходу за детьми; оказание помощи семьям в освоении педагогических знаний, в получении стабильного источника доходов с целью удовлетворения потребностей детей.

•**Задача 3:** усиление потенциала сообщества для реагирования на помощь детям, чтобы оно смогло развивать и поддерживать на должном уровне свои собственные способы удовлетворения потребностей неблагополучных семей

•**Задача 4:** выстраивание активной сети партнеров для обеспечения того, чтобы дети росли в заботливом семейном окружении.

Проекты по укреплению семьи и предотвращению социального сиротства.

В рамках своей миссии SOS не только работает с детьми, которые уже лишились родителей, но так же и проводит профилактические мероприятия социального характера, направленные на поддержку тех семей, в которых дети, в силу социальных, материальных и прочих проблем, находятся на грани разлучения и уже входят в группу риска социального сиротства.

Находя такие семьи, социальные работники и психологи проекта оценивают положение семьи и ее потребности в укреплении, а после этого проводят работу по предоставлению спектра услуг, направленных на усиление потенциала семьи. В результате предоставления целого комплекса услуг, в соответствии с планом развития, семья должна встать на ноги и самостоятельно обеспечивать уход за своими детьми

Центр «Асар» для матери и ребенка, оказавшихся в трудной жизненной ситуации.

•

[Центры поддержки семьи и детства](#)

•

[Центр «Асар»](#)

Помочь сейчас

Подписка на рассылку

Хотите больше знать о том, чем занимаются наши дети:

- Хотите помогать детям, оставшимся без попечения родителей?
- Хотите быть в курсе того, чем мы занимаемся?

Введите адрес своей электронной почты и тем самым присоединитесь в нашей новостной ленте.

География проекта: г. Алматы

Целевое назначение:

Цель проекта: предотвращение социального сиротства в неполных семьях г. Алматы, находящихся в трудной жизненной ситуации, через предоставление услуг Центра «Асар»: услуги временного размещения, психо-социальное консультирование, сопровождение и поддержка, обеспечение детей правом на полноценное детство с соблюдением их прав .

Основной фокус проекта – сохранение возможности детей воспитываться в биологической семье

Задачами Центра являются:

- 1) Предоставление матерям с детьми возможности проживания в течение 6 месяцев до разрешения трудной жизненной ситуации (ТЖС) ;
- 2) Обеспечение здорового развития ребенка в семейном окружении;
- 3) Создание доступа к основным услугам: медицинским, юридическим, психологическим, образовательным, а также предоставление поддержки в виде продуктивно-гигиенического набора в индивидуальных случаях;
- 4) Усиление потенциала матерей осуществлять должный уход за своими детьми;
- 5) Улучшение психологического состояния родителей;
- 6) Создание активной сети партнеров (государственные, общественные, бизнес организации) для обеспечения доступа к комплексному пакету услуг для каждой семьи.

Целевая группа:

Неполная семья с детьми от 1,5-х до 10 лет оказавшаяся в ТЖС, такой как:

1. Риск изъятия ребенка,
2. Отсутствие жилья,
3. Отсутствие места работы и/или проф. образования,
4. Отсутствие документов,
5. Доход ниже прожиточного минимума,
6. Потеря кормильца, родственных связей.

Центр создан для предоставления услуг по выходу из трудной жизненной ситуации для социально уязвимой прослойки населения – одинокой матери с ребенком. Матери с детьми от 1,5 до 10 лет будут временно размещены в 6 комнатном доме, где каждая комната оснащена ванной и туалетом. Единоновременно центр может вместить 6 семей (12 детей) из расчета 2 ребенка на каждую семью.

	Охват за 6 месяцев	Охват за 12 месяцев	Охват за 18 месяцев	Кумулятивный охват
Проживание и получение услуг	6 семей 12 детей	6 семей 12 детей	6 семей 12 детей	18 семей 36 детей

Механизм реализации проекта:

Проект реализуется в тесном сотрудничестве с государственными партнерами. Целевая группа направляется со стороны отделов занятости, органов образования (отдел опеки и попечительства), общественные организации, гражданское сообщество.

Рисунок 1 Поэтапный механизм реализации проекта

В рамках проекта Центра «Асар» бенефициары могут временно проживать в течение 6 месяцев, этот период дан для того чтобы проблема с проживанием была решена, в тоже время выход из услуги проживания не означает выход из проекта в целом. В индивидуальном порядке будет определяться нахождение клиентов в проекте.

Максимальное пребывание 12 месяцев, из которых 6 месяцев клиенты получают дополнительную поддержку в реализации индивидуальных планов развития и выхода из трудной жизненной ситуации, не проживая на территории Центра.

В рамках проекта осуществляется реализация следующих мероприятий:

- **Центр краткосрочного/кризисного размещения целевой группы.** Размещение будет происходить на базе Детской Деревни г. Алматы. Для 6 семей будет предоставлен дом из 6 отдельных комнат, с самостоятельным санузлом, общей кухней и комнатой отдыха. Продолжительность временного размещения может составлять от нескольких недель до нескольких месяцев, но не более 6 месяцев. Основной целью краткосрочного размещения является предоставление жилья и сопровождение семьи в ТЖС, которая угрожает безопасности и благополучию ребенка и ослабляет способность управлять семьей. В этот период семья нуждается в немедленной поддержке для сохранения или восстановления функционирования семьи.
- **Образовательная поддержка** направлена на расширение доступа детей к дошкольным (детский сад), школьным и внеклассным занятиям. Обычно этот вид поддержки может варьировать от оказания помощи семьям с установлением связей семей с образовательными учреждениями, оплаты за детский сад или включение в программу Балапан, а также направление на репетиторство и дополнительные занятия для детей школьного возраста, которые предоставляются в деревне. Дети перенаправляются к данным услугам бесплатно для семьи, частично данные услуги могут оказываться волонтерами.
- **Медицинская поддержка** нацелена на профилактику и улучшение состояния здоровья детей и родителей. При необходимости, семьи могут получать аптечки первой помощи, которые включают общие лекарственные средства первой помощи (не требующие специального рецепта), термометры и другие средства (например, повязки и т.д.), которые позволяют семьям оказать первую помощь их детям. Медицинская поддержка оказывается на основе консультаций, при необходимости консультаций узких специалистов бенефициары перенаправляются в городскую территориальную поликлинику, к которой семья временно будет прикреплены.
- **Социальная поддержка** предоставляется для детей и родителей в виде индивидуального социального консультирования и групповых мероприятий. Социальные работники работают с родителями и консультируют касательно получения доступа к государственным социальным услугам и расширяют права и возможности детей отстаивать свои права перед правительством и другими уполномоченными органами. Это предполагает развитие навыков участия и обучение по правам детей. Кроме того, родители обучаются, как развивать навыки, чтобы поощрять и направлять своих детей для участия в процессах принятия решений, затрагивающих их собственные жизни, в их семье, школе, общине и на других уровнях общества.
- **Психологическая поддержка** направлена на улучшение психологического климата в семье, создание эмоциональной стабильности у детей и родителей, а также укрепление их способностей, устойчивости

справляться со сложными жизненными ситуациями. Данный вид поддержки предоставляется детям и родителям в форме индивидуального и группового консультирования.

- **Поддержка родителей** направлена на повышение уровня знаний и практических навыков по улучшению качества ухода за детьми, удовлетворяя потребности в физическом, эмоциональном, интеллектуальном, социальном и духовном развитии детей. Этот вид поддержки, как правило, будет предоставляться в группах в рамках тренингов по улучшению родительских навыков. У родителей будет возможность поделиться своим опытом по воспитанию детей, выслушать других участников, а также расширить свои социальные связи, общаясь с другими участниками.

- **Создание Клуба Матерей** для расширения возможностей женщин брать контроль над своей жизнью и иметь право голоса, что позволяет им преодолеть неравенство в семье, на работе и в обществе. Конкретные мероприятия, которые включают в себя предоставление информации и повышение осведомленности о правах женщин; правовой информации по вопросам гендерного насилия и прав наследования; экономических возможностей женщин; а также сексуального и репродуктивного здоровья будут освещаться в рамках работы Клуба Матерей.

- **Профессиональное обучение родителей.** В партнёрстве с государственными организациями, сотрудники проекта будут направлять родителей не имеющих профессии на прохождения курсов, для последующего трудоустройства.

- **Юридическая поддержка** направлена на оказание помощи семьям в защите и отстаивании их законных прав и интересов. Этот вид поддержки включает в себя перенаправление на профессиональные индивидуальные юридические консультационные услуги. Кроме того, семьям оказывается помощь в сборе документов, необходимых для отстаивания законных прав в судах и других органах власти, документирование (удостоверение личности, свидетельство о рождении / смерти / браке / разводе и т.д.). Особая роль при реализации Проекта выделяется выстраиванию партнерских связей и сотрудничества. Проект придерживается концепции обмена знаниями, ресурсами и экспертизой. Для этой цели, проект устанавливает формальное и неформальное партнерство со стратегическими партнерами, которые могут предоставить дополнительные услуги, таким образом бенефициары получают доступ к комплексному пакету услуг.

В рамках партнерства и межведомственного сотрудничества проект может помочь в создании либо участвовать в различных форумах, альянсах, сетях, которые помогают обеспечить визуализацию проекта, обмениваться информацией и ресурсами, эффективно координировать проводимые мероприятия и избегать дублирования предоставляемых услуг. В дополнение, укрепление сильной и расширенной сети организаций может благотворно повлиять на благосостояние детей целевой группы посредством проведения мероприятий по адвокации, по повышению уровня осведомленности населения о правах детей, включая работу по пересмотру либо разработке законодательства.

Безопасность ребёнка касается каждого

-

Семейные формы опеки

-

Профилактика социального сиротства

-

[Помочь сейчас](#)

Подписка на рассылку

Хотите больше знать о том, чем занимаются наши дети:

- Хотите помогать детям, оставшимся без попечения родителей?
- Хотите быть в курсе того, чем мы занимаемся?

Введите адрес своей электронной почты и тем самым присоединитесь в нашей новостной ленте.

Дорогие друзья,

Тема, связанная с защитой детей, особенно от любого вида насилия и от пренебрежения, очень важна для нашей организации!

Мы верим, что необходимо защищать каждого ребенка и добиваться соблюдения прав всех детей!

Наши убеждения занесены в Политику защиты детей. Главная цель данной Политики - сделать всё, чтобы дети чувствовали себя в безопасности и под защитой.

Мы понимаем защиту детей, как: все меры, принимаемые организацией, чтобы ее сотрудники, ее деятельность и программы не наносили детям вреда и не подвергали их риску неблагоприятных последствий и жестокого обращения; чтобы обеспечивалось надлежащее реагирование и эффективное разрешение проблем, связанных с жестоким обращением, и чтобы информация о любых опасениях относительно безопасности детей в программах самой организации или в сообществах, в которых она работает, передавалась в уполномоченные органы.

Политика защиты SOS Детских деревень ясно заявляет:

Не допускается пренебрежительное и жестокое обращение с детьми в любом его проявлении!

Безопасность ребенка касается каждого!

Документ поясняет:

- что мы понимаем под "жестоким обращением с детьми" и "пренебрежением";
- что именно SOS Детские деревни намерены сделать, чтобы дети были защищены от любого вида жестокого обращения;

- что делать, если ребенок пострадал.

SOS Детские Деревни нуждаются в Политике защиты детей и в нулевой терпимости по отношению к жестокому обращению, потому что:

- Любой ребенок может подвергнуться риску пренебрежения и жестокого отношения к себе;
- Случаи жестокого обращения часто могут остаться никому не известными, потому что у ребенка может не быть ресурсов и сил, кому-то сообщить о том, что с ним происходит;
- Многие девочки и мальчики чаще всего подвергаются насилию и издевательствам из-за своей болезни или инвалидности; из-за того, что выглядят по-разному или говорят на разных языках, и т.д.;
- Часто над детьми издеваются или плохо обращаются с ними те, кому они раньше доверяли или с кем рядом живут;
- Обиды и травмы, причиненные оскорблением или жестоким обращением, не всегда заметны, но они могут стать причиной проблемного поведения у ребенка в дальнейшем, и нужно сделать все, чтобы ребенок мог снова жить счастливой и полноценной жизнью, уверенный в своей защите и безопасности.

Что SOS делает с целью защиты детей от жестокого обращения и пренебрежения?

- SOS Детские деревни Казахстана берут на себя обязательство незамедлительно реагировать на информацию о возможном случае жестокого обращения.
- Предоставить безопасные условия каждому ребенку при малейшем риске возможного насилия.
- Рассмотреть каждый случай и каждую информацию, касающуюся нарушения прав детей, и принять меры по недопущению насилия и пренебрежения нуждами ребенка.
- Обучить каждого сотрудника методам взаимодействия с детьми, исключая насилие и нарушение прав детей.
- Информировать сообщество о необходимости внедрения системы защиты прав детей на каждом уровне.

Что делать в случае, если кому-то стало известно о случае ненадлежащего обращения по отношению к детям из SOS Детских деревень, что делать ребенку, если с ним плохо обращаются, к кому можно обратиться и получить помощь?

Обратиться к Команде по защите детей. В каждой SOS Детской Деревне есть люди, которых называют Командой по защите детей, к которым всегда может обратиться любой ребенок или взрослый, когда что-то или кто-то беспокоит их, когда им стало известно о нарушении прав ребенка или о случае жестокого обращения с детьми. Эти люди гарантируют, что все сведения будут рассмотрены и сделано будет все возможное, чтобы ребенок, чьи права были нарушены, был защищен и в дальнейшем огражден от любого вреда.

Балалар үйінде тәрбиеленушілермен әлеуметтік-педагогикалық жұмыс

Лекция жоспары:

1. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалармен жұмыс істейтін әлеуметтік педагогтың кәсіби-тұлғалық құзыреттілігі
2. Отбасын алмастыратын отбасыларды іздеудің ақпараттық әдістері және отбасылық құрылығын әлеуметтік жарнамалау
3. Ақпараттарды таратудың мүмкіндіктері мен формалары
4. Кәсіби алмастырушы отбасының сүйемелдеуіндегі әлеуметтік педагогтың рөлі мен орны.
5. Отбасына орналасуға мұқтаж балаларға сауалнама жасау

Әлеуметтік педагог балалар үйінде тұлғаны тәрбиелеу, білім беру, дамыту және әлеуметтік қорғау бойынша іс-шаралар кешенін жүзеге асырады. Тәрбиеленушілердің жеке басының психологиялық-медициналық-педагогикалық ерекшеліктерін және оның микроорталарын, өмір сүру жағдайларын зерделейді. Тәрбиеленушілердің қызығушылықтары мен қажеттіліктерін, қиындықтары мен проблемаларын, жанжал жағдайларын, мінез-құлқындағы ауытқуларды анықтайды және оларға уақытылы әлеуметтік көмек пен қолдау көрсетеді.

Балалар үйіндегі әлеуметтік педагогтың қызметі мыналарды қамтиды:

* тәрбиеленушінің жеке ісінде жетіспейтін ата-анасы, аға-інілері және апа-сіңлілері туралы құжаттар мен мәліметтерді жинау, мүліктің, пәтердің, бағалы қағаздардың болуы және сақталуы, Сбербанкте шоттар ашу;

* сот, АХАЖ, Халықты әлеуметтік қорғау комитеті, білім беру және денсаулық сақтау органдары, нотариат және т. б. ата-ана құқығынан айырылған кезде ата-аналардан алимент тағайындау және төлеу, ата-анасынан айырылу бойынша зейнетақы аудару, мүлікті сақтау, бұрын тұрған тұрғын үй алаңына құқықты бекіту мәселелері бойынша өзара іс-қимыл жасау;

* оқушылардың жеке құқықтарын қорғауды қамтамасыз ету: жалпы орта білім алу, күнделікті бос уақытты қамтамасыз ету, зиянды әсерді болдырмау, төлқұжат пен тіркеуді уақтылы алу және т. б.;

* балаларды оқыту кезеңінде, оларды шығару және оқуға немесе жұмысқа қабылдау кезінде Қазақстан Үкіметі көздеген жеңілдіктерді қамтамасыз ету;

* ата-анасының қамқорлығынсыз қалған түлектерге оқуға немесе жұмысқа орналасуға және жайлы тұрғын үй, жатақханадан бөлме алуға көмек көрсету;

* 18 жасқа толғанға дейін түлектермен байланыс;

* түлектерге картотека жүргізу.

Мұғалімнің кәсіби құзіреттілігінің негізгі шарттары:

1. Тұлғааралық және еңбектегі байланыс.
2. Қызметтің эканомикалық, әлеуметтік, құқықтық, адамгершілік, психологиялық аспектілерін меңгеруі.
3. Қызметті жаңа жағдайға бейімдеудегі, басқару шешімін қабылдаудағы дайындығы.
4. Практикалық кәсіби тапсырмаларды орындаудағы дайындық әлеуеті
5. Нақты жағдайларға байланысты қандай да бір әдістерді пайдалану біліктілігі.
6. Тиімді шешім қабылдау қабілеті.

«Құзырлылық – тек кәсіби білімі емес, тұлғаның жалпы мәдениеті мен шығармашылық әлеуетін дамыту қабілеті»- деп түйіндейді белгілі оқымысты Т. Г. Браже. Сондықтан бүгінгі ұстаз тек кәсіби білімін толықтырып қана қоймай, үнемі шығармашылықпен жұмыс жасауы қажет.

Әлеуметтік педагог қызметі балаларды тәрбиелеуде, және олардың ата-аналарын салауатты өмір салтына үйретуде:

- психикалық және дене қасиеттері денсаулығын ұстап тұруда;
- отбасылық кикілжіндерді табыспен шешуде;
- қолайсыз психологиялық және әлеуметтік-психологиялық жағдайлары бар отбасыларына қызмет көрсетуді;
- клиенттің жүріс-тұрысына талдау жасау, психологиялық-педагогикалық көмек көрсету оңтайлы нұқасын анықтау үшін тестілеуді;
- балалардағы қарым-қатынас жасаудың бұзылуларын, баланың психикалық дамуындағы қателіктерді, ата-аналардың балалар мен жасөспірімдермен кикілжінді өзара қатынастарын психологиялық коррекциялауды;
- балалардың бейімділіктері мен қабілеттерін, мектепте оқытуға даярлық дәрежесін және т.б. зерттеуді қосатын, психологиялық-педагогикалық көмек көрсету бөлімінде де жұмыс істейді.
- Мүмкіндіктері шектеулі дене және ойлау қабілеті төмен кәмелетке толмағандарды сауықтыру бөлімінде:
- психоәлеуметтік,
- әлеуметтік-педагогикалық,
- әлеуметтік-тұрмыстық,
- әлеуметтік-еңбек сауықтыру,
- ата-аналарға оларды тәрбиелеу ерекшеліктеріне және сауықтыру әдістемелеріне

үйрету әдістерін жүзеге асырып отырады. Әлеуметтік педагогтың міндеттерінің бірі баланың жасына және оның денсаулығының күйіне байланысты оның бос уақытын және мектептен тыс білім алуын ұйымдастыру, кәсіби бағдар беруді жүргізу және т.с. болып табылады.

Кәмелетке толмағандардың жартылай стационар жағдайларында әлеуметтік сауықтыру бағдарламаларын жүзеге асырады. Мұнда әлеуметтік педагогтар оқу сабақтарын өткізеді, бос уақыт пен үйірме жұмысын ұйымдастырады. Орталықта тәулік бойы болу режиміндегі стационарлық бөлімде әлеуметтік педагог кәмелетке толмағандардың тіршілік әрекетін қамтамасыз етуге қатысады, оларды оқу, еңбек іс-әрекетіне, танымдық іс-әрекетке, бос уақыт және өзге де іс-әрекет түрлеріне, сондай – ақ өзіне өзі қызмет көрсету іс-әрекетіне қосады. Мұнда үй жағдайларына жақындастырылған, девиантты жүріс-тұрысы бар кәмелетке толмағандарды әлеуметтік сауықтандыруға есептелген өмір сүру жағдайлары жасалады, ұйықтауға, тамақтануға, бос уақыт өткізуге және еңбек етуге, медициналық және психологиялық көмек көрсетуге арналған арнайы бөлмелер бөлінеді.

Әлеуметтік баспана мекемесінің негізгі міндеті - қараусыз қалған балалар мен жасөспірімдерге әлеуметтік көмек көрсету, олардың уақытша тұруын, құқықтық және медициналық-психологиялық көмек көрсетуді, одан әрі жұмысқа тұруын ұйымдастыру.

Әлеуметтік баспана мекемесі:

- шұғыл әлеуметтік көмекке зәру болып отырған балаларды анықтау жөніндегі шараларды жүзеге асырады;
- қиын өмірлік жағдайда қалған кәмелетке толмағандардың уақытша тұруын қамтамасыз етеді; кәмелетке толмағандардың ата-аналарына қиын өмірлік жағдайды жоюда, оқыған, тұрған жеріндегі құрбылар ұжымында кәмелетке толмағандардың әлеуметтік мәртебесін қалпына келтіруіне әлеуметтік, психологиялық және өзге көмек көрсетеді, олардың отбасыларына қайтып оралуына жәрдем береді;
- кәмелетке толмағандардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғауды қамтамасыз етеді; баспанадағы кәмелетке толмағандарға медициналық қызмет көрсетуді және оларды оқытып-үйретуді ұйымдастырады;
- қамқорлық жасау және тәрбиелеу органдарына ата-аналарының қамқорынсыз қалған кәмелетке толмағандарды орналастыруға жәрдем береді және т.с.

Әлеуметтік педагог тәрбиеші-педагогтың міндеттерінің кең шеңберін орындайды:

- баланың әлеуметтік мәртебесі туралы ақпарат жинайды;
- кәмелетке толмаған балаға құжаттама жүргізіп отырады;
- баланы асырап алуға, қамқорлыққа алуға немесе оны басқа мекемеге ауыстыруға құжаттар дайындайды;

- ата-аналарының қамқорынсыз қалған балаларға көмек көрсету орталықтары кәмелетке толмағандардың уақытша ұсталуын жүзеге асырады және олардың әрі қарай орналасуына жәрдем береді.

Бұл орталықтар білім беру, денсаулық сақтау, ішкі істер органдарымен және мекемелерімен, қоғамдық және өзге ұйымдармен өзара әрекеттесіп отырады.

Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы туралы» Заңы

1998 жылғы 17 желтоқсандағы Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы туралы» Заңының «Баланың құқықтары» атты 9-тараудың 52 «Баланың отбасында өмір сүру және тәрбиелену құқығы» бабында:

1. Он сегіз жасқа (кәмелетке) толмаған адам бала деп танылады.

2. Әрбір баланың мүмкін болғанынша отбасында өмір сүруге және тәрбиеленуге құқығы, өзінің ата-анасын білуге құқығы, олардың қамқорлығына құқығы, өзінің мүдделеріне қайшы келетін жағдайларды қоспағанда, олармен бірге тұруға құқығы бар.

3. Баланың өз ата-анасы тәрбиеленуіне, оның мүдделерін қамтамасыз етуіне, жан-жақты өсіп-жетілуіне, оның адамдық қадір-қасиетінің құрметтелуіне құқығы бар.

Ата-анасы болмаған жағдайда, оларды ата-ана құқығынан айырған жағдайда және ата-ана қамқорлығынан айырылудың басқа да жағдайларында баланың отбасында тәрбиелену құқығын осы Заңның 13-тарауында белгіленген тәртіппен қорғаншы және қамқоршы орган қамтамасыз етеді»- делінсе, 53 «Баланың ата-анасымен және басқа да туыстарымен қарым-қатынас жасау құқығы» туралы бабында: «1. Баланың ата-анасының екеуімен де, аталарымен, әжелерімен, аға-інілерімен, апа-сіңлілерімен (қарындастарымен) және басқа да туыстарымен қарым-қатынас жасауға құқығы бар. Ата-анасы некесінің бұзылуы, оның жарамсыз деп танылуы немесе ата-анасының бөлек тұруы баланың құқығына әсер етпеуге тиіс. Ата-анасы бөлек тұрған жағдайда баланың олардың әрқайсысымен қарым- қатынас жасауға құқығы бар. Ата-анасы әртүрлі мемлекеттерде тұрған жағдайда да баланың өз ата-анасымен қарым-қатынас жасауға құқығы бар. 2. Қысыл-таяң жағдайға (ұсталу, тұтқындалу, қамауға алыну, емдеу мекемесінде болу және т.с.с) ұшыраған баланың заңда белгіленген тәртіппен өзінің ата-анасымен және басқа да туыстарымен қарым-қатынас жасауға құқығы бар» делінген.

Қазақстан Республикасының «Неке және отбасы туралы» Заңының 10-тарауының 62-бабында ата-аналардың балаларды тәрбиелеу және оларға

білім беру жөніндегі төмендегідей құқықтары мен міндеттері көрсетілген:

1. Ата-аналар өз балаларының денсаулығына қамқорлық жасауға міндетті.

2. Ата-аналардың өз балаларын тәрбиелеуге құқығы бар және оған міндетті. Ата-аналардың басқа да барлық адамдарға қарағанда өз балаларын тәрбиелеуге басым құқығы бар. Бала тәрбиелеуші ата-аналар өздерінің қабілеттері мен қаржылық мүмкіндіктерінің шегінде, оның дене, психикалық, адамгершілік және рухани жағынан дамуына қажетті өмір сүру жағдайларын қамтамасыз ету үшін негізгі жауапкершілікте болады.

3. Ата-аналар балалардың орта білім алуын қамтамасыз етуге міндетті. Ата-аналардың балалардың пікірін ескере отырып, орта білім алғанға дейін білім беру мекемесі мен балаларды оқыту нысанын таңдауға құқығы бар.

4. Балалардың тәрбиесі мен білім алуына қатысты барлық мәселелерді балалардың мүдделерін негізге алып және балалардың пікірін ескере отырып, өзара келісімі бойынша ата-аналар шешеді. Ата-аналардың арасында келіспеушілік болған жағдайда олар (олардың біреуі) бұл келіспеушіліктерді шешу үшін қорғаншы және қамқоршы органға немесе сотқа жүгінуге құқылы.

Қоғамның бүгінгі жағдайында болашақ тәрбиесін отбасынан бастап қолға алуға мемлекеттік тіпті, әлемдік тұрғыда көңіл бөлінуде. Оған 1989 жылы Біріккен Ұлттар Ұйымы қабылдаған, кейіннен 1995 жылы 5 шілдеде Қазақстанда қабылданған «Баланың құқығы туралы Конвенция» куә бола алады. Онда: «Қатысушы мемлекеттер өздерінің юрисдикциясы шектерінде тұратын әрбір баланың осы Конвенциямен көзделген, оның ата-анасының немесе қамқоршысының қандай да бір кемсітушіліксіз нәсіліне, түр-түсіне, жынысына, тіліне, дініне, саяси немесе өзге де сенім-нанымдарына, ұлттық, этникалық немесе әлеуметтік шығу тегіне, мүліктік жағдайына, баланың денсаулығының және туылуының жай-күйіне немесе өзге де жағдайларына қарамастан, барлық құқықтарын құрметтейді және қамтамасыз етеді» делінген.

Сондай-ақ «Бала толық және үйлесімді дамуы үшін, ол мейірім мен өзара түсіністік Сондай-ақ «Бала толық және үйлесімді дамуы үшін, ол мейірім мен өзара түсіністігі бар, қызығушылыққа көп көңіл бөлетін бақытты ахуалдық ортасы бар отбасында өсуі қажет. Бала әлі дене, ақыл-ой жағынан толыққанды жетілмегендіктен, олар туылғанға дейін де, туылғаннан кейін де ерекше мейірімділікке, қамқорлыққа, әсіресе құқықтық қамқорлыққа мұқтаж» делініп, әрбір ата- ана жасөспірімдердің өркениетті елдерде қазіргі заман талабына сай білім алуын қамтамасыз етуге міндетті деп көрсеткен.

Балалардың отбасында өмір сүру мен тәрбиелену құқығын қорғау жөніндегі әлеуметтік-педагогикалық жұмыс төмендегі негізгі бағыттарды іске асыруды анықтайды.

- әлеуметтік жетімдіктің алдын алу;
- ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды отбасына орналастырудың түрлі нысандарын дамыту;
- жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды жұмысқа орналастыру мен тұрғын үймен қамтамасыз ету жөніндегі жұмыстарды ұйымдастыру.

Мемлекеттік статистика деректері бойынша ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың 80%-ға жуығын “әлеуметтік жетімдер” құрайды. Оларға бақылаусыз және қараусыз жағдайдағы балалар жатады. Бұл балалардың ата-анасының қамқорлығынсыз қалу себептерінің ішінде ата-ана құқықтарынан айыру немесе ата-аналық құқығын шектеу, ата-аналардың өз балаларын тәрбиелеу жөніндегі міндеттерінен бас тартуы басым болып келеді. Қазіргі уақытта бұл санаттағы балаларға қиын өмірлік жағдайға тап болған отбасыдан, оның ішінде психологиялық климаты теріс және сырт жағынан сәтті болып көрінетін, бірақ нашар эмоционалдық атмосферасы бар отбасыдан шыққан балалар жатады. Осыған байланысты баланың отбасында болу құқығын қорғауда балалардың құқықтарын қорғау жөніндегі мамандар қызметінің басым бағыты отбасы мен балалармен жұмыста отбасылық сәтсіздіктің бастапқы кезеңінде дер кезінде анықтау мен түзетуге жағдайлар жасауды көздейтін профилактикалық жұмысты ұйымдастыру (бірінші кезекте әлеуметтік қиын жағдайға тап болған отбасылармен), балаға барлық мүмкін болатын жағдайларда өзінің туған отбасын сақтау болып табылады. Кәсіби және қайта оңалту жұмыстарының объектісі ретінде тек ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар ғана емес, сондай-ақ әлі ата-анасының қамқорлығынсыз қалмаған, денсаулығына, тәрбиеленуіне бөгет болатын, өміріне қауіп төнетін жағдайда тұрған, ең алдымен, ата-аналары (өзге заңды өкілдері) оқыту мен күтіп-бағуға, олардың тәртібіне теріс әсер ететін немесе қатаң қарайтын ата-аналары бар балалар қарастырылуы қажет.

Әлеуметтік жетімдіктің алдын алуда балалардың құқықтарын қорғау мамандарының қызметі төмендегі міндеттерді шешуге бағытталуы тиіс:

- отбасында тұрып жатқан және оның өмірі мен денсаулығына қауіп төндіретін жағдайға тап болған баланы дер кезінде анықтау;
- отбасылық проблемалар пайда болуының бастапқы кезеңінде баламен және оның отбасымен алдын алу және қайта оңалту жұмыстарын ұйымдастыру;
- девиантты тәртібі бар балаларды, сәтсіз отбасыларды анықтау, оларды ішкі істер органдарына тіркеуге қою;

- ата-аналардың баладан, оның ішінде перзентханада (босану бөлімшесінде) немесе басқа балалар мекемесінде, сондай-ақ баланы асырап алуға келісім беруден бас тарту профилактикасы жөніндегі жұмысты ұйымдастыру;

- оқу орындарына дәлелді себептерсіз бармайтын кәмелетке толмағандарды тіркеу қызметін үйлестіру;

- интернаттық мекемелер қызметін бақылау мен үйлестіру;

- балалар ата-аналарымен (өзге заңды өкілдерімен) олардың естілік пен біліктілігін арттыруға, тиісті психологиялық, педагогикалық, әлеуметтік, медициналық, құқықтық көмек көрсетуге бағытталған ақпараттық-ағартушылық және түзету жұмыстарын ұйымдастыру;

- отбасына баланы тәрбиелеуде көмек көрсету мен оның өмірі мен тәрбиелену жағдайларына тиімді бақылау жасау мақсатында отбасы мен балаға кешенді әлеуметтік-психологиялық сүйемелдеуді ұйымдастыру.

Көрсетілген жұмыстар облыстар, аудандар, қалалардың білім басқармаларымен (бөлімдерімен) әзірленетін және бекітілетін балалардың құқықтары мен мүдделерін қорғау жөніндегі іс-шаралар жоспарының шеңберінде атқарылуы тиіс. Мамандардың қызметі отбасын сақтауға, баланы туған отбасында тәрбиелеуге жағдай жасауға бағытталуы қажет.

Әр түрлі себептерге байланысты ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды орналастыру саласында кезек күттірмейтін міндеттер аталған санаттағы балаларды жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған интернаттық мекемелерде тәрбиелеудің балама түрлері ретінде отбасылық орналастырудың түрлі нысандарын дамыту, балаларды Қазақстан Республикасы аумағында тұрақты тұратын қазақстандық азаматтар отбасыларына орналастыру мүмкіндіктерін кеңейту, сондай-ақ алмастырушы отбасында балалардың құқықтары қорғалуын қамтамасыз ету болып табылады.

Баланың отбасында өмір сүру мен тәрбиелену құқығының басымдығын (**«Неке және отбасы туралы» Қазақстан Республикасы Заңының 52-бабы**) ескере отырып, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған баланы интернаттық мекемеге орналастыруды отбасылық орналастыру мүмкіндіктерін іздеуді жалғастыруды ескеретін уақытша шара ретінде қарастырылуы қажет. Мамандар ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды отбасына орналастыру қызметі шеңберінде асырап алушы, қорғаншылар (қамқоршылар), патронаттық тәрбиелеушілер (асыранды ата-аналар) болғысы келетін үміткерлерді іздестіру мен таңдауды қамтамасыз етуге міндетті. Осы бағыттағы тиісті іс-шаралар өмірлік қиын жағдайға тап болған балалардың деректер банкісін жүргізетін аудандық білім бөлімдерімен қатар, облыстардың, Алматы, Астана қалаларының білім басқармалары мамандарымен атқарылуы қажет. Аталған бағытты іске асыру ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды отбасылық орналастырудың мүмкіндіктері туралы халықты (ең алдымен, Қазақстан Республикасының тиісті өңірінің халқын) ақпараттандыру жөніндегі тұрақты жұмыстың негізінде жоспарлау мен ұйымдастыруды талап етеді. Өмірлік қиын жағдайға тап болған балалар туралы ақпаратты дайындау мен таратуда Қазақстан Республикасы заңнамасының талаптары басшылыққа алынуға тиіс. Баланы отбасында тәрбиелеуге дер кезінде орналастыру мақсатында ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалары бар мекемелер (бұл мекемелердің ведомстволық бағыныстылығына қарамастан), мамандар азаматтар отбасыларына тәрбиелеуге беруге болатын ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалар туралы мәліметті заңнамада белгіленген тәртіп пен мерзімдерде ұсыну қажет. Бұл ретте бала туралы ақпаратты ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балалардың өңірлік және орталықтандырылған деректер банкісіне беру тиісінше мамандарды баланы отбасына орналасыру жауапкершілігінен босатпайды. Балаларды отбасына орналастырудың баламалы түрлеріне қорғаншылық пен қамқоршылық жатады.

Қорғаншылық пен қамқоршылықтың мақсаты ата-анасыз қалған балаларды отбасы жағдайында тәрбиелеу болып табылады.

Осыған байланысты осы бағыттағы мамандардың негізгі міндеттеріне:

- осы санаттағы балаларға қорғаншылық немесе қамқоршылық бекітуді қажет ететін балаларды анықтау;
- қорғаншылық немесе қамқоршылықты бекіту;
- қорғаншылар мен қамқоршылар, сондай-ақ әрекет ету қабілетінсіз немесе әрекет ету қабілеті шектеулі азаматтар орналасқан ұйымдар қызметіне бақылау жасау;
- қорғаншылық немесе қамқоршылықтағы немесе білім беру, медициналық, әлеуметтік қызметтер көрсететін немесе жетім балалар мен ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларға арналған басқа ұйымдарға берілген азаматтардың мүліктерін сақтау мен басқаруға бақылау жасау жатады.

3. Кәмелетке толмағандардың мүліктік құқығын әлеуметтік-педагогикалық қорғау.

Бала құқықтары туралы конвенция 1989 жылғы 20 қарашада Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы қабылдаған заңы бойынша:

13-бап. Баланың мүліктік құқықтары

1. Әрбір баланың заңмен белгіленген тәртіппен және мөлшерде өз ата-анасынан және отбасының басқа да мүшелерінен қаражат алуға құқығы бар. Балаға алименттер, жәрдемақылар және басқа да әлеуметтік төлемдер ретіндегі тиесілі сомалар ата-анасының (олардың орнындағы адамдардың) билік етуіне келіп түседі және олар баланы күтіп-бағуға, оған білім беруге және оны тәрбиелеуге жұмсалады. *(PҚАО-ның ескертуі: қараңыз. (5-бөлім).*

2. Әрбір баланың заңдарда белгіленген тәртіппен өз бетінше немесе өзінің заңды өкілдері арқылы мәмілелер жасауға, банктерде салымы болуға және жалақысына, стипендиясына немесе өзге де кірістеріне және интеллектуалдық меншік құқығы объектілеріне билік етуге, өзге де мүліктік құқықтарды иемденіп алуға және оларды жүзеге асыруға құқығы бар. *(PҚАО-ның ескертуі: қараңыз. 22-25-баптар).*

Ата-аналар немесе заңды өкілдер баланың жәрдемақысын немесе материалдық көмек ретінде мемлекет бөлген ақшалай қаражатты баланың атына банкке салуға құқылы.

3. Әрбір баланың өзі тапқан табысқа, өзі сыйға немесе мұра ретінде алған мүлікке, сондай-ақ баланың қаражатына сатып алынған басқа да кез келген мүлікке меншік құқығы бар. Өз еңбегімен табыс табатын бала, егер ол ата-анасымен бірге тұратын болса, отбасын асырауға жұмсалатын шығындарды бөлісуге қатысуға құқылы. Баланың өзіне меншік құқығымен тиесілі мүлікке билік ету құқығы Қазақстан Республикасының азаматтық заңдарымен айқындалады.

14-бап. Баланың тұрғын үйге құқығы

1. Әрбір баланың Қазақстан Республикасының тұрғын үй заңдарына сәйкес тұрғын үйге құқығы бар.

2. Жетім баланың, ата-анасының қамқорлығынсыз қалған және тәрбиелеу, емдеу және басқа да мекемелердегі баланың тұрғын үй-жайға меншік құқығын немесе тұрғын үй-жайды пайдалану құқығын сақтайды, ал құқығы болмаған жағдайда Қазақстан Республикасының тұрғын үй туралы заңдарына сәйкес тұрғын үй-жай алуға құқығы бар. *(PҚАО-ның ескертуі: қараңыз. (9-10-тараулар).*

3. Ата-анасының қамқорлығынсыз қалған балаларды, оның ішінде жетім балаларды оларға басқа үй-жай берілмейінше олар тұрып жатқан тұрғын үйден шығаруға болмайды.

4. Баланың білім алуға құқығын әлеуметтік-педагогикалық қорғау.

Бала құқықтары туралы конвенция 1989 жылғы 20 қарашада Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы қабылдаған заңы бойынша:

15-бап. Баланың білім алуға құқығы

1. Әрбір баланың білім алуға құқығы бар және Қазақстан Республикасының білім туралы заңдарына сәйкес оған тегін орта білім, бастапқы кәсіби білім және конкурстық негізде тегін орта кәсіби және жоғары кәсіби білім алуға кепілдік беріледі.

2. Тегін жалпы орта білім немесе бастапқы кәсіби білім алғанға дейін баланы мемлекеттік білім беру мекемесінен шығару, шығарудың жалпы тәртібін сақтаумен қатар тек қорғаншы және қамқоршы органдарды хабардар ете отырып қана жүргізілуі мүмкін.

3. Арнаулы педагогикалық тәрбиені қажет ететін кемтар балаларға мемлекеттік бюджеттен белгіленген стандарттар деңгейінде олардың білім алуына кепілдік беретін қосымша қаражат береді.

4. Мемлекет балалардың білім алу кезеңінде әлеуметтік қорғауды қажет ететіндерінің күтіп-бағу шығынын толық немесе ішінара көтереді. Олардың білім алу кезеңінде әлеуметтік көмектің мөлшерлері мен көздерін Қазақстан Республикасының Үкіметі белгілейді. *(PҚАО-ның ескертуі: қараңыз.).*

5. Баланың денсаулығын сақтау құқығын әлеуметтік-педагогикалық қорғау.

Бала құқықтары туралы конвенция 1989 жылғы 20 қарашада Біріккен Ұлттар Ұйымының Бас Ассамблеясы қабылдаған заңы бойынша:

8-бап. Баланың денсаулық сақтауға құқығы

1. Әрбір баланың денсаулық сақтауға бұлжымас құқығы бар.

2. Мемлекет дені сау бала тууды қамтамасыз ету үшін ананың денсаулығын сақтау жөнінде жағдайлар жасайды.

3. Баланың денсаулық сақтауға құқығы:
- 1) баланың денсаулығын сақтау саласында Қазақстан Республикасының заңдарын қабылдау;
 - 2) балалардың салауатты өмір салтын насихаттау және ынталандыру;
 - 3) балалардың денсаулығын сақтау саласындағы ғылыми зерттеулерді мемлекеттік қолдау;
 - 4) баланың, оның ата-анасының денсаулық жағдайына бақылау жасау және балалар ауруларының алдын алу;
 - 5) білікті медициналық көмек көрсету;
 - 6) баланың дені сау болып өсіп жетілуіне қажетті қолайлы қоршаған орта жасау;
 - 7) балалар үшін сапасы тиісті деңгейдегі тағам өнімдерінің өндірілуіне және сатылуына бақылау жасау арқылы қамтамасыз етіледі.
4. Мемлекет Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес балаларға тегін медициналық көмектің көлеміне кепілдік береді. *(РҚАО-ның ескертуі: қараңыз).*
5. Баланың өміріне, денсаулығына және қалыпты өсіп-жетілуіне зиян келтіретін кез келген ғылыми тәжірибелер немесе өзге де эксперименттерге тыйым салынады.

Балалар үйінің тәрбиеленушілерімен жұмыс істеу әдістемелері

Балалар үйінің балаларымен жұмыста қоғамда сәтті әлеуметтену үшін әлеуметтік мұғалім практикалық іс-әрекетте келесі әдістерді қолдана алады:

"Менің Ғаламым" әдістемесі»

Оқушыларға "Менің Ғаламым" картасын толтыруды ұсыныңыз. Тапсырманы орындау үшін сізге түрлі-түсті қарындаштар немесе киізден жасалған қаламдар, ландшафт парақтары қажет.

"Аяқталмаған хат" әдістемесі

Бейтаныс досыңызға хат жазуды жалғастырыңыз: мен жақсы өмір сүремін, өйткені... Мен нашар өмір сүремін, өйткені...

1. Садвакасова З.М. В помощь педагогу-психологу в работе с детьми детского дома. Учебно-методическое пособие. - Алматы, 2011.-270 с.
2. Крутецкий В.А. Психология обучения и воспитания школьников. - М., «Просвещение», 1976.- 303 с.

Рекомендуемая

1. Щуркова Н.Е. и др. Новые технологии воспитательного процесса. – М., 1998.
2. Комплексное сопровождение и коррекция развития детей-сирот: социально-эмоциональные проблемы / Под науч. ред. Л.М. Шипицыной, Е.И. Казаковой. – СПб., 2000.